

MISS 64
Meddelanden från Institutionen för svenska språket
vid Göteborgs universitet

Bodil Rosqvist

Strängt upptagen och fast besluten

Beskrivningen av kollokationer i SAOB

November 2011

MISS är en oregelbundet utkommande serie, som i enkel form möjliggör spridning av institutionens skriftliga produktion. Innehållet skall kunna vara skiftande: preliminära versioner av vetenskapliga artiklar, utredningar av allmänt intresse, recensioner, forskningsrapporter, licentiatuppsatser m.m. Bidragen är på ett naturligt sätt inriktade på ämnet nordiska språk inklusive svenska, men området får tas i vid mening. Varje enskild författare ansvarar för sitt bidrag. Synpunkter och förfrågningar mottas med tacksamhet.

ISSN 1102-4518

© Institutionen för svenska språket och författaren

Produktion:

Institutionen för svenska språket

Göteborgs universitet

Box 200

SE-405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten

Göteborg

Abstract

The objective of this study is to analyze the description of collocations in the Swedish Academy Dictionary (SAOB 18986). The 81 phrases that Svensén (2004:212) gives as examples of collocations of different grammatical construction types are investigated. The following grammatical construction types are represented in the material: verb + noun object, e.g. *fatta beslut* (come to a decision), noun subject + verb, e.g. *dagen gryr* (dawn breaks), adjective + noun, e.g. *inbiten ungarl* (confirmed bachelor), verb + adverb, e.g. *neka blankt* (deny flatly) and adverb + adjective, e.g. *starkt begränsad* (strictly limited). The representativity of the 81 collocations is discussed as well as whether or not the phrases constitute strong collocations which require a description in the dictionary. In addition I investigate which construction types of collocations are most important, semantically and grammatically.

The representativity of the articles in the SAOB is also discussed. When the collocation I am looking for is not found in the relevant article in the SAOB I try to establish whether the semantic content of that collocation is represented by other expressions. If, for example, the collocation *hård kritk* (harsh criticism) is not found in the article KRITIK (criticism), are there other adjectives in the article that express a high degree of criticism?

The investigation shows, among other things, that 65 of the 81 collocations are accounted for in the SAOB. It is, however, evident that different types of collocations are given different amounts of attention. Collocations of the construction type verb + object noun are accounted for to a large extent, while construction types where one of the constituents is an adverb are often overlooked. Possible reasons for this are also discussed in the study.

KEY WORDS: collocation, dictionary, historical lexicography, phraseology, SAOB, Swedish

Förord

Många personer har hjälpt och stöttat mig vid mitt arbete med denna licentiatuppsats. Jag vill inledningsvis tacka min chef, Anki Mattisson, och mina arbetsgivare i Svenska akademien som har gjort det möjligt för mig att genomföra forskarstudierna, delvis inom ramen för mitt arbete som biträdande redaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion. Ett stort tack går också till alla arbetskamrater på SAOB som har stöttat mig på olika sätt. Jag har fått nyttiga synpunkter och mycket stöd och uppmuntran, såväl vid seminarier som i korridorer och fikarum. Ett särskilt tack ska Bo.-A. Wendt och Lennart Larsson ha för att ni läst mitt manus och riktat min uppmärksamhet mot flera ting som behövde uppmärksamhet riktad mot sig.

Mina handledare, Sven-Göran Malmgren och Emma Sköldberg, har väglett mig på ett tryggt och kunnigt sätt. 1 000 tack ó och lite till ó för all hjälp! Det har varit en förmån att få ha er som vägledare och ni har lärt mig mycket. Emma, du har haft ett extra tungt lass att dra, men har lyckats få det att verka lätt. Jag har verkligen blivit väl omhändertagen. Jag vill också tacka mina doktorandkollegor, och alla andra kollegor i Göteborg som fått mig att känna mig hemma. Tack till Elisabet Engdahl för att du alltid är omtänksam och hjälpsam och för att du snabbt och lätt förbättrade engelskan i mitt abstract.

Sist men inte minst så vill jag tacka min familj. Mina föräldrar har, som alltid, varit ett stort stöd och mina barn har snällt och glatt ställt upp och firat med äppelkaka när olika delar av mammas arbete varit avklarade. Ibland har ni t.o.m. verkat intresserade av kollokationer! Extra tack till Reine för ohämmat stöd, gränslös tillförsikt och ó inte minst ó teknisk och huslig support.

Malmö den 11 oktober 2011

Bodil Rosqvist

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1. Syfte och frågeställningar	3
1.2. Disposition	4
2. Om SAOB	5
2.1. Historisk bakgrund	5
2.1.1. SAOB:s syfte	7
2.1.1.1. Syftet som det definierades vid projektets start	7
2.1.1.2. Syftet som det definieras i dag	8
2.1.2. SAOB:s användare	10
2.2. Excerptsamlingen	12
2.2.1. Allmänt om excerperingsarbete	13
2.2.2. Excerperingsarbetet på SAOB:s redaktion	14
2.2.3. Om det excerperade materialets representativitet	16
2.2.4. Modern korpus kontra traditionell excerptsamling	18
2.3. Riktlinjer (för ordförbindelser) på SAOB:s redaktion	19
2.3.1. <i>HandbSAOB</i>	19
2.3.2. <i>Kodex Anders</i>	20
2.3.3. Hans Jonssons handbok (<i>HJ</i>)	21
2.3.4. <i>Pigge</i>	21
2.3.5. <i>Handledning till Svenska Akademiens ordbok</i>	22
2.3.6. Riktlinjer för urval, kvalitet och omfång	23
2.4. Beskrivningssätt i SAOB	24
2.4.1. Explikationsdelen	25
2.4.2. Demonstrationsdelen	27
2.4.2.1. Autentiska språkprov	28
2.4.2.2. Redaktionsexempel	30
3. Kollokationer: forskningsbakgrund	33
3.1. Vad är en kollokation?	33
3.1.1. Den korpus- eller frekvensorienterade inriktningen	34
3.1.1.1. Halliday	34
3.1.1.2. Sinclair	35
3.1.1.3. Andra korpus- eller frekvensorienterade forskare	36

3.1.2.	Den systemorienterade inriktningen	37
3.1.2.1.	Hausmann	37
3.1.2.2.	Cowie, Benson m.fl.	39
3.1.2.3.	Lexikala funktioner	40
3.1.2.4.	Några systemorienterade svenska forskare.....	42
3.1.2.5.	Olika typer av kollokationer från grammatisk synpunkt..	43
3.1.2.6.	Olika typer av kollokationer från semantisk synpunkt	45
3.1.3.	Teoretiska utgångspunkter i föreliggande arbete.....	47
3.2.	Kollokationer i enspråkiga allmänordböcker	49
3.2.1.	Om urval.....	50
3.2.2.	Om placering och redovisningssätt.....	51
3.2.2.1.	Redovisning i explikationsdelen.....	52
3.2.2.2.	Redovisning i demonstrationsdelen	53
3.2.2.3.	Kollokationers presentationsordning	54
3.3.	Tidigare studier av kollokationer i ordböcker	54
3.3.1.	Äldre svenska ordböcker	55
3.3.2.	Svenska konstruktionsordböcker.....	56
3.3.2.1.	<i>Svensk handordbok</i>	56
3.3.2.2.	<i>Svenskt språkbruk</i>	57
3.3.3.	Kollokationer av typen verb + substantiv i tre ordböcker	58
3.3.4.	Engelska inlärningsordböcker	60
4.	Material och metod	63
4.1.	Presentation av de undersökta kollokationerna.....	63
4.1.1.	Verb + substantiv (= objekt)	64
4.1.2.	Substantiv (= subjekt) + verb	66
4.1.3.	Adjektiv + substantiv	68
4.1.4.	Verb + adverb.....	69
4.1.5.	Adverb + adjektiv	70
4.2.	Excerptsamlingens praktiska organisation	72
4.3.	Metod.....	73
5.	SAOB:s beskrivning av de 81 kollokationerna.....	75
5.1.	Verb + substantiv (= objekt)	77
5.1.1.	Redovisning vid basen	79
5.1.2.	Redovisning vid kollokatoren	80
5.1.3.	Ej anträffade kollokationer.....	82
5.2.	Substantiv (= subjekt) + verb	84
5.2.1.	Redovisning vid basen	85
5.2.2.	Redovisning vid kollokatoren	86

5.2.3.	Ej anträffade kollokationer	87
5.3.	Adjektiv + substantiv	88
5.3.1.	Redovisning vid basen	89
5.3.1.1.	Kollokationer som inte redovisas vid basen.....	90
5.3.1.2.	En undersökning i SAOBArkiv då kollokationer saknas	91
5.3.2.	Redovisning vid kollokatoren	92
5.4.	Verb + adverb	94
5.4.1.	Redovisning vid basen	95
5.4.2.	Redovisning vid kollokatoren	96
5.5.	Adverb + adjektiv.....	97
5.5.1.	Redovisning vid basen	98
5.5.2.	Redovisning vid kollokatoren	99
5.6.	Sammanfattning och diskussion	99
6.	Granskning av kollokationsinformationen i åtta artiklar	102
6.1.	Kollokationsinformation i artiklarna FRUKTAN och INJAGA.....	103
6.1.1.	FRUKTAN, tryckt 1926	103
6.1.2.	INJAGA, tryckt 1933	107
6.2.	Kollokationsinformation i artiklarna STUDIUM och BEDRIVA	109
6.2.1.	STUDIUM, tryckt 1993.....	109
6.2.2.	BEDRIVA, tryckt 1901	113
6.3.	Kollokationsinformation i artiklarna BLIXT och LJUNGA	115
6.3.1.	BLIXT, tryckt 1915	115
6.3.2.	LJUNGA, tryckt 1941	117
6.4.	Kollokationsinformation i artiklarna SJUK och SVÅR	118
6.4.1.	SJUK, tryckt 1968	118
6.4.2.	SVÅR, tryckt 1999	120
6.5.	Sammanfattning och diskussion	121
7.	Avslutande diskussion	124
7.1.	Är SAOB:s kollokationsurval tillfredsställande?.....	128
7.2.	Täcker SAOBArkiv kollokationer på ett tillfredsställande sätt?.....	129
7.3.	Synkron och diakron variation hos kollokationer i SAOB:s beskrivning	131
7.4.	Redovisning av första (respektive sista) belägg för	

	kollokationer.....	132
7.5.	Slutord.....	133
	Litteraturförteckning.....	135
	Bilaga	142

1. Inledning

Många faktorer påverkar hur ord kan kombineras med varandra. För att ett språkligt yttrande ska låta örättö räcker det inte att grammatiska regler och semantiska selektionsregler följs. Ordens kombinatorik styrs också av språkliga konventioner. Av någon anledning heter det t.ex. *iaktta tystnad* men inte *iaktta hänsyn* och *strängt upptagen* men inte *strängt försenad*. Vi tycks i många fall välja en färdig ordförbindelse i stället för att kombinera orden fritt, vilket tyder på att ordförbindelserna ingår i vårt lexikon. De är därmed viktiga att beskriva i en ordbok.

Ordförbindelsers konstituenten kan vara mer eller mindre fast knutna till varandra och deras betydelser kan vara mer eller mindre lätta att genomskåda. Ibland ska delar av en fras förstås bildligt och ibland hela frasen. Det kan också finnas utrymme för olika tolkningar i olika kontexter. Frasen *lägga korten på bordet* kan t.ex. tolkas bokstavligt (vid kortspel), men betyder i de flesta sammanhang ungefär *redovisa alla fakta*. En ambitiös indelning av ordförbindelser av olika typer görs t.ex. av Farø & Lorentzen (2009:77f.). I detta arbete nöjer jag mig med en grövre indelning (som inte gör anspråk på att vara fullständig):

- flerordslexem, t.ex.: *straight flush, hux flux*
- ordspråk och talesätt, t.ex.: *Liten tuva stjälpes ofta stort lass*
- idiom, t.ex.: *stå med skägget i brevlådan*
- kollokationer, t.ex.: *iaktta tystnad, strängt upptagen*
- ordpar, t.ex.: *hus och hem, högt och lågt*
- liknelser, t.ex.: *stark som en björn, lugn som en filbunke*
- rutinformler eller pragmatiska fraser, t.ex.: *Har man sett på maken! Tack för senast.*
- fria kombinationer, t.ex.: *köpa bröd, hoppas på framgång, randig tröja*

Flerordslexem är de ordkombinationer som är mest fasta i sin sammansättning. De går inte att förändra alls och ofta kan den ena av konstituenterna inte förekomma utan den andra. *Fria kombinationer*, å andra sidan, utgörs av ord som kombineras helt fritt enligt produktiva grammatiska regler (och kan egentligen därmed knappast ens benämnas

ordförbindelser). Övriga typer av ordförbindelser kan sägas befinna sig på en glidande skala mellan dessa båda ytterligheter.

Som framgår av titeln är det kollokationer jag ska ägna mig åt i detta arbete. Jag ska undersöka i vilken mån och på vilket sätt kollokationer beskrivs i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB 1893ó), den historiska ordbok som beskriver svenskan från år 1521 fram till nutid (dvs. tryckåret för varje ordbokshäfte). Vidare kommer jag att diskutera hur kollokationer kan avgränsas i förhållande till andra typer av ordförbindelser och hur jag själv använder termen. Här vill jag bara kort nämna att jag med termen *kollokation* avser grammatiskt sammanhängande ordkombinationer bestående av två innehållsord som tillsammans kan betraktas som språkliga halvfabrikat. De är speciella för varje enskilt språk och svåra att översätta från ett språk till ett annat. De kan också förändras över tid, vilket betyder att lexikografer som arbetar med en historisk ordbok bör vara uppmärksamma på avvikande äldre kollokationsbruk och sträva efter att redovisa detta i artiklarna.

De forskningsområden som berörs i studien är (historisk) lexikografi och fraseologi eller, mer specifikt, kollokationsforskning. Studien kan också sägas utgöra ordbokskritik eftersom den innebär en kritisk granskning av kollokationsbeskrivningen i SAOB.

Lundbladh (2003) granskar den ordbokskritik som SAOB varit föremål för genom åren och konstaterar att den inte är omfattande. I princip har SAOB inte erhållit någon substantiell kritik sedan år 1913 (Lundbladh 2003:99). Varje nytt band brukar dock uppmärksammas med någon artikel som visar artig uppskattning av redaktionens arbete och uttrycker ölätta beklaganden att artiklarna är svåröverskådliga, beskrivningen snårig eller betydelseuppdelningen långt drivenö (Lundbladh 2003:100).

En förhållandevis utförlig recension gjordes dock av bandet TALLÓ TOJS som kom år 2005 (Malmgren 2006). Malmgren (2006:274) ställer där frågan huruvida man verkligen kan recensera SAOB på 2000-talet, eftersom artiklarnas struktur och uppbyggnad rimligtvis inte kan förändras i någon större utsträckning i ett verk vars första del utkom på 1800-talet och en recension bör skrivas i syfte att påverka. Han kommer dock fram till att en viss del av SAOB:s innehåll trots allt går att påverka och kommer med ett antal konkreta förslag för hur läsvänligheten skulle kunna ökas (t.ex. genom ett något modernare metaspråk, fler utförda citat som första belägg och att språkprov förses med förklarande text i större utsträckning) (Malmgren 2006:279f.).

Förutom ordboksrecensioner nämner Lundbladh (2003:116f.) också ett antal studier som behandlar SAOB:s innehåll ur olika aspekter. Den semantiska beskrivningen har t.ex. diskuterats av Loman (1965),

Eriksson (1975 och 1993) och Christensen (2002) och grammatiken i SAOB har behandlats bl.a. av Jonsson (1975), Lundbladh (1994) och Wendt (2002). Mig veterligt har dock ingen diskuterat beskrivningen av kollokationer eller andra ordförbindelser i SAOB. Enligt Malmgren (2008:149) finns det över huvud taget väldigt få studier av kollokationsbeskrivningen i svenska ordböcker.

Jag är själv anställd på SAOB:s redaktion och har därmed ett inifrån-perspektiv. I detta arbete har jag dock ambitionen att anlägga ett utifrån-perspektiv. Uppsatsen ska kunna läsas utan speciella förkunskaper om SAOB.

1.1. Syfte och frågeställningar

Som nämndes ovan är syftet med denna licentiatuppsats att granska beskrivningen av kollokationer i SAOB. Följande mer generella frågeställningar kommer att diskuteras:

- Vad är en kollokation? Hur har termen definierats?
- Hur bör kollokationer beskrivas i ordböcker?

Vad gäller kollokationsbeskrivningen i SAOB fokuserar jag på följande frågor:

- Är kollokationsurvalet tillfredsställande?
- Täcker excerptsamlingen kollokationer på ett tillfredsställande sätt?
- Hur kommer synkron och diakron variation hos kollokationer fram i beskrivningen?
- I vilken mån ges första (resp. sista) belägg på kollokationer?

Jag diskuterar ovanstående frågor genom att för det första undersöka i vilken utsträckning 81 kollokationer av olika typer beskrivs och på vilket sätt beskrivningen sker. Undersökningsmaterialet är hämtat från Svenséns *Handbok i lexikografi* (2004:212f.) och utgör hans exempel på kollokationer av olika grammatisk struktur. Då de eftersökta kollokationerna saknas i SAOB:s artiklar undersöker jag huruvida någon kollokation med motsvarande semantiska innehåll redovisas. Ibland undersöks även SAOB:s arkivmaterial (SAOBArkiv). För det andra granskas kollokationsbeskrivningen i åtta utvalda artiklar och det material i SAOBArkiv som artiklarna har baserats på.

Vidare har jag ambitionen att urskilja vilka de viktigaste semantiska konstruktionstyperna är för kollokationer och att undersöka om de finns representerade i mitt undersökningsmaterial. Jag diskuterar också vilka de viktigaste konstruktionstyperna kan sägas vara då det gäller den grammatiska strukturen.

Undersökningen är kvantitativ såtillvida att varje kollokation noteras som träff eller inte träff vid de ingående konstituenterna och jag utgår från att många träffar är bra medan få träffar är dåligt.

Undersökningen är dock främst kvalitativ eftersom jag diskuterar såväl kollokationsmaterialets som de undersökta artiklarnas representativitet. Jag diskuterar också vilket av SAOB:s beskrivningssätt som är mest ändamålsenligt för kollokationer.

1.2. Disposition

Efter detta inledande kapitel kommer jag i kapitel 2 att presentera SAOB närmare dels vad gäller tillkomst och historia, dels vad gäller uppbyggnad och struktur. Jag kommer att gå in på hur den excerptsamling som verket grundas på har samlats in och hur representativ den kan sägas vara. Den äldre metoden med selektiv excerpering som praktiseras vid arbetet med SAOB diskuteras i förhållande till den nya metoden med elektroniskt sökbara korpusar. Jag redogör också för de redigeringsprinciper och riktlinjer som gäller för, eller som mer indirekt kan påverka, beskrivningen av ordförbindelser i SAOB. Vidare berörs frågan vem ordboken egentligen riktar sig till. I kapitel 3 redogör jag för hur termen *kollokation* har definierats och hur jag själv använder termen. Jag undersöker också vad som sägs i litteraturen om hur kollokationer ska presenteras i ordböcker och redogör för några tidigare kollokationsstudier. Kapitel 4 innehåller en presentation av de 81 kollokationer som undersöks i studien och den metod (eller de metoder) som jag har använt vid mina undersökningar.

Den huvudsakliga resultatredovisningen sker i kapitel 5 och 6. I kapitel 5 undersöks i vilken mån de 81 kollokationerna i undersökningsmaterialet redovisas i SAOB och vilka beskrivningssätt som används. Kapitel 6 innehåller en redogörelse för den kollokationsinformation som en närläsning av åtta artiklar erbjuder, i synnerhet ur ett historiskt perspektiv. Uppsatsens sista kapitel, dvs. kapitel 7, utgörs av en sammanfattning och en avslutande diskussion.

2. Om SAOB

Det första häftet av SAOB trycktes år 1893 och det första bandet var klart 1898. I skrivande stund arbetar redaktionen med ord på U och V. Första häftet av band 36, TYNGAÓUPPHÄVA, kom ut i april i år (dvs. 2011).

Då SAOB citeras i de följande avsnitten har texten i normalfallet hämtats från den elektroniska, inskannade versionen av SAOB som finns på Internet (se vidare avsnitt 2.1.1.3) och sedan kontrollerats mot den tryckta ordboken. För att öka läsbarheten händer det att hänvisningar till andra artiklar eller betydelsemoment utesluts utan att detta markeras i texten. Utelämnad text av annan art markeras dock med utslutningstecknet [...]. SAOB:s text innehåller många förkortningar som ibland kan vara svårtolkade för en ovan läsare. Jag återger dock dessa som i originalet. En förkortningslista bifogas som bilaga. Det är min fetstil som ges i exemplen för att framhäva den information som diskuteras. SAOB:s fetstil återges inte. Jag följer inte heller SAOB:s system med olika punktstorlekar för olika typer av text. Typografin i mina exempel avviker således från typografin i SAOB:s artiklar.

2.1. Historisk bakgrund

Då Svenska Akademien grundades av Gustaf III år 1786 fick den i uppdrag att utarbeta en svensk ordbok. Förebilden var Franska Akademien och den *Dictionnaire de L'Académie Française* som de franska akademiledamöterna hade färdigställt år 1762 (i en fjärde upplaga). Den franska ordboken beskrev det moderna språket och detta var också avsikten med den ordbok som Svenska Akademien skulle utarbeta. Enligt Gustaf III skulle ordboken beskriva ödet gängse språket sådant det begagnades i det bildade sällskapslivet, och af talare och skaldere (Norelius 1913:27). Så småningom kom denna plan dock att utökas till att omfatta ett historiskt perspektiv eftersom man började anse att detta var det vetenskapligt korrekta sättet att närma sig språket.

Flera ansatser till ordboksarbete gjordes under 1700- och 1800-talen, men det var först år 1883 som arbetet med *Ordbok öfver det svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (som den fullständiga titeln av SAOB lyder) kom i gång på allvar. Då lade Theodor Wisén, som var akademiledamot och professor i nordiska språk i Lund, fram ett förslag till Akademien om att ordboksprojektet skulle återupptas, nu med målet att utforma en historisk ordbok. Nationalromantiska stämningar rådde och det låg i tiden att beskriva sitt språk och sin kulturhistoria genom nationella historiska ordböcker. Liknande ordböcker hade påbörjats i Tyskland (*Deutsches Wörterbuch*, hädanefter Grimm), i Holland (*Woordenboek der Nederlandsche taal*, hädanefter WNT) och i England (*A New Dictionary of the English Language*, hädanefter NED).

Akademien var positiv till ordboksplanerna och Wisén utsågs till chef för projektet, med Knut Fredrik Söderwall som huvudredaktör (Hast 1983:164). Det bestämdes att SAOB skulle omfatta den nysvenska perioden och startåret sattes till 1521, eftersom SAOB därmed tar vid direkt efter Söderwalls *Ordbok Öfver svenska medeltids-språket* som beskriver svenskan fram till och med år 1520.

Vid slutet av 1800-talet var det Junggrammatikens vetenskapssyn som gällde och den kom att ligga till grund för de historiska ordboksverkens tillkomst och utformning. Genom en noggrann diakron dokumentation av ordförrådet förväntade man sig att kunna urskilja *regler* eller *utvecklingslagar* för språkliga förändringar. Med hjälp av utvecklingslagarna trodde man sig också kunna säga något om hur språket skulle utvecklas i framtiden. Hjelmqvist (1893:12) uttrycker förhoppningen att ordboksarbetet ska ögöra oss förtrogna med vårt språks forntid och närvarande skaplynne, och just därför skall det också låta oss ana dess framtidö.

Planerna var ambitiösa och arbetet mycket omfattande. Enligt Hast (1993:60) utökades häftenas omfång efter hand under tiden 1889-1925, och det blev svårt att hålla utgivningstakten uppe. På 1920-talet insåg Akademien att verksamheten antingen måste stramas upp eller läggas ner. Då kom den nytillsatte ordbokschefen, Ebbe Tuneld, med en plan som bl.a. innebar ett ackordssystem för redaktörerna baserat på antalet avverkade excerpter. Genom att lyckas genomföra den första tryckningen i enlighet med den framlagda planen vann Tuneld Akademiens förtroende, och ordboksarbetet fick fortsätta (Hast 1993:60). Tiden 1925-1959 kännetecknas enligt Hast av förhållandevis korta artiklar och snabb produktionstakt. Fr.o.m. ca 1960 (och påbörjandet av bokstaven S) ökade omfång och tidsåtgång på nytt. På 1990-talet vidtogs åtgärder för att genom rationaliseringar och vissa begränsningar i beskrivningen

säkerställa ett snabbare utgivningstempo. Enligt nuvarande plan ska hela ordboken vara färdigställd år 2017.

SAOB:s historia behandlas utförligare av Hast (1993) och även av bl.a. Loman (1986) och Sigurd (1986).

2.1.1. SAOB:s syfte

2.1.1.1. Syftet som det definierades vid projektets start

Enligt förordet som bifogades det först publicerade häftet, dvs. Aó AFBILD (1893:1), har SAOB ett deskriptivt syfte. Den ska ögifva en trogen bild af det nu lefvande svenska riksspråketö och visa hur språket utvecklats öallt ifrån reformationstidenö. Men ordboken har dessutom ett normativt syfte eftersom den ska överka för riktig användning af vårt modersmål i tal och skriftö (ibid.). Enligt Hjelmqvists presentation av SAOB (1893:47) har ordboken öbåde rättighet och skyldighet att varna för sådana ord och uttryck, som strida mot tankens klarhet och vålla missförståndö. Den redovisning av ordens böjnings- och stavningsuppgifter som inleder ordboksartiklarna har ett uttalat normerande syfte. Ambitionen att normera kan också anas genom att de språkprov som ligger till grund för SAOB, och som återges för att illustrera uppslagsordens användning, ska bestå av öåskådliga exempel, tagna från våra bästa skalder och prosatörerö (Hjelmqvist 1893:61). Tanken är att läsarna ska upplysas och inspireras av goda och allmänbildande exempel.

Gleerups förlag, som länge ansvarade för försäljningen av SAOB, försökte locka köpare genom ösubskriptions-inbjudningarö på baksidan av de tidiga häften. Huvudargumentet som lyftes fram var att SAOB är en, modernt uttryckt, multifunktionell ordbok som ökar läsarens kunskaper på flera plan:

Den blir på visst sätt en framställning af vår bildnings historia, den blir en nyttig uppslagsbok äfven för praktiskt bruk, en lärarik och intresseväckande handbok till själfstudium, med ett ord ett monumentalt vetenskapligt verk af den allra största betydelse för svensk odling. (SAOB Bó BALDERSBRÅ, baksidestext)

Ordboken var således i hög grad avsedd att öka allmänbildningen. Samtidigt som läsarna fick språkliga råd och upplysningar skulle de också få språkhistoriska och kulturhistoriska kunskaper. Därför uppma-

nades presumtiva användare att använda ordboken öej blott till uppslagsbok, utan äfven till läsebokö (Cederschiöld 1893:7).

Vidare var SAOB:s uppgift att beskriva såväl fackspråk som allmänspråk. Hjelmqvist (1893:53) talar om att öordboken kommer att omfatta de olika språken i språket: jordbruksarbetarens och fiskarens, så väl som geologens och filosofens. Specialister inom olika yrken och vetenskaper fick i uppdrag att samla in öyrkesuttryck och lärda ord från de olika fackvetenskaperna och handtverkenö (ibid.) och fungerade som sakkunniga vid ordboksartiklarnas utformande.

2.1.1.2. Syftet som det definieras i dag

SAOB:s uppgift är i dag, precis som vid projektstarten 1893, att beskriva det svenska språket från år 1521 till nutid. En förskjutning har dock skett i synen på SAOB:s uppgifter (se bl.a. Larsson 2009:40f.). Syftet att utöver skriftspråket även beskriva det talade språket har t.ex. övergivits.

Då det gäller beskrivningen av facktermer har de ursprungliga ambitionerna dämpats något. SAOB beskriver fortfarande facktermer (med god hjälp av sakkunniga inom olika områden), men fler termer än tidigare lämnas åt specialordböcker inom olika områden. Det är främst (äldre) termer som vunnit tillträde till allmänspråket som bereds plats i SAOB.

En annan ursprunglig ambition som med tiden kraftigt tonats ned är det normativa syftet. SAOB:s uppgift är att beskriva språket, inte att normera. För en utförligare diskussion om hur ordboksredaktionens lexikografiska principer och förhållningssätt har förändrats under tidens gång se vidare Larsson (2009) och Nilsson (u. u.).

För att ytterligare klargöra vilken typ av ordbok det rör sig om inordnas verket SAOB nedan i några olika ordbokstypologier. Det finns flera sätt att klassificera ordbokstyper eftersom man kan välja att fokusera på olika särdrag. I en öallmän ordbokstypologiö ställer Svensén (2004:27f.) upp följande dikotomier:

semasiologiska / onomasiologiska ordböcker

synkroniska / diakroniska ordböcker

historiska / samtidsspråkliga ordböcker

deskriptiva / normativa ordböcker

allmänordböcker / specialordböcker

enspråkiga / flerspråkiga ordböcker

Jag kan konstatera att SAOB är en semasiologisk ordbok, eftersom verket är alfabetiskt uppbyggt. Den är diakronisk och samtidsspråklig eftersom den beskriver språket från 1521 fram till ett ordbokshäftes tryckning. SAOB är vidare en deskriptiv ordbok och en allmänordbok. Det är allmänspråket, om än i vid bemärkelse, som blir föremål för beskrivning. Slutligen brukar man säga att det rör sig om en enspråkig ordbok, även om man skulle kunna hävda att SAOB på sätt och vis är tvåspråkig eftersom den (delvis) beskriver äldre svenska med nusvenskt metaspråk.

I en annan ordbokstypologi, som är baserad på öanvändningssätt, användningssituationer och användarkategorier, räknar Svensén (2004:36f.) med följande dikotomier (eller i ett fall tredelning):

konsultationsordböcker / läsordböcker

receptionsordböcker / produktionsordböcker / översättningsordböcker

ordböcker för modersmålsbrukare (L1-ordböcker) / ordböcker för främmandespråksbrukare (L2-ordböcker)

tryckt ordbok / elektronisk ordbok

Enligt min bedömning är SAOB en konsultationsordbok. Användaren konsulterar ordboken för att söka svar på specifika frågor. Till viss del kan verket dock även sägas vara en läsordbok. Cederschiöld (1893:7) förklarar att det är önskvärt öatt man använder ordboken ej blott till uppslagsbok, utan äfven till läsebokö. Även Lundbladh (1992:5) uppmanar användaren att bläddra och botanisera: öSträckläsning är inte att rekommendera, men läs lite här och var! Det finns mycket att upptäcka i svenskans ordförråd, och Svenska Akademiens ordbok innehåller en delö.

SAOB är vidare en receptionsordbok och en ordbok i första hand tänkt för modersmålsbrukare. Det handlar om en tryckt ordbok, men sedan 1998 är SAOB också tillgänglig på Internet. En inskannad version av den tryckta ordboken (som enligt Svensén 2004:518 kan kallas en *digitaliserad pappersordbok*) tillhandahålls av Göteborgs universitet på webb-adressen <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>. Projektanställda vid Institutionen för svenska språket (tidigare *Språkdata*) har lagt ner mycket arbete på att märka upp den inskannade textmassans makro- och mikrostruktur (se bl.a. Cederholm 1996). Detta har resulterat i att användarna erbjuds många olika sökmöjligheter i den digitala versionen. Förutom att söka på uppslagsord kan man t.ex. söka på årtal eller tidsperiod för första belägg, på långivande språk eller på fackbeteckningar. Det är även möjligt att göra fritextsökningar. Vidare är många av ord-

bokens hänvisningar länkade så att man kan klicka sig vidare till rätt artikel. Även källangivelserna är i stor utsträckning länkade till källförteckningen. Tyvärr innehåller dock den inskannade textmassan en hel del inskanningsfel. Då SAOB ska citeras rekommenderas därför att texten kontrolleras i den tryckta ordboken.

För närvarande pågår för övrigt ett projekt vid universitetet i Trier som går ut på att hela den tryckta ordboken ska skrivas av (i Kina) för att en helt teckenrätt version så småningom ska kunna ersätta den inskannade versionen. Varje textavsnitt skrivs in av två oberoende skribenter (som inte är svenskunniga) och i nästa steg kontrolleras alla avvikelser texterna emellan. Samma förfaringssätt har använts vid framställningen av nätupplagorna av Grimm och ODS (se t.ex. Andersson 2006:38).

2.1.2. SAOB:s användare

Tanken var ursprungligen att verket SAOB skulle övinna tillträde till hvarje svenskt hem, till hvarje svensk, som är i tillfälle att förskaffa sig detsammaö (SAOB BÓBALDERSBRÅ, baksidestext). Ordboken riktade sig till den språkintresserade allmänheten. Av den subskribentförteckning som bifogades det första häftet framgår också att många privatpersoner anmälde sig som prenumeranter. De hade titlar som t.ex. kapten, sekreterare, tjänsteman i Riksbanken, telegrafingenjör, grosshandlare, bokhållare, revisor, hovrättsnotarie, postmästare och tullvaktmästare. En särskild målgrupp för SAOB var lärarna, som ju i hög grad påverkar barn och ungdomars kunskaper i det svenska språket. Cederschiöld (1893:11) berättar förtjust om en rektor som beställt fem exemplar till sin skola med förväntningen att öde nog bli uppslitna alla femö.

SAOB kan nog fortfarande sägas rikta sig till den språkintresserade allmänheten. Enligt ordbokens hemsida (<www.saob.se>) kan öalla som har ett allmänt ord- och språkintresse ha glädje av SAOBö. Målgrupper som nämns speciellt är språkforskare, släktforskare och författare av andra ordböcker.

Enligt nutida tänkande bör man vid ordboksproduktion utgå från användarnas behov. Detta är särskilt tydligt inom den s.k. *funktionsläran*. Enligt denna lära är det naturligt att ställa frågor som öVilka problem kan en språkbrukare ställas inför i olika språksituationer, dvs. vilket behov finns i fråga om språkliga hjälpmedel?ö och öKan någon typ av ordbok vara till hjälp för att fylla dessa behov? Hur bör den i så fall utformas?ö (Tarp 2008:44). Då projektet SAOB startade hade upphovsmännen en annan utgångspunkt. De sökte snarast svar på frågor som öVilka aspekter

av språket bör beskrivas?ö och öHur ska en bra ordbok utformas?ö Vetenskapliga ideal gjorde det tydligt för språkforskare, filologer och språkhistoriker hur språket bäst skulle beskrivas, nämligen i en historisk ordbok. Språkforskarna försökte sedan tala om för allmänheten att de kunde ha stor nytta av denna ordbok och att de borde studera den flitigt:

Först genom flitig läsning i denna kommer man nämligen under fund med, både att man har mycket nyttigt att lära af densamma, och af hvad slag det är, som man där kan lära, alltså ó hvad man bör söka. (Cederschiöld 1893:8)

Förordet visar att lexikograferna var medvetna om att SAOB var ett svårtillgängligt verk som krävde en viss arbetsinsats av sina läsare. Man hoppades dock att läsarna skulle finna det mödan värt att sätta sig in i hur ordboken var uppbyggd:

Knappheten i uttryck, bruket af flera olika stilar, af tecken och förkortningar skola sannolikt i början något försvåra ordbokens begagnande för läsaren. Han skall dock, det har man vågat förutsätta, hysa en så hög tanke om detta verks vikt och betydelse, att han blir villig att egna en stund till att göra sig hemmastadd i dess beteckningssätt. (Förord SAOB 1893:3)

Då SAOB blev tillgänglig på Internet år 1998 började man närma sig målet att SAOB skulle övinna tillträde till varje svenskt hemö , vilket konstateras av Cederholm i projektrapporten *SAOB ó en bok för hela folket* (2000:5). Projektrapporten innehåller några mindre användarundersökningar av nätordboken. Olika användarstrategier diskuteras med hjälp av loggfiler (Rogström 2000:7617) och de mest frekventa sökorden listas i olika bilagor. Som Rogström (2000:7) konstaterar kan användaren av nätordboken i många fall antas vara helt omedveten om vilken typ av ordbok det är som han eller hon gör sökningar i. Detta innebär att man kan tala om två användarkategorier, en som är bekant med verket SAOB och medvetet söker just i den, och en som inte känner till verket och som hamnar där genom allmänna sökningar på Internet.

2.2. Excerptsamlingen

Alla de historiska ordboksprojekt som startades i Europa på 1800-talet eller i början av 1900-talet grundar sig på excerptsamlingar som samlats in från litteratur från den tidsperiod som behandlas. Detta gäller för SAOB såväl som för Grimm i Tyskland, WNT i Holland och NED i England, Littrés *Dictionnaire de la langue française* i Frankrike och *Ordbog over det danske sprog* (ODS) i Danmark. Vid samtliga ordboksprojekt måste därför ett omfattande excerperingsarbete utföras, innan det egentliga ordboksarbetet kunde påbörjas. Hösten 1883 gjorde Söderwall upp en generalplan för SAOB:s excerperingsarbete. Året därpå anställdes ett stort antal excerptister, varav många var språkvetenskapliga experter, och materialinsamlandet påbörjades (Hast 1983:164).

Excerpterna i SAOB:s samlingar (i detta arbete kallade SAOBArkiv) består av lappar som kan sorteras i bokstavsordning, i kronologisk ordning och/eller i olika betydelser. Varje excerpt består av ett stickord och ett utdrag ur den text där stickordet förekommer i sitt sammanhang. Sedan följer en källangivelse med årtal, del, sida och eventuellt andra uppgifter som behövs för att beläggsstället ska kunna hittas.

Enligt Cederschiöld (1893:4) hade man år 1893, då det första häftet av SAOB trycktes, samlat ihop ca 7006800 000 språkprov. Materialet var då koncentrerat till alfabetets första bokstäver, eftersom man började med att excerpera ord med begynnelsebokstäverna A6G för att snabbt kunna komma igång med redigeringsarbetet och utgivningen. Senare utvidgades excerperingen till att gälla hela alfabetet. År 1913 fanns drygt 3 miljoner excerpter i samlingarna och år 1937 uppskattades antalet till 4,8 miljoner (Hast 1983:168). År 1983 räknade Hast (ibid.) med att samlingarna bestod av 7,267,5 miljoner språkprov. Enligt nuvarande ordbokschefen Anki Mattissons beräkningar rör det sig i dag om nästan 9 miljoner språkprov (inklusive lexikonbelägg, som inte inkluderades i tidigare beräkningar och som fram till 1983 inte heller sparades). Efter hand som arbetet har fortskridit har redaktionen således haft ett allt större material att behandla. Den språkliga beskrivningen har därmed kunnat göras fylligare och mer precis, men har samtidigt blivit mer tidskrävande.

Fram till sent 1990-tal var ett antal excerptister fortfarande knutna till redaktionen, men i dag sker det mesta excerperingsarbetet inom redaktionen, ibland med hjälp av praktikanter och projektanställda. Det finns alltså inte längre några ötomståendeö excerptister. Material tillkommer huvudsakligen på den del av alfabetet som återstår att behandla, och hämtas framför allt från verk med någon typ av alfabetisk åtkomststruktur, t.ex. ordregister. För övrigt används numera korpusar som är

tillgängliga via Internet som komplement till det insamlade excerptmaterialet.

2.2.1. Allmänt om excerperingsarbete

I sin *Manual of Lexicography* har Zgusta (1971:225-233) ett avsnitt om hur excerperingsarbetet i ett ordboksprojekt bör läggas upp. Han nämner följande fyra steg som bör följas (i kronologisk ordning):

Totalexcerpering (*total excerption*) ó Produktionen hos några viktiga författare excerperas i sin helhet.

Partiell excerpering (*partial excerption*) ó De ord som inte redan finns i materialet excerperas hos ett utökat antal författare. Även ord som redan finns belagda excerperas om de tillför en ny betydelse, konstruktion eller användning.

Speciell excerpering (*special excerption*) ó Denna excerpering avser typiska ord inom specialområden, t.ex. ekonomi, politik eller juridik.

Efterskörd (*gleaning*) ó Texter som inte excerperats tidigare tas om hand och data som inte påträffas tidigare tillfogas samlingarna.

Det tillvägagångssätt som beskrivs kräver, som Zgusta (1971:232) uttrycker det, öno small delicacy and knowledgeö. Den största svårigheten tycks vara att metoden kräver att samtliga excerpter ska veta vilka ord, betydelser, konstruktioner och fasta ordförbindelser som redan finns i materialet och därför bör undvikas. Zgusta menar dock att det är bättre att ta med ett språkprov för mycket än ett för litet.

Zgusta uppmanar varje ordboksredaktion att utarbeta detaljerade instruktioner för excerptisterna. En sak som bör nämnas i instruktionerna är att varje uppslagsord ska förekomma i ett sammanhang som är så kort men så tydligt som möjligt. Sammanhanget ska göra det möjligt för lexikografen öto perceive in which signification the word in question is applied, and to perceive at least some of its semantic features and grammatical propertiesö (Zgusta 1971:227). Enligt Zgusta visar meningen öHe painted the windowö att ordet *window* kan fungera som objekt till verbet *paint*, men det går inte att säkert fastställa om verbets betydelse är öto colour the surface of somethingö eller öto produce a picture of somethingö. Zgusta menar att det är omöjligt att säga exakt hur långt ett språkprov bör vara eftersom betydelsen av ett ord ibland blir tydlig först då man tar hänsyn till ett sammanhang som sträcker sig över flera sidor.

Han går så långt som till att säga öa really good excerption requires one to know the whole excerpted textö (Zgusta 1971:230). Vid arbetet med en historisk ordbok kan ett språkprov dock vara viktigt även om det inte ger fullständig upplysning om ett ords betydelse, eftersom det kan utgöra första eller sista belägg för en viss böjning, konstruktion eller användning.

2.2.2. Excerperingsarbetet på SAOB:s redaktion

Riktlinjerna för hur excerperingsarbetet ska gå till vid arbetet med SAOB formuleras i Söderwalls generalplan från 1883. Nedan refereras det avsnitt från generalplanen som berör excerperingen från Hast (1983:190f., där avsnittet återges i sin helhet):

Söderwall inleder med att understryka att vissa skrifter som anses särskilt viktiga bör excerperas så grundligt öatt alla ord i deras särskilda betydelser och konstruktionssätt upptagasö (s. 190). Då det gäller vanliga ord, betydelser och konstruktioner anser han att det är tillräckligt att excerpera några enstaka språkprov, medan flera språkprov bör tas då det gäller ovanliga ord, betydelser eller konstruktioner. De flesta skrifter behöver dock inte excerperas på detta grundliga sätt. Då räcker det enligt Söderwall att anteckna sådant som ur någon synpunkt kan anses vara anmärkningsvärt, särskilt sådant som kan ha ansetts ovanligt vid skriftens tillkomsttid, t.ex. nya eller föråldrade användningar av ord eller ord som är svåra att förstå. Excerptisten bör dock se till att språkproven framställer ett ord öi så många betydelserns skiftningar, i så många konstruktioner, i så många former som möjligtö (s. 191). Då det gäller nyare skrifter är det enligt Söderwall tillräckligt att öanteckna endast egendomliga eller ovanliga ord och uttryckö (ibid.). Redaktörerna förutsattes uppenbarligen kunna beskriva *vanliga* ord och ordsammansättningar utan stöd av excerpter.

Hjelmqvist ansåg, i likhet med Zgusta (1971:232), att excerperingen borde ske enligt noggranna och formaliserade instruktioner. Fram till 1924, då man bedömde att grundmaterialet var klart, försågs alla excerptister med en ganska omfattande manual, *Anvisningar till insamlande av språkprov för Svenska Akademiens ordboksarbete (Anvisningar)*, som trycktes i fyra upplagor 1893ö1916. Jag har tittat närmare på upplagan från 1916. Söderwalls anvisningar som återges ovan återkommer här, om än något omformulerade. Excerptisterna får också noggranna praktiska anvisningar om hur språkproven ska utformas. Under punkten öFörberedelse till excerperingö uppmanas de vidare att läsa igenom hela

skriften innan exciperingsarbetet påbörjas (för att få det helhetsperspektiv som också Zgusta 1971:230 uppmuntrar till).

Ett avsnitt i manualen som inte fanns med i Söderwalls instruktioner gäller ordförbindelser. Följande uppmaning ges i en not (*Anvisningar* 1916:2):

Är det en hel fras (en stående förbindelse av ord, brukade i någon viss, i synnerhet bildlig, mening), som skall förses med språkprov, så användes till stickord det viktigaste ordet i frasen; äro flere ord i denna ungefär lika viktiga, upptages språkprovet under vart och ett av dem såsom stickord (på skilda lappar).

Detta tycks vara en princip som säkerställer att belägg på uttryck finns på relevant ställe i excerptsamlingen (men som också ger upphov till dubletter).

Enligt Hast (1983:172) kontrollerade Hjelmqvist excerpisternas arbete hårt. De kunde t.ex. få kommentarer av typen öNi har medtagit orden A och B, som tycks mig olämpliga att medta, medan Ni hoppat öfver C och D, som tycks mig mycket viktigare. Efter 1924 övergick man till att ge excerpisterna muntliga anvisningar, kompletterat med kortare skriftliga instruktioner. Det blev också ovanligt att kritik riktades mot deras arbete (ibid.).

Ett problem vid selektiv excipering av denna typ är att vanliga ord och konstruktioner lätt hamnar i skymundan och kanske inte kommer att exciperas eftersom ovanliga ord och användningar ägnas för mycket uppmärksamhet (jfr avsnitt 2.2.4). Hast (1983:167) noterar att tilläggs-excipering ibland varit nödvändigt för ösmåordö, som prepositioner, konjunktioner, adverb och pronomen. På senare tid har excerpisterna aktivt uppmanats att inte glömma bort formord och vanliga ord och betydelser.

Ett sätt att säkerställa att alla typer av ord och ordanvändningar kommer med i arkivmaterialet kunde vara att totalexcerptera vissa utvalda källor, i enlighet med steg ett i den metod som rekommenderas av Zgusta (se föregående avsnitt). De enda källor som har excerpterats i sin helhet för SAOB är ett antal viktiga lexikon, som *Lincopensen* (1640), Sahlstedts *Swensk ordbok* (1773) och Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850:655) för att nämna några. Metoden har aldrig tillämpats för en löpande text.

Vilka språkprov som exciperas är av central betydelse för SAOB:s innehåll eftersom excerpterna utgör grunden för hela den språkliga beskrivningen. Av lika grundläggande betydelse för excerptsamlingens sammansättning, och därmed för artiklarnas innehåll, är givetvis vilka

källor som väljs ut för excerpering. I nästa avsnitt diskuteras urvalet, framför allt med hänsyn till kronologi och ämnesområden.

2.2.3. Om det excerperade materialets representativitet

Målet är att SAOB:s insamlade material ska täcka det svenska skriftspråket på ett bra sätt vad gäller kronologi, ämnesområden, stilart och regionalitet. Stor möda har lagts ned på att åstadkomma ett allsidigt texturval. Hur väl excerptsamlingen täcker svenskt skriftspråk diskuteras mest ingående av Svensson (1992) och min framställning i detta avsnitt bygger till stor del på hans artikel. Andra arbeten som behandlar ordboksmaterialets representativitet är bl.a. Lundbladh (1996) och Mattisson (2006). Lundbladh diskuterar bl.a. hur ändamålsenlig en excerptsamling är i förhållande till en modern korpus (se vidare nästa avsnitt). Mattisson granskar källurvalet ur ett genusperspektiv och konstaterar att kvinnliga författare är underrepresenterade både i arkivmaterialet och i den tryckta ordboken. Lexikograferna har fram till 1980, då den första kvinnliga redaktören anställdes, varit män. Även excerptisterna har i stor utsträckning varit män ända fram till 1900-talets senare årtionden, då hela grundmaterialet sedan länge var färdigställt. Såväl den språkliga beskrivningen som källurvalet och urvalet av språkprov som citeras har därmed gjorts av män, vilket naturligtvis har satt sin prägel på ordbokens innehåll.

Då det gäller tidig nysvensk litteratur konstaterar Svensson (1992:374) att praktiskt taget allt som trycktes på 1500-talet och det mesta från 1600-talet har excerperats. Han nämner de olika bibelutgåvorna, reformatorernas skrifter, katekeser, psalmböcker, bönböcker, läkeböcker, mandat, stadgor, bondepraktikan och ordböcker. Även skrifter från denna tid som tryckts först senare har excerperats, som t.ex. tänkeböcker och den viktiga *Gustav Vasas registratur*, som sträcker sig från 1521-1560 och varur många förstabelägg har kunnat hämtas. Periodens skönlitterära författare har också excerperats ur senare tryckta samlade verk. Svensson (1992:374f.) nämner bl.a. Messenius, Bureus, Stiernhielm, Lucidor, Columbus, Brenner, Swedberg och Rudbeck.

Fr.o.m. 1700-talet är bokproduktionen så stor att det blir omöjligt att göra ett lika heltäckande texturval som för de tidigare århundradena. Svensson (1992:375) menar dock att SAOB:s excerpering från denna tid täcker de viktigaste ämnesområdena på ett tillfredsställande sätt. Han nämner särskilt ekonomi, geografi, juridik, medicin, naturvetenskap, resor, teologi, teknologi och vitterhet. Han konstaterar också att de tidiga

SAOB-redaktionerna måste ha haft stor litteraturkännedom och förmodar att de dessutom tagit hjälp av bibliografisk litteratur vid texturvalet.

Då det gäller 1800- och 1900-talen anser Svensson (1992:376) att alla de klassiska författarna har excerperats. Bland ämnesområden som är väl representerade i materialet nämner han bl.a. botanik, ekonomi, etnografi, författningar, historia, litteraturvetenskap, ordböcker, periodika, sport, språkvetenskap, teknologi, tidskrifter och undervisning. Vitterhet är den genre som representeras av flest källor.

Genom att välja ut olika typer av texter för excerpering har ordboksredaktionen försökt säkerställa att olika stilarter ska finnas representerade i materialet. Den klassiska litteraturen är som redan nämnts flitigt representerad, men också förordningar, kanslihandlingar, dagböcker, reseskildringar, brev, tidningar, barn- och ungdomsböcker och i viss mån även serietidningar (Svensson 1992:373). I en recension från början av 1900-talet riktade Ruben G:son Berg (1904:228) dock kritik mot att prosan försumrades till förmån för poesin, och vardagsspråket till förmån för de högre stilarterna. Berg (1904:230) påpekade vidare att akademiledamöternas verk var överrepresenterade i det excerperade materialet, medan t.ex. nyromantiska tidskrifter som *Polyfem* och *Phosphoros* samt verk av Strindberg i stort sett saknades. Denna kritik verkar ha tagits på allvar och tycks ha lett till att de nämnda tidskrifterna, *Polyfem* och *Phosphoros*, nu är ganska grundligt excerperade. Kanske är kritiken från Berg också en bidragande orsak till att Strindbergs skrifter i dag har excerperats öutförligare än genomsnittet av andra källorö (Hast 1983:178). Hast anser för övrigt att detta är berättigat med tanke på att Strindberg var oerhört ordintresserad (ibid.).

Berg kritiserade excerperingen även vad gäller regional spridning. Han menade att excerperingen öanlagts akademiskt sydsvensktö och att det nord- och mellansvenska ordförrådet ägnats för litet uppmärksamhet (Berg 1904:233). Detta tycks vara berättigad kritik (se t.ex. Larsson 2009:43) även om redaktionen har haft ambitionen att inkludera verk av författare från olika delar av landet i samlingarna. Hast (1983:183) nämner även räkenskapsböcker och domböcker från olika landskap som viktiga källor för det regionala riksspråket.

Ett stort antal källor har excerperats vid arbetet med SAOB. I källförteckningen ingår över 20 000 poster. Flera av dessa citeras dock bara någon enstaka gång, och ingen av dem har som sagt totalexcerperats (med undantag av ett antal lexikon). Det ska sägas att den som noggrant studerar något äldre verk kan vara ganska säker på att kunna hitta något ord eller någon betydelse som är äldre (eller yngre) än vad som förtecknats i SAOB ö antingen verket har excerperats för SAOB:s räkning eller

inte. Flera sådana påpekanden görs t.ex. av Allén (1980:124f.) med utgångspunkt i hans utgåva av Johan Ekeblads brev från 1600-talet (Allén 1965).

Då projektet SAOB startade fanns inget alternativ till manuell och selektiv excerpering. Numera är denna metod föråldrad och alla nya ordboksprojekt grundar sig på datorbaserat arbete med stora elektroniskt sökbara korpusar. I nästa avsnitt diskuteras olika beläggmaterials för- och nackdelar.

2.2.4. Modern korpus kontra traditionell excerptsamling

Då Svensén (2004:56f.) jämför den nya ökorpusmetoden med den äldre öbeläggmetoden sammanfattar han skillnaderna ungefär som följer:

Korpusmetoden gör det möjligt att räkna förekomsterna av språkliga företeelser i materialet och på grundval av detta dra slutsatser om olika ords och uttrycks relativa frekvens. Beläggmetoden ger i sig inga möjligheter till detta.

De texter som skall ingå i en korpus väljs ut, men de ingående lexikaliska enheterna väljs inte ut. Vid tillämpning av beläggmetoden däremot väljs både de texter som utgör underlag för excerperingen och (genom själva excerperingen) de lexikaliska enheter som skall ligga till grund för undersökningen.

Genom att korpusen inte väljer bland de lexikaliska enheterna visar den språkets egenskaper på djupet. Den innehåller förekomster av vanliga språkliga företeelser i tillräckligt stor mängd för att man skall kunna avläsa exempelvis ordens syntagmatiska egenskaper. Beläggsamlingen har däremot tillkommit genom ett urval, där man ofta tenderar att välja bort det normala till förmån för det ovanliga.

Korpusmetoden har således många fördelar och som nämns ovan gäller detta inte minst då ordens syntagmatiska sammanhang ska beskrivas. Kollokationer blir lättare att hitta när materialet kan ordnas på maskinell väg efter högfrekventa samförekomster. I fråga om historiska ordböcker som SAOB framträder fördelarna dock inte lika entydigt. Lundblad (1996:96) menar att grundmaterialet till en historisk ordbok bör samlas genom traditionell, selektiv excerpering eftersom excerptisterna vid materialinsamlandet kan ta hänsyn till kontext, tillkomsttid, lexikaliseringsgrad m.m. öDe kan vidare avgöra ordets grundform, normalisera stavningen av stickordet och ange ordklassö (ibid.).

Även Svensén (2004:57) avråder från att använda en korpus som enda källa vid historisk-diakroniska undersökningar. För en historisk ordbok som innefattar samtiden rekommenderar han att ett historiskt beläggmaterial kompletteras med samtida korpusdata (ibid.). Lundbladh (1996:98) är inne på samma linje då han föreslår att ca 1 miljon ord från 1500-, 1600- resp. 1700-talet skulle kunna läsas eller skrivas in vid SAOB-redaktionen för att möjliggöra en kontroll av det excerperade materialets representativitet. Han menar att betydelseanalysen därmed skulle kunna öbekräftas eller fördjupas och språkprovssamlingen kunna kompletteras med äldre eller bättre beläggö (ibid.).

2.3. Riktlinjer (för ordförbindelser) på SAOB:s redaktion

Upplärningen av personal har på SAOB:s redaktion traditionellt skett genom öförsök och misstag-metodenö. Den nyanställda har ganska omgående fått ge sig in i arbetet och fått muntlig och skriftlig respons på sin prestation av en erfaren kollega. Nya redaktörer har också lärt sig arbetet genom att läsa kollegors manus och tryckta ordboksartiklar. På senare år har utbildningen blivit allt mer formaliserad och systematisk. Nyanställda introduceras i arbetet med hjälp av ett individuellt upplagt schema som täcker relevanta arbetsmoment. Ett antal manualer har också tillkommit som hjälpmedel för personalen. I detta avsnitt undersöker jag de manualer som främst riktar sig till redaktörer, *HandbSAOB*, *Kodex Anders*, *HJ* och *Pigge*, för att se vad som sägs om behandlingen av ordförbindelser.

HandbSAOB har jag läst i tryckt form. Ett innehållsregister finns till vägledning. *Kodex Anders* finns i maskinskriven form medan *HJ* och *Pigge* föreligger i digital form. I de digitala filerna har jag sökt på öförbö, öordförbö och öuttrö och även på öidiomö och ökollokation/erö.

2.3.1. *HandbSAOB*

Den första handboken, *HandbSAOB*, utarbetades år 1904 av Ernst Albin Kock, anställd på redaktionen 1895ö1901. *HandbSAOB* består av 51 spalter som har samma format som spalterna i SAOB. Handboken berör det formella utseendet på artiklarnas olika delar snarare än principer vad gäller ordbokens innehåll. Under rubriken öförbindelserö (1904:20) ges exempel på hur ordförbindelser formellt ska skrivas och definieras då de rubriceras som *förbindelse* (*förb.*) resp. *uttryck* (*uttr.*), utan resonemang

om vad som utgör en förbindelse resp. ett uttryck. Detta förväntas redaktörerna uppenbarligen känna till utan att behöva söka information i en handbok. Följande exempel ges för de olika kategorierna:

förb.

det andliga ståndet
allra helst som
hafva (sitt) afseende på
afträda från (ed o. d.)
lämna (ngt) utan afseende

uttr.

hafva sina afsikter
föra till altaret
gå för altaret
afsedt från
allmännelig frälseman o. d.
det är din affär
det är inte min affär
i ett (enda) andedrag
i afräkning på (l. å)
hämta (fordom äfv. taga igen) andan
flåsa, flämta, kippa (osv.) efter andan

Jag frågar mig t.ex. varför *det andliga ståndet* är en förbindelse och *allmännelig frälseman* ett uttryck. Båda fraserna består av ett substantiviskt huvudord med adjektivbestämning. Vidare undrar jag varför verbfrasen *afträda från ed* rubriceras som förbindelse medan *flämta efter andan* kallas för uttryck? Och vad gör frasen *allra helst som* till en förbindelse och frasen *afsedt från* till ett uttryck? Det är uppenbarligen inte ordförbindelsernas grammatiska struktur som styr. Användningen verkar inte heller vara beroende av graden av genomskinlighet hos fraserna (så som *genomskinlighet* definieras t.ex. hos Svensén 2004:81). Bland ordkombinationerna som rubriceras som uttryck finns t.ex. både genomskinliga fraser, dvs. fraser som den nyss nämnda *flämta efter andan*, och pregnanta fraser som *föra till altaret* där frasens betydelse (øgifta sig medø) inte motsvarar summan av konstituenternas betydelse. Begreppsförvirring råder således i handboken från 1904, en begreppsförvirring som till stor del har bestått över tid (se vidare avsnitt 2.3.5 och 2.4.1).

2.3.2. *Kodex Anders*

Efter hand som arbetet framskred tillkom naturligtvis ändringar och tillägg och under 1950-talet samlades dessa av dåvarande redaktören Anders Sundqvist under namnet *Kodex Anders*. Dessa anteckningar består av (grovt uppskattat) 36400 lappar insorterade under rubriker som

t.ex. *etymologi, former, stilar* och *verb*. Anteckningarna behandlar främst morfologi, böjning och formalia och inga rubriker berör ordförbindelser av något slag.

2.3.3. *Hans Jonssons handbok (HJ)*

Efter hand som det blev fler ändringar och tillägg till den ursprungliga handboken ökade behovet av en ny komplett handbok och år 1993 utarbetades en sådan av dåvarande chefen Hans Jonsson (*HJ*). I sin tryckta form består *HJ* av 164 A4-sidor. Innehållet i den tryckta manualen har dock med tiden arbetats om och utökats något. Nu föreligger handboken dels i digital form, dels utskriven i ett lösbladssystem där sidorna kan bytas ut eller kompletteras efter hand. Den innehåller de delar av Kocks handbok som ännu gäller samt det mesta av *Kodex Anders* (delvis omformulerat). Jonsson går dessutom in på principerna bakom det praktiska ordboksarbetet. Han redogör för allmänna (strukturellt inspirerade) principer och synsätt t.ex. vad gäller uppslagsformer, ordindelning och betydelsebeskrivning. Vad gäller ordförbindelser sägs det dock inte heller här särskilt mycket om vad som bör tas upp i ordboken, eller vad som ska benämnas *uttryck (uttr.)* resp. *förbindelse (förb.)*. Man får dock praktiska upplysningar som att idiom, ordspråk och uttryck kan bli egna undermoment (s. 45655) och hur en hänvisning ska skrivas då ett uttryck redovisas på annat uppslagsord (s. 96) m.m.

2.3.4. *Pigge*

På 1990-talet började Lars Svensson, som efterträdde Hans Jonsson som chef år 1993, att samla anteckningar i en datafil som så småningom kom att kallas *Pigge*. Denna FileMaker-fil har sedan uppdaterats kontinuerligt och är det styrdokument som främst ska gälla på redaktionen i dag. För närvarande (7/10 2011) består *Pigge* av 383 numrerade poster, sökbara bl.a. på rubrik och innehåll.

Det är först i denna manual som jag hittar en beskrivning av vad som utgör ett uttryck. ÖEtt utr. är ofta en längre sekvens, t.ex. verb + bestämning, typ: *föra ngn bakom ljuset* (post 894).

Frågan om placeringen av uttryck berörs också. ÖEtt utr. ska behandlas på det ord, som är språkligt intressantast o. centralast (post 898). De exempel som ges för att förtydliga detta är att *storma på sin*

hälsa är behandlat under STORMA (se 2:1) och att *slicka stoftet* är behandlat under SLICKA (se 2:2).

(2:1) STORMA: i uttr. *storma på sin hälsa* l. *hälsan*, utsätta sin hälsa för stora påfrestningar (gm ett osunt liv). (SAOB S 12056)

(2:2) SLICKA: i uttr. *slicka stoftet* (l. *ngns fötters stoft*), förr äv. *stoft*, (på österländskt maner kasta sig ned framför ngns fötter o. kyssa marken för att) betyga underdånighet l. djup vördnad, ödmjuka sig. (SAOB S 6546)

I dessa båda exempel anses alltså verben vara språkligt intressantast. Detta beror, så vitt jag förstår, på att verben har en för uttrycket speciell betydelse som behöver förklaras. I uttrycket *storma på sin hälsa* (2:1) betyder ordet *storma* enligt definitionen *øutsätta* för stora påfrestningar, medan ordet *hälsa* har sin grundbetydelse och inte kräver någon särskild förklaring. Eftersom uttrycket *slicka stoftet* i exempel (2:2) ska förstås bildligt kan dock betydelsen hos ordet *stoft* behöva förklaras i lika hög grad som ordet *slicka*.

Regeln om att ett uttryck ska behandlas på det ord som är språkligt intressantast och centralast finns alltså, men vilka kriterier redaktören ska gå efter är oklart. Hur excerpterna har placerats vid den första sorteringen har troligen spelat stor roll för vilket uppslagsord ett uttryck har förts till. Ofta behandlas kanske uttrycket helt enkelt på den av konstituenterna som kommer först i bokstavsordningen.

2.3.5. *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*

Förutom manualer för anställda på SAOB:s redaktion finns också några handledningar som är avsedda för SAOB:s läsare. Den mest aktuella av dessa är Carl-Erik Lundbladhs *Handledning till Svenska Akademiens ordbok* (1992). Lundbladhs förklarar här vad som utgör ett *uttryck* resp. en *förbindelse*.

Med *uttryck* avser SAOB såväl fraser som talesätt. Begreppet är mycket vittomfattande och rymmer i stort sett alla sammanställningar av betydelsebärande ord med ett inre sammanhang. [í] Ordboken använder *förbindelse* (*förb.*) för att allmänt benämna en ordkombination i dess egenskap av enhet med viss grammatisk relation mellan delarna. De förbindelser som mest framhålles är de s.k. särskilda förbindelserna, alltså verb + betonad partikel í *Förb.* används emellertid också om t.ex. sådana kombinationer av verb och adverb som liknar särskilda förbindelser (*gå baklänges, köra hem* etc.). (Lundbladhs 1992:46)

Uttr. kan alltså avse öalla sammanställningar av betydelsebärande ord med ett inre sammanhang^ö och *förb.* kan avse öen ordkombination i dess egenskap av enhet med viss grammatisk relation mellan delarna^ö. Beteckningarnas definitioner är överlappande, eftersom en enhet med viss grammatisk relation mellan delarna naturligtvis även kan sägas utgöra en sammanställning av betydelsebärande ord med ett inre sammanhang. Den skillnad som ändå finns i beteckningarnas användningar skulle alltså vara att *förb.* främst används i sammanhang då ordens grammatiska relation står i fokus, kanske genom att en preposition eller ett adverbial ingår i ordkombinationen. Det är åtminstone så redaktionen strävar efter att använda beteckningen *förb.* i dag.

I avsnitt 2.4 behandlas användningen av beteckningarna *uttr.* och *förb.* ytterligare. Jag redogör där för de olika beskrivningssätt som kan användas i SAOB vid redovisning av ordförbindelser.

2.3.6. Riktlinjer för urval, kvalitet och omfång

Av de manualer som presenteras i 2.3.1^ö2.3.4 är det i första hand *Pigge* och i andra hand *HJ* som gäller som styrdokument för redaktörerna i dag. Förutom dessa manualer finns också en promemoria som berör SAOB:s uppgift och omfång och som har tillkommit för att skynda på och kvalitetssäkra produktionen och för att hålla omfånget nere. Detta dokument uppdateras kontinuerligt av ordbokschefen, senast i april 2010 (hädanefter PM 2010). Jag ska här kort redogöra dels för generella redigeringsregler som gäller i SAOB (varav några inte nämns i något styrdokument), dels för de regler i PM 2010 som specifikt gäller för ordförbindelser (eller öuttryck^ö).

För att ett ord ska behandlas i SAOB krävs att det finns minst två språkprov från av varandra oberoende källor i SAOBArkiv (dock med vissa undantag, t.ex. då det finns en hänvisning till ordet från ett tidigare tryckt ord) (PM 2010:1). Första belägg, och vid inskränkt bruklighet även sista belägg, ska anges för varje enskilt betydelsemoment.¹ En ambition, som inte nämns explicit i manualer eller promemorior, är att de olika betydelser och användningar som beskrivs i definitionen ska beläggas

---

¹ Första belägg från SAOBArkiv redovisas oavsett om ett ord har funnits i fornsvenskan eller om det har börjat användas i nysvensk tid. Det är ju nysvenskan, och SAOB:s excerptmaterial, som beskrivs i artiklarna. Om ordet har förekommit även i fornsvenskan (enligt Söderwall 1884^ö1918) framgår detta av den inledande etymologiska parentes.

med (begripliga och informativa) språkprov som fördelar sig någorlunda jämnt över tid. Om en betydelse finns belagd sedan 1500-talet ska det gärna finnas något illustrerande exempel från varje århundrade i artikeln. Detta gäller dock bara för huvudord. Sammansättningar, avledningar och särskilda förbindelser exemplifieras betydligt mer summariskt.

Enligt promemorian från 2010 får ett huvudmoment innehålla högst sju språkprov och ett undermoment högst fem (PM 2010:1). Begränsningar av antalet tillåtna språkprov kan få konsekvenser för beskrivningen av kollokationer eftersom det finns många aspekter för redaktören att ta hänsyn till då beläggen som ska citeras i en artikel väljs ut. Det finns kanske inte utrymme för att belägga intressanta uttryck och konstruktioner samtidigt som alla led i betydelsemomentets definition ska täckas in och språkproven ska fördelas jämnt över tid.

När ett uttryck bedöms som viktigt ska det behandlas och beläggas (PM 2010:4). Ett beskrivningssätt som rekommenderas är frasen *öi sådana uttr. somö* följt av några typiska exempel (*ibid.*). En nyhet 2010 är vidare att fullt brukliga uttryck *övid platsbristö* kan nämnas i definitionen utan att sedan beläggas (PM 2010:5). För att förhindra att arkivmaterialets ursprungliga sortering får konsekvenser för valet av uppslagsord (jfr avsnitt 2.3.4), uppmanas redaktören också att fundera över om uttrycket redovisas naturligtast på det ord som behandlas eller om det bör tas upp under ett annat (PM 2010:5).

Dubbel exemplifiering av fras, både i redaktionsexempel och språkprov, ska inte förekomma (PM 2010:4). Detta betyder att kollokationer som anförs som redaktionsexempel inte också kan beläggas med autentiska språkprov. Redaktionsexemplen ska för övrigt visa på nutida och vanliga konstruktioner och användningssätt. De kan t.ex. användas för att kompensera brist på bra belägg i materialet (*ibid.*).

Jag har redan nämnt några av de beskrivningssätt som kan användas i SAOB, *definition*, *uttryck*, *förbindelse*, *språkprov* och *redaktionsexempel*. Nästa avsnitt innehåller en utförligare diskussion av ordbokens metaspråk.

2.4. Beskrivningssätt i SAOB

De metaspråkliga verktyg som används i SAOB är i princip de samma hela verket igenom. Följande beskrivningssätt kan användas för att ge information om ordförbindelser:

- 1) definitionstext, beskrivning i klartext eller med konventionaliserade formler, t.ex.:
  - a) öi ordspr. o. ordspråksliknande talesättö
  - b) öi uttr. xxxö (ev. följt av definition för hela ordförbindelsen eller hänvisning till annat ord där ordförbindelsen definieras)
  - c) öi förb. xxxö eller öi förb. med xxxö
- 2) kommentar i en anmärkning (märkt *Anm.*)
- 3) redaktionsexempel ó ett språkligt exempel som illustrerar olika användningar av uppslagsordet och som konstruerats av redaktören
- 4) autentiska språkprov

Ordförbindelser anges ibland även som uppslagsord, dvs. de betraktas som flerordslemman. Det vanligaste exemplet på detta är de tidigare nämnda partikelverben, i SAOB kallade *särskilda förbindelser* (Särsk. förb.), t.ex. SKYNDA PÅ och TAPETSERA OM. Någon gång förekommer även andra typer av ordkombinationer som uppslagsord, t.ex. STATT UPP OCH GACK, som är en annan benämning på växten johannesört.

Enligt Svensén (2004:234) kan man dela in ordboksartiklar i enspråkiga ordböcker i tre huvuddelar, nämligen *lemmadelen* (med identifierande och formell information), *explikationsdelen* (med betydelseinformation) och *demonstrationsdelen* (med exemplifierande språkprov). Jag kommer här endast att intressera mig för de delar av artiklarna som kan innehålla information om kollokationer, nämligen explikationsdelen och demonstrationsdelen. I följande avsnitt redogör jag för vad dessa olika delar innehåller genom att presentera och beskriva SAOB:s olika informationstyper (se punkt 164 i uppställningen ovan).

2.4.1. Explikationsdelen

Explikationsdelen består av definitioner och eventuellt också av redaktionella anmärkningar (märkta *Anm.*). Enligt *HJ* (s. 53) ska anmärkningar användas för att redogöra för förhållanden som inte går in under den gängse beskrivningsmodellen. Ett exempel är anmärkningen i artikeln TRIGONOMETRI som upplyser om att ordet tidigast anträffades öi den latinska formen trigonometriaö (SAOB T 2490). Detta beskrivningssätt är sällan aktuellt för ordförbindelser, varför denna informationstyp i princip saknar intresse i föreliggande arbete. Rubriken *Anm.* förekommer för övrigt betydligt oftare i SAOB:s tidigare band än i de senare.

Definitionerna ska helst utformas enligt kravet på substituerbarhet, dvs. definitionen ska kunna bytas ut mot det som definieras. Definitionen i exempel (2:3) avser uppslagsordet TAMBURIN:

- (2:3) slaginstrument bestående av en rund trä- l. metallram överspänd med skinn på ena sidan o. försedd med runda metallskivor o. d. som klingar när instrumentet skakas. (SAOB T 344)

Definitionen i exempel (2:3) kan (i princip) ersätta ordet *tamburin* i följande språkprov:

- (2:4) Af Tannhäusers dikter framgår, att sången till ringdanserna .. vanligen ackompanjerats af giga, flöjt, harpa eller **tamburin**. BÅÅTH *Wagner* 1: 21 (1903). (SAOB T 344)

Ibland används dock vad som kallas ömskrivande definitioner. Ett inledande öomö eller öi fråga öomö signalerar då att definitionen inte kan ersätta det ord som definieras:

- (2:5) TACK, sbst.¹: **om** i ord l. handling visad erkänsla l. uppskattning (för gåva l. hjälp l. tjänst l. utfört arbete o. d.) l. visad glädje l. tillfredsställelse (över ngt). (SAOB T 23)

Uppgifter om vilka ordförbindelser och konstruktioner ett uppslagsord typiskt brukar ingå i kan redovisas i metatexten på olika sätt. Kollokationen *iakttat tystnad* kan t.ex. anges genom att man i definitionen på uppslagsordet IAKTTA nämner att ett vanligt förekommande objekt är *tystnad*. Ett annat sätt att redovisa ordförbindelser på är att ge förbindelsen någon av de benämningar som nämndes inledningsvis i avsnitt 2.4: *i ordspråk och ordspråksliknande talesätt, uttryck eller förbindelse*.

Ordspråk och (ordspråksliknande) talesätt är de enda typer av ordförbindelser som nämns explicit i SAOB, troligen beroende på att lexikograferna på 1890-talet räknade med att det fanns ett stort intresse för ordspråk. Genom att ge dessa ordförbindelser en beteckning och alltid behandla dem på samma plats i en artikel (i det första (under)momentet) gjorde man det lätt för användarna att hitta dem.

Beteckningarna *uttr.* och *förb.* används i SAOB för att beteckna allt ifrån valensfenomen till idiom. Genom statistik som Rudolf Rydstedt vid Institutionen för svenska språket i Göteborg har tagit fram från den elektroniska versionen av SAOB vet jag att *förb.* används i betydligt mindre utsträckning än *uttr.* och att användningen av beteckningen *förb.* har minskat över tid. En princip som kan anas är att beteckningen *förb.*

företrädesvis, och särskilt på senare tid, förekommer då någon av ordförbindelsens konstituent utgör ett formord i stället för ett innehållsord. Det kan t.ex. handla om vilka prepositioner som brukar användas tillsammans med ett visst innehållsord, dvs. valensuppgifter:

(2:6) BYTA: **i förb.** *byta med ngn*, växla om med ngn, tura om med ngn, aflösa ngn. (SAOB B 4667)

Ofta används dock formuleringen *öi förb.* med *prep.ö* följt av vissa prepositioner, snarare än enbart beteckningen *förb.*:

(2:7) BYTA: **i förb. med prep.** *mot*, förr äfv. *för* l. *till*, i sht i fråga om utbyte af ett föremål mot ett föremål af annat slag. (SAOB B 4667)

En annan vanlig formulering är *öi förb.* med *prep.-uttr.ö*:

(2:8) TAGA: i utvidgad anv., om sak: röra vid; stöta mot; särsk. **i förb. med prep.-uttr. inlett av mot** (l. *i l. på*). (SAOB T 84)

Just prepositionella bestämningar anges dock ofta även som konstituent i uttryck, så t.ex. på verbet SÄLJA:

(2:9) SÄLJA: **i uttr.** (*vara*) *såld till* l. *under* l. *åt* ngn l. *ngt*. (SAOB S 16139)

I äldre band kan man också se att ordkombinationer redovisas utan någon särskild beteckning, som kombinationen *avträda från skådeplatsen* i följande exempel:

(2:10) AVTRÄDA, v.¹: om utgående från scenen [...] i bild: *afträda från skådeplatsen o. d.*, lämna l. avsluta sin (offentliga) verksamhet, draga sig tillbaka från offentligheten o. d., försvinna. (SAOB A 691)

2.4.2. Demonstrationsdelen

Betydelse, uttryck och syntaktiska konstruktioner som beskrivs i explanationsdelen ska alltid återfinnas även i demonstrationsdelen eftersom i stort sett allt som tas upp i definitionen måste beläggas. Läsaren kan alltså förvänta sig att ett uttryck eller en konstruktion som nämns i definitionen också återfinns i ett språkprov. Den information som tillkommer i demonstrationsdelen utan att ha nämnts i metatexten kan sägas vara implicit information. Lexikografen låter då språkproven tala för sig själva.

I SAOB:s demonstrationsdel ingår autentiska språkprov hämtade från litteraturen och redaktionsexempel konstruerade av redaktören. Båda dessa kategorier utgör vad Svensén (2004:194) kallar *levande språkprov*. Benämningen avser språkliga exempel som innehåller personliga pronomen eller typiska nominalfraser snarare än proformer, dvs. indefinita pronomen som t.ex. *någon* eller *något*. Vidare används ofta finita former av verb snarare än infinitiver.

Svensén (2004:194f.) nämner tre möjliga syften för levande språkprov i ordböcker:

- ett receptivt/semantiskt, dvs. att åskådliggöra vad som menas med den ganska abstrakt formulerade definitionen
- ett receptivt/syntaktiskt, dvs. att visa en konstruktion där lemmat i denna betydelse kan ingå
- ett produktivt, dvs. att ge användaren ett mönster för analoga bildningar, såväl grammatiskt som lexikaliskt

I SAOB är syftet med språkproven att åskådliggöra vad som menas med definitionen och att visa på konstruktioner (eller uttryck) där lemmat i aktuell betydelse kan ingå. Syftet är alltså dels receptivt/semantiskt, dels receptivt/syntaktiskt. SAOB är inte en produktionsordbok och läsaren bör inte i någon större utsträckning förvänta sig att erhålla mönster för att skapa analoga bildningar. Möjligen skulle man dock kunna tala om SAOB som en *ställföreträdande* produktionsordbok, eftersom SAOB kan användas för att ge svar på vilka ord som fanns och i viss mån också vilka konstruktioner och uttryck som var möjliga i äldre tid, t.ex. på 1700-talet.

Utöver de tre syften som nämns ovan har autentiska språkprov ett vetenskapligt syfte. För en historisk och deskriptiv ordbok som SAOB är det viktigt att belägga de användningar som beskrivs.

2.4.2.1. Autentiska språkprov

Språkproven från SAOBArkiv utgör grunden för hela ordboken och det är de som ger liv åt beskrivningarna. Följande språkprov, som hämtats från *Tal hållna i vetenskapsakademien vid præsidiij nedläggande 1780*, säger t.ex. något om vad den person som omtalas har för inställning till fisk som födoämne:

(2:11) TON, sbst.¹: (Ä utom ss. förled i ssg) tonfisk. **Du Mont säger om Thon . . at han är den förnämste fisken i Medelhafvet, emedan han til invärtes utseende och smak mindre liknar fisk, än verkeligt kött. BERGIUS PVetA 1780, 2: 183.** (SAOB T 1951)

Ett språkprov som står först eller sist i ett moment kan bestå av enbart en källhänvisning, utan något citat från den aktuella källan. Så anges t.ex. det första belägget på TUMLARE (från Stockholms Tänkebok 1586):

(2:12) TUMLARE: (förr) motsv. TUMLA 1, om person som tumlade, särsk. om akrobat l. gycklare o. d. **2SthmTb. 7: 254 (1586)**. Tumblare och andre Göklare. SCHRODERUS *Os.* 1: 467 (1635). *AB* 11/9 1962, s. 2 (*om förh. på 1590-talet*). (SAOB T 3112)

Det äldsta belägg som finns i SAOBArkiv för varje ord och för varje enskilt betydelsemoment ska, som nämnts tidigare, alltid tas med i artikeln. Det samma gäller för yngsta belägg vid inskränkt bruklighet. Dessa belägg väljs således inte ut för att de utgör särskilt tydliga eller intressanta exempel. Eftersom endast ett begränsat antal språkprov får citeras i ett betydelsemoment, för att spara tid och utrymme, väljer redaktören ofta att ange obligatoriska språkprov på detta kortfattade sätt. Tyvärr går ordboksanvändaren därmed ofta miste om ordhistorisk information. Jag tror att många läsare kan vara intresserade av att få reda på hur ett ord användes första gången (i en viss betydelse). Malmgren beklagar t.ex. i sin recension av SAOB:s band 34 (2006:277) att så många första belägg består av hänvisningar.

Förr kunde källhänvisningar förekomma även inne i en följd av språkprov:

(2:13) FRUKTAN: (numera knappast br.) i uttr. *vara i fruktan*, förr äv. *bära* l. *draga fruktan*, vara orolig, hysa farhågor; befara. (*Prelaterna*) bore fruchtan att the skulle mista theras stora räntor. SVART *G1* 115 (1561). **BRASK Pufendorf Hist. 212 (1680)**. (*De*) voro .. i stor fruktan för utgången. STRINNHOLM *Hist.* 2: 104 (1836). (SAOB F 1606)

Här får man ingen information om vad språkprovet från 1680 ska illustrera (även om det rimligen bör vara uttrycket *draga fruktan* eftersom detta annars inte är belagt). Om artikeln FRUKTAN hade skrivits i dag hade det varit nödvändigt att komplettera källhänvisningen med ett citat eller en kommentar i årtalsparentesen, som vid språkprovet från 1854 i följande exempel:

- (2:14) STOR, adj.: om väg l. gata o. d.: lång (o. bred) o. i regel starkt trafikerad [...] i uttr. *stora vägen* äv. om vägen till de egentliga bostadsrummen genom huvudingången i ett (förmånare) hus [...] (*Lat.*) *Platea* .. (*sv.*) *stoor gata*. *VarRerV* 36 (1538). [...] **DALIN (1854; om gata)**. (*Det*) ringde.. på tamburdörren ó tant Justina kom alltid östora vägenö. *CARLSSON BarndStad* 103 (1925). (SAOB S 12179f.)

Något som man kan se i äldre band är att språkprov placeras sist i ett moment föregånget av ett kors (Ä), men utan kompletterande definition:

- (2:15) HÅRD: i fråga om ngt som sker med kraft l. eftertryck l. i fråga om intensiv värksamhet: kraftig, stark; i sht ss. adv. närmande sig till l. övergående i rent förstärkande anv.: mycket. Och en man bende sin bogha hårdt, och skiöt Jsraels Konung emellan maghan och lungonar. *IKon.* 22: 34 (*Bib.* 1541). [...] Hårt belastade (*telefon-*)ledningar. *RTKatal.* 1931, 1: 18. (Ä) **Sosom berättas skall ded hårtt döö aff pesten i Cracaw och Warsaw. AOXENSTIERNA 2: 511 (1622)**. (SAOB H 1838)

Min tolkning av informationen i exempel (2:15) är att öhårttö i språkprovet från 1622 täcks av definitionen i det aktuella momentet, men att ordet inte längre kan användas i den syntaktiska konstruktion som föreligger i exemplet (dvs. *skall det hårt* + infinitiv).

2.4.2.2. Redaktionsexempel

SAOB:s redaktionsexempel utgörs av fraser som börjar med stor bokstav och avslutas med punkt. De har, liksom de autentiska språkproven, uppgiften att illustrera och exemplifiera språkliga (och encyklopediska) användningar:

- (2:16) TOBAK: om njutnings- l. stimulansmedel berett av torkade l. på annat sätt behandlade (vanl. skurna l. pulvrerade) tobaksblad (med nikotin ss. verksam beståndsdel) avsett att rökas l. tuggas l. snusas (förr äv. använt i medicinskt syfte) [...] ***Han stoppar sin pipa med tobak. Hon köper ett paket tobak. Staten har monopol på tobak. Tobak säljs inte till personer under 18 år.*** (SAOB T 1850)

Ibland tycks redaktionsexemplen dock ha uppgiften att ange möjliga konstruktionsmönster och uttryckssätt snarare än att tjäna som språkliga exempel, vilket betyder att de faktiskt kan tyckas höra till explikationsdelen. De innehåller ofta infinita verbformer och proformer, dvs. indefi-

nita pronomen, vilket betyder att de utgör vad Svensén (2003:193) kallar *döda språkprov*:

(2:17) SÄLJA: mot ekonomiskt vederlag i pengar l. däremot svarande prestation av annat slag avhända sig l. överlåta (ngt), avyttra, försälja; motsatt: köpa; äv. abs.; äv. allmännare: saluföra (ngt); ss. (del av) mer l. mindre yrkesmässig verksamhet l. näringsfång tillhandahålla (ngt) för försäljning; särsk. i pass., i uttr. *säljas så l. så mycket*, ha så osv. stor avsättning. ***Sälja ngt dyrt l. billigt. Sälja ngt till (ett) högt l. (ett) lågt pris. Sälja med vinst l. med förlust. Sälja kontant l. på avbetalning. Sälja över disk l. från lager.*** (SAOB S 16140)

Som nämndes i avsnitt 2.3.6 bör ett redaktionsexempel enligt nuvarande redigeringsregler dock ses som ett belägg. Ett uttryck eller en konstruktion som ges som redaktionsexempel ska inte också beläggas i ett efterföljande språkprov.

Så länge en beskrivning av (det bildade) talspråket ansågs ingå i SAOB:s uppgift gjordes angivelser om talspråket framför allt med hjälp av redaktionsexempel.² I sin kritiska granskning av SAOB klagar Berg (1904:228) t.o.m. över att det i talspråk vanligt förekommande uttrycket *vid första anblicken* saknas öom det än finns i ett citatö. Han förväntar sig således att uttrycket ska tydliggöras i ett redaktionsexempel. Ett autentisk språkprov är inte tillräckligt för denne anmälare. Ordboksredaktören Hoppes svar lyder som följer:

Då *vid första anblicken* finnes i ett citat, var dess upptagande såsom redaktionsexempel ej nödvändigt. Af utrymmesskäl upptog man förr aldrig samma uttryck både i citat och redaktionsexempel; på senare tid har man för vissa fall, ehuru jämförelsevis sällan, frångått denna sparsamhet. (Hoppe 1904:242)

Den sparsamhet som enligt Hoppe (1904) öförrö fanns på redaktionen, och som innebar att man aldrig tog upp ett uttryck både i citat och redaktionsexempel, har redaktionen således vänt tillbaka till.

Även andra skillnader kan förekomma vad gäller redaktionsexempel förr och nu. Redaktionsexemplen ska i dag innehålla nuspråk som inte kräver någon förklaring (utöver den tidigare givna definitionen). I äldre

---

² Talspråk har också kunnat anges på andra sätt. Enligt Larsson (2009:41) har talspråkliga uppslagsord, betydelser och uttryck tagits upp i SAOB och försetts med bruklighetsangivelser av typen övard.ö och sedan helt enkelt inte belagts med språkprov. Som exempel anger han uppslagsordet DALJ (D 202), uttrycket *stryka flagg* i betydelsen öta av huvudbonaden till hälsningø(F 743) och betydelsen øperson som tillhör Hallands nationsförening i Lundø vid uppslagsordet HALLÄNNING (H 88).

band kan dock både bruklighetsmarkörer och förklaringar förekomma, så t.ex. i artikeln KÖPA:

(2:18) KÖPA: [...] *Köpa ngt dyrt resp. billigt, förr äv. lätt, till dyrt resp. billigt pris.* *GIR* 1: 124 (1523). Monger köper j förstonne lätt, men se-dhan betalar han thz dyrt noogh. *Syr.* 20: 12 (*Bib.* 1541). Thenn thompth, som Laris Suenss[o]nn hade köpptth aff Morthenn, Wlffzonn. *SkrGbgJub.* 6: 107 (1589). Tridie (*slag av laga fång*) är köp, om lagliga köpt är. *JB* 1: 1 (*Lag* 1734). *PT* 1905, nr 159 A, s. 3 (*i abs. anv.*). (SAOB K 3810)

Då ett redaktionsexempel uppgavs ha inskränkt bruklighet, som ordförbindelsen *köpa lätt* i exempel (2:18), kompletterades det med ett autentiskt språkprov. *Köpa lätt* förekommer i ett språkprov från Bibeln 1541, medan de brukliga ordförbindelserna *köpa ngt dyrt* resp. *billigt* inte be-läggs med språkprov. Om artikeln KÖPA hade skrivits i dag hade re-daktören troligen använt beteckningen *uttryck* för frasen *köpa lätt* i stället för att ange den som redaktionsexempel.

Trots att informationstyperna har varit de samma hela verket igenom förekommer alltså en viss variation i hur de används.

3. Kollokationer: forskningsbakgrund

Termen *kollokation* har definierats på flera olika sätt. I detta kapitel redogör jag (i avsnitt 3.1) för de huvudsakliga forskningsinriktningar och kollokationsuppfattningar som finns och även för min egen syn på kollokationer. I avsnitt 3.2 undersöker jag vad som sägs i litteraturen om kollokationers beskrivning i ordböcker vad gäller urval, placering och redovisningsätt och i avsnitt 3.3 presenteras några tidigare studier av kollokationer i ordböcker.

3.1. Vad är en kollokation?

Förhållandet att ett ords betydelse är beroende av betydelserna hos andra ord som ofta förekommer i dess närhet uppmärksammades av den brittiske forskaren John Rupert Firth. Han myntade termen *collocation* för denna företeelse. Firth talar om *ömutually predicting lexical items*, som t.ex. *silly + ass*, *milk + cow* och *dark + night*, där det ena ordets betydelse hör ihop med det andra ordets betydelse. *One of the meanings of night is its collocability with dark, and of dark [...] collocation with night* (Firth 1957b:196).

Firth urskiljer fyra språkvetenskapliga områden: det *kontextuella*, det *fonetisk-fonologiska*, det *lexikala* och det *grammatiska*. Inom varje område kan språket betraktas dels *syntagmatiskt*, dels *paradigmatiskt*. Kollokationsbegreppet ses av Firth som ett arbetsredskap på den *lexikala* språknivån, dvs. den del av språket som omfattar ordförrådet. Kollokationer tydliggör de *syntagmatiska* relationerna mellan lexikala enheter.

Firth (1957a:26) anser att medvetenhet om vilka kollokationer ett ord ingår i är berikande bl.a. för lexikografiskt arbete. Ett ords betydelsebeskrivning kan göras mer fullständig om lexikografen gör en sammanställning av ett ords kollokationer. Definitionerna kan på så sätt utökas och förfinas (ibid.). Firth (1957b:195) skiljer på *general* eller *usual collocations*, som han anser vara standardiserade och generella, och *technical* eller *personal collocations*, som kan hänföras till personlig stil

eller till stilen i en viss korpus. *General collocations* måste anses intressanta för lexikografer, medan *personal collocations* borde kunna lämnas utan avseende.

Firth utarbetade inte någon komplett teori för det lexikala området. Han gav inte heller termen *kollokation* någon exakt definition, vilket säkert har bidragit till att det nu råder delade meningar bland forskare om hur ordet ska definieras. Man kan huvudsakligen tala om två olika kollokationsteorier, den *korpus-* eller *frekvensorienterade* och den *systemorienterade*.

3.1.1. Den korpus- eller frekvensorienterade inriktningen

Firth var föregångare inom den *korpus-* eller *frekvensorienterade forskningsinriktningen*. Hans efterföljare är kontextualister, dvs. de ägnar sig åt kvantitativ analys av stora mängder datalagrad text. Enligt Butler (1985:7) intresserade sig Firth endast för frekvent samförekomst av vad han kallade ömutually predicting lexical items (som t.ex. *dark + night*) medan hans efterföljare, t.ex. Halliday och Sinclair, ökar räckvidden för termen *kollokation* och låter den täcka samförekomst av alla typer av ord. Definitionen skulle kunna lyda ungefär ösamförekomst av lexikala enheter (Bahns 1996:1). Den korpus- eller frekvensorienterade teorin har fått störst genomslag i England där den utvecklades, men tillämpas också av forskare från andra länder.

3.1.1.1. Halliday

Den tendens till samförekomst som föreligger mellan lexikala enheter, t.ex. mellan orden *sit*, *chair* och *comfortable*, ser Halliday et al. (1964:33) som öthe basic formal pattern into which lexical items enter, vilket i princip utgör hans definition av termen *kollokation*. Halliday (1966:158) använder termen *nod* (eng. *node*) för det ord som undersöks i en korpus och *kollokat* (eng. *collocate*) för de ord som samvarierar med noden. Dessa termer har blivit gängse inom den korpus- eller frekvensorienterade inriktningen. En lista över kollokat som samvarierar med en viss nod kallar Halliday för *kluster* (eng. *cluster*). Ett kluster innefattar såväl sällan förekommande som ytterst frekventa kollokat. Halliday et al. (1964:33) intresserar sig för att få fram *lexical sets*, dvs. öa grouping of items which have a similar range of collocation.

3.1.1.2. Sinclair

John Sinclair fortsätter Firths arbete med att utarbeta en teori för den lexikala nivån. Han menar att det är svårare att uttala sig om vilka mönster som lexikala enheter ingår i än att uttala sig om grammatiska enheter eftersom *ölexical items do not contrast with each other in the same sense as grammatical classes contrastö* (Sinclair 1966:411). Han menar att en stor mängd exempel behövs för att man kunna uttala sig om lexikala mönster. Kollokationsanalysen är därmed beroende av *öa very large computerö* (Sinclair 1966:410). Den tekniska utvecklingen har på senare tid möjliggjort korpusundersökningar av en storlek som nog ingen kunde föreställa sig år 1966. Ett exempel är COBUILD-korpusen som utarbetats under ledning av Sinclair. Den omfattade 200 miljoner ord redan år 1992 och har fortsatt att växa sedan dess (Bahns 1996:12).

Sinclair (1966:424) visar att man med hjälp av kollokationer kan identifiera ordklasser lexikalt, utan hjälp av grammatiken. Då han undersöker *mat*, som i engelskan kan vara antingen substantiv, adjektiv eller verb, kan han skilja ordklasserna från varandra med hjälp av kontexten. *Mat* som substantiv (sv. *matta*) kollokerar med *door, wipe, hall* etc., *mat* som adjektiv (sv. *matt*) kollokerar med *paint, finish, surface* etc. och *mat* som verb (sv. *tova ihop sig*) med ord som *hair, jam* och *thick*. Denna metod har gjort det möjligt att inom korpuslingvistikerna göra semantiska analyser av korpusar med hjälp av datorer. En grov indelning i ord, ordklasser och betydelsenyanser kan göras automatiskt med hjälp av kontexten. Detta används bl.a. vid lexikografiskt arbete.

Sinclair skiljer på *casual* och *significant collocation*. *Casual collocation* kan avse vilken samförekomst som helst, medan *significant collocation* öis *regular collocation between items, such that they co-occur more often than their respective frequencies and the length of text in which they appear would predictö* (Jones & Sinclair 1974:19). Huruvida sambandet mellan ord A och ord B är ösignifikantö eller inte avgörs genom statistiska beräkningar (ibid.). Sinclair (1966:414) uppmärksammar också det faktum att en nod och dess kollokat inte behöver stå intill varandra i en text. Att ordet *pillar-box* ofta befinner sig alldeles intill noden *post* i texter medan ordet *letter* ofta har något ord mellan sig och det undersökta ordet *post* betyder inte att förbindelsen *pillar-box / post* har en fastare anknytning än förbindelsen *letter / post*. Sinclair (1966:415) inför termen *span* (eller *collocational span*) för avståndet mellan nod och kollokat. Han konstaterar att det inte går att fastställa exakt hur stort kollokationsspännet bör vara. Det får avgöras speciellt för

varje undersökning med tanke på undersökningens syfte, korpusens storlek och sammansättning m.m.

Sinclair (1966:429) framhåller också hur viktigt texturvalet är för undersökningsresultatet. Många kollokationer förekommer bara i vissa texttyper och om inte de typerna är representerade i korpusen uteblir kollokationerna från resultatet (ibid.).

3.1.1.3. Andra korpus- eller frekvensorienterade forskare

För Halliday och Sinclair är kravet på en kollokation alltså att de ingående orden, nod och kollokat, förekommer tillsammans i en korpus inom ett visst, för den aktuella studien specificerat, kollokationsspänn. Fler forskare, som t.ex. Lehr (1996) och Svanlund (2001), använder termen *kollokation* med denna betydelse. Exempel på kollokat till ordet *vikt* som listas hos Svanlund (2001:Appendix B) är *av*, *att*, *stor*, *vid*, *understryka* och *största*. Såväl *av vikt* som *vikt av* är exempel på kollokationer eftersom *av* förekommer både före och efter ordet *vikt* inom det kollokationsspänn på 5:5 (dvs. 5 ord till vänster och fem ord till höger) som Svanlund har valt. Kollokationernas frekvens är naturligtvis viktig vid kvantitativa studier. Svanlund (2001:107) har listat kollokaten till de undersökta noderna i frekvensordning och han inkluderar endast kollokationer med minst tre samförekomster eftersom öendast återkommande ordkombinationer [är] av intresseö.

Några forskare lägger till frekvenskravet i sin kollokationsdefinition. Nod och kollokat ska förekomma tillsammans i en korpus med märkbart högre frekvens än vad slumpen skulle medföra för att de tillsammans ska utgöra en kollokation. Termen används då liktydigt med Sinclairs *significant collocation* (se föregående avsnitt). Ibland krävs utöver frekvent samförekomst också att ordsammanställningarna ska vara grammatiskt välformulerade (Allén et al. 1975, Kjellmer 1996, Atkins & Rundell 2008). Enligt Atkins och Rundell (2008:369) ska ett kollokat östand in a major grammatical relationship to the [node]ö. Som exempel anger de bl.a. ett substantiviskt objekt till ett verb, t.ex. *relationship*, *bonds* och *alliance* som objekt till verbet *forge*. Kjellmer (1996:79) ger följande exempel på svenska kollokationer: *en ljus framtid*, *goda förhoppningar*, *i största hast*, *äta middag*, *borsta tänderna*.

3.1.2. Den systemorienterade inriktningen

Den forskningsinriktning som har en restriktiv och huvudsakligen kvalitativ syn på kollokationer kan kallas för den *systemorienterade inriktningen* (jfr Malmgren 2003:126). Denna inriktning är framför allt etablerad i Tyskland. De systemorienterade forskarna vill ytterligare begränsa definitionen av termen *kollokation* och på så sätt skilja denna typ av ordförbindelse från å ena sidan *fria kombinationer* och å andra sidan *idiom*.

3.1.2.1. Hausmann

Den kollokationsuppfattning som formuleras av den tyske forskaren Hausmann (t.ex. 1985, 1989 och 2004) har fått stort genomslag. Hausmann har ett lexikografiskt perspektiv och resonerar kring vad som bör beskrivas i en bra ordbok. Han anser att benämningen *kollokation* ska reserveras för en typ av tvåordsförbindelse som inte skapas i talögonblicket utan lagras som en enhet i vårt mentala lexikon (Hausmann 1985:118). Kollokationer kan därmed sägas tillhöra *langue* enligt Saussures synsätt, dvs. språket som system, vilket skiljer dem från *fria kombinationer*, som tillhör *parole* (ibid.). Hausmann (1985:120) framhåller att det är viktigt att redovisa kollokationer i ordböcker medan fria kombinationer, som kombineras på ett förutsägbart sätt, inte hör hemma där.

Hausmann (1985:119) menar att kollokationer vanligen har en hierarkisk uppbyggnad på så sätt att den ena konstituenten kan ses som ett huvudord i semantisk mening och den andra som ett slags biord. Vilket ord som fungerar som huvudord blir tydligt då man tänker sig en situation där text ska produceras. Den som använder frasen *schütteres Haar* (sv. *tunt hår*) kanske utgår från ordet *hår*, och letar efter det rätta adjektivet. Det är däremot svårt att tänka sig att någon skulle utgå från ordet *tunt* och söka efter det rätta substantivet att kombinera det med. Hausmann kallar huvudordet i kollokationen för *bas* (ty. Basis) och biordet för *kollokator* (ty. Kollokator) (ibid.).

Substantiv utgör således baser i kollokationer *öweil es die Substantive sind, welche die Dinge und Phänomene dieser Welt ausdrücken, über die es etwas zu sagen gibt* (Hausmann 1985:119). Adjektiv och verb kan endast fungera som baser då de kombineras med adverbiala bestämningar (ibid.). I kollokationen *svårt sjuk* fungerar adjektivet *sjuk* således som bas och i kollokationen *betvivla starkt* fungerar verbet *be-*

twivla som bas. De adverbiala bestämningarna *svårt* och *starkt* fungerar som kollokatorer.

Basen är, i förhållande till kollokatorn, oproblematiserad för en språkinlärare. Den kan snabbt läras in och förstås och är också lätt att översätta till andra språk (Hausmann 2004:311). Kollokatorn är däremot oförutsägbar och ofta speciell för det enskilda språket. Vidare är kollokatorns betydelse i stor utsträckning beroende av det semantiska huvudordets (basens) betydelse (Hausmann 2004:312). Detta kan exemplifieras med kollokationen *den Tisch decken* (sv. *duka bordet*). Ordet *Tisch* kan definieras oberoende av ordet *decken*. Betydelsen av ordet *decken* blir däremot tydlig först då ordet kombineras med det substantiviska huvudordet, vilket Hausmann (2004:312) illustrerar med följande exempel: *Dach decken* (sv. *lägga tak*), *Stute decken* (sv. *betäcka ett sto*), *Unkosten decken* (sv. *täcka eller bestrida kostnader*), *Nachfrage decken* (sv. *täcka efterfrågan*) och *den Freund decken* (sv. *skydda sin vän*). Att kollokatorer ofta motsvaras av olika ord i olika språk och därför kan vålla problem vid översättning blir tydligt vid en jämförelse mellan Hausmanns tyska exempel och de svenska översättningar som har infogats av mig. Det tyska ordet *decken* motsvaras i svenskan av flera olika verb: *lägga*, *betäcka*, *bestrida*, *skydda* och *duka*. I något fall fungerar även verbet *täcka*, som är svenskans etymologiska motsvarighet till tyskans *decken*, men det går inte att rutinmässigt översätta tyskans *decken* med svenskans *täcka*. Som Hausmann (2004:312) formulerar saken så är frågan *öWas heißt Tisch auf Englisch?* meningsfull medan frågan *öWas heißt decken auf Englisch?* inte är det.

Att kollokatorns betydelse är beroende av basens betydelse är dock inte något absolut krav för Hausmann. Han menar att ord som hör ihop innehållsmässigt utgör kollokationer även då båda orden har kvar sin grundbetydelse (Hausmann 1985:119). Exempel på sådana ordkombinationer är *ein Buch aufschlagen* (sv. *slå upp en bok*) och *Geld abheben* (sv. *ta ut pengar*) (ibid.). Som exempel på en fri kombination som bildas i talögonblicket anför Hausmann (1985:119) *ein Buch kaufen* (sv. *köpa en bok*). Orden *köpa* och *bok* har inget speciellt samband. Man kan i princip köpa vad som helst och man kan göra många olika saker med en bok. Gränsen mellan kollokationer och fria kombinationer är flytande enligt Hausmann. Ordförbindelser som *spannendes*, *interessantes* och *langweiliges Buch* befinner sig, menar han, nära denna gräns. Han påpekar att lingvistik (som enligt Hausmanns synsätt innefattar lexicografen) trots de svårigheter som en flytande gräns innebär, måste sträva efter att skilja karaktäristiska och speciella ordförbindelser från triviala sådana (ibid.).

3.1.2.2. Cowie, Benson m.fl.

Cowie och Benson har båda, liksom Hausmann, ett lexikografiskt perspektiv. De har ägnat sig åt teoretiska resonemang kring kollokationer i samband med ordboksprojekt. Cowie var huvudansvarig för *The Oxford Dictionary of Current Idiomatic English* (ODCIE) (1975 och 1983) och Benson för *The BBI Combinatory Dictionary of English* (BBI) (1986 och 1997).

Cowie (1981:226f.) framhåller att det är ordförbindelser med begränsad kombinerbarhet som bör beskrivas i ordböcker. Genom att ta hänsyn till huruvida betydelsen hos de ingående konstituenterna motsvarar betydelsen hos ordförbindelsen som helhet och huruvida det är möjligt att byta ut en eller flera konstituenten urskiljer han fyra typer av ordförbindelser, varav två är idiom och två kollokationer. Kollokationerna delas upp i *restricted* och *open collocations*. *Restricted collocations* kännetecknas av att det ena ordet har överförd och det andra bokstavlig betydelse. En av konstituenterna kan ofta bytas ut utan att betydelsen hos den andra påverkas. Cowie ger *a blind alley* som exempel, där *alley* har bokstavlig och *blind* överförd betydelse. Termen *restricted collocations* har fått ganska stor spridning. Den används förutom av Cowie också av Gläser (1998) och Howarth (1998), för att nämna några. Termens betydelse ligger nära det som Hausmann avser med termen *kollokation* (se avsnitt 3.1.2.1).

Som exempel på *open collocations* anger Cowie *fill the sink*. Här kan vilket ord som helst bytas ut utan att betydelsen hos det andra ordet påverkas. Båda orden kan således sägas vara *autosemantiska* och de kombinerar enligt generella grammatiska regler. Cowies *open collocations* ligger därmed nära *fria kombinationer* hos Hausmann.

I förordet till BBI (1997:xix) definierar Benson kollokationer som *fixed, identifiable, non-idiomatic phrases*. Han skiljer på *lexikala* och *grammatiska kollokationer*. Lexikala kollokationer består av sidoordnade likvärdiga innehållsord medan grammatiska kollokationer består av ett dominerande innehållsord och ett grammatisk biord (t.ex. *blockade against* och *by accident*), dvs. något som oftast brukar omfattas av begreppet *valens*. I detta arbete intresserar jag mig endast för vad Benson kallar *lexikala kollokationer*.

Termen *restricted collocation* hos Cowie m.fl. och *lexical collocation* hos Benson m.fl. motsvarar alltså i stort sett termen *kollokation* hos andra systemorienterade forskare (t.ex. Hausmann 1985, van Roey 1990, Granger 1998).

3.1.2.3. Lexikala funktioner

Att ryska lingvister länge har haft en framträdande roll inom det fraseologiska forskningsområdet och haft stort inflytande på senare västerländsk forskning påpekas bl.a. av Cowie (1998:109). Här vill jag speciellt nämna de *lexikala funktioner* som introducerades (på ryska) på 1960-talet av Melø uk och fiolkovskij inom ramen för deras *Meaning-Text Theory* (MTT) (Melø uk 2007:119). MTT är en teori som erbjuder en modell för hur betydelser kan realiseras i språket. Ibland talar man även om *teorin om lexikala funktioner (LF-teorin)* eftersom detta är det dominerande verktyget (så t.ex. enl. Bahns 1996:19 och Malmgren 2003:128). *Lexikala funktioner* kan användas för att systematisera och homogenisera beskrivningen av kollokationer i ordböcker. Det är ett analysverktyg som bl.a. gör det möjligt att explicit identifiera semantiska relationer mellan bas och kollokator som är generella och oberoende av språk.

Melø uk (1998:31f.) förklarar att grundformeln för en lexikal funktion är $f(x) = y$. Funktionen (f) opererar på den lexikaliska enheten x, *the argument (argumentet)* eller *the keyword (nyckelordet)*, och realiseras som y. Melø uk med kollegor har identifierat och namngett drygt 60 olika funktioner (Melø uk 1998:32). Det handlar dels om paradigmatiska, dels om syntagmatiska funktioner. De paradigmatiska funktionerna inbegriper välkända lexikala relationer som $\emptyset$ synonym $\emptyset$ och $\emptyset$ antonym $\emptyset$, men eftersom denna typ av relationer inte är relevanta i kollokationsdiskussionen är det bara de syntagmatiska funktionerna som kommer att diskuteras i föreliggande arbete. Några exempel på sådana funktioner är **Magn** $\emptyset$ hög grad, myckenhet, intensitet $\emptyset$ **Oper**₁ $\emptyset$ å till stånd, genomföra $\emptyset$ och **Func**₁ $\emptyset$ utföra något som är typiskt för subjektet $\emptyset$ (Indexsiffran 1 vid en funktion betyder att satsens djupsubjekt avses.) Sådär kan t.ex. funktionen **Oper**₁ realiseras i engelskan (Melø uk 2007:127):

Oper₁ (*question*) = *ask*

Oper₁ (*support*) = *lend*

Kollokationernas bas (*question* resp. *support*) utgör alltså nyckelord eller argument, medan kollokatorerna (*ask* resp. *lend*) är variabler som kan användas för att realisera den aktuella funktionen. Nyckelord och variabler kan öfyllas iö för aktuellt språk.

Funktioner kan kombineras med varandra. **Incep** *ø*bjørjaø och **Fin** *ø*slutaø är exempel på funktioner som ofta kombineras med andra, som i exemplen nedan (från Melø uk 1998:45).

IncepOper₁ (*habit*) = *acquire, develop, form*

FinOper₁ (*habit*) = *drop, get out of, get rid of*

På samma sätt som indexsiffran 1 används för att visa att djupsjektet avses kan indexsiffran 2 användas då det är djupobjektet som avses, dvs. den eller det som blir utsatt för något. Ett exempel är **Oper**₂ (*analysis*) = *undergo* (som i: *the phenomenon underwent careful analysis by John*) (Melø uk 1998:39). Då subjektet är grammatiskt, eller med Melø uks ord *only a dummyø*, används siffran *ø*. Siffran *ø* kan också signalera att verbet är intransitivt, t.ex. **Func**_ø (*snow*) = *falls* (Melø uk 1998:38).

Enligt Melø uk (1998:49) bör man för varje språk utarbeta en ordbok som har de lexikala funktionerna som grund, en s.k. *Explanatory Combinatorial Dictionary* (ECD). En sådan ordbok ska ge en fullständig förteckning över semantiska och syntagmatiska egenskaper för varje uppslagsord så att *öa lexical entry includes whatever a native speaker knows about the LU [lexical unit] in questionø* (Melø uk 1998:50). Melø uk & fiolkovskij har publicerat en demo-ECD (1984) för ett hundratal ryska ord, men Malmgren (2003:131) påpekar att man ötrots LF-modellens sinnrikhet [...] inte lyckats producera en någorlunda fullständig ordbok som fullt ut baseras på denø. Det finns dock ett pågående projekt med ambitionen att utarbeta en ECD av större format, nämligen databasen *Diccionario de colocaciones del español*. Databasen, som är avsedd för inlärare av spanska, presenteras av Alonso Ramos (2006:909). En demo-version av databasen finns tillgänglig på adressen <<http://www.dicesp.com>>.

Det finns vidare flera ordböcker som delvis bygger på idén om lexikala funktioner. Benson har, på ett förenklat sätt, integrerat LF-begreppet med sitt teoretiska tänkande och kombinationsordboken BBI redovisar flera lexikaliska funktioner mer eller mindre systematiskt. Benson (1985:62) påpekar dock att många av funktionerna beskriver fria kombinationer snarare än kollokationer. Han varnar t.ex. för funktionen **Caus** *ø*rsakaø som ofta kan uttryckas med verbet *cause*. Detta verb kan kombineras fritt med ett stort antal substantiv och bilda helt förutsägbara ordförbindelser där båda orden har sin grundbetydelse (ibid.).

Även Atkins & Rundell (2008:151) är imponerade av Melø uk och hans kollegors teoretiska ramverk utan att ta till sig idéerna fullt ut. öFor

us mere mortals, with our more modest goal of producing dictionaries for everyday use, this complex and ambitious system may seem too daunting to be of practical use. But there is much to learn hereö. Atkins & Rundell (2008:152) föreslår lexikografer att, med utgångspunkt i de lexikala funktionerna, identifiera de vanligaste ordkombinationerna för varje ordklass och framställa öchecklistorö som kan användas vid artikelskrivandet. Exemplet nedan avser kollokationer av konstruktionstypen verb + objekt och baseras på funktionerna **Oper₁** ødoing, makingø, **IncepOper₁**ømaking something startø och **FinOper₁** ømaking something endø (ibid.).

Combination	Lexical function	Examples
verb + noun object	doing, making	<i>commit a crime, do your homework</i>
	making something start	<i>launch an inquiry, acquire a habit</i>
	making something end	<i>lift sanctions, stamp out abuse</i>

3.1.2.4. Några systemorienterade svenska forskare

I samband med empiriska kollokationsstudier gör Malmgren (2003) en ganska omfattande genomgång av tidigare kollokationsforskning. Han utarbetar också en egen kollokationsdefinition som ansluter till Hausmann (t.ex. 1985), men som också inbegriper den i föregående avsnitt beskrivna LF-teorin (t.ex. Melø uk 1998). Definitionen tar också tydligt fasta på att gränsen mellan kollokationer och fria kombinationer är flytande, dvs. att kollokationer kan vara mer eller mindre prototypiska. Malmgren (2003:135f.) ställer följande ökrav på en tvåordsfras som gör anspråk på att kvalificera sig för beteckningen *kollokationö*:

1. Frasen ska ha en intern struktur med semantiskt huvudord (bas) och biord (kollokator). Exempelvis godtas fraser med samordnade substantiv (*hus och hem*) inte.
2. Både basen och kollokatorn ska tillhöra någon av de öppna ordklasserna.
3. Basordet har normalt sin grundbetydelse, eller någon av sina grundbetydelser.

4. Kollokatorn har ofta inte sin grundbetydelse, eller någon av sina grundbetydelser. Den är gärna i viss mån oförutsägbar och vid översättning till ett annat språk motsvaras den ofta av ett helt annat ord.
5. Frasen ingår gärna i en större grupp av fraser med samma semantiska relation mellan bas och kollokator. Den kan då beskrivas med någon lexikal funktion. Om inte frasens kollokator själv är oförutsägbar, så bör det finnas andra kollokatorer i frasgruppen som är det.
6. Frasen är ofta svår att producera, t.ex. för andraspråksinlärare, men däremot *ó* i motsats till idiom *ó* mindre ofta svår att förstå.

Enligt Malmgren (muntlig kommunikation) är endast krav 1 och 2 absoluta, men minst ett krav till måste vara uppfyllt för att en ordförbindelse ska klassas som kollokation (och krav 5 är av särskilt stor vikt). För övriga krav gäller att öju fler som uppfylls, desto mer prototypisk kollokationö (Malmgren 2003:135).

I sin *Handbok i lexikografi* ägnar Svensén ett kapitel åt kollokationer (2004:206ö38). Han ställer olika synsätt mot varandra, går igenom vilka slags kollokationer som finns och resonerar om hur de bör beskrivas i olika typer av ordböcker. Vad gäller kollokationsteorier menar Svensén (2004:208f.) att den korpusorienterade metodiken ögivetvis [är] av stort värde vid insamling och analys av autentiskt kollokationsmaterialö, men att det systemorienterade synsättet är mest ändamålsenligt vid praktiskt lexikografiskt arbete.

Svensén vill därmed (i stor likhet med Malmgren) se kollokationer som en kombination av två öinnehållsordö, ett semantiskt huvudord (bas) och ett biord (kollokator), som utgör en grammatiskt välformulerad fras och som ofta förekommer tillsammans i en korpus med betydligt högre frekvens än vad som skulle bli fallet om slumpen fick råda. Normalt är basen autosemantisk medan kollokatorn är synsemantisk. Kollokatorn har vidare ofta begränsad kombinerbarhet och är i någon mån oförutsägbar. öDet handlar [...] om det ordval som har utvecklats i språkbruket och blivit det ønormalaø sättet att uttrycka ett visst innehållö (Svensén 2004:207).

3.1.2.5. Olika typer av kollokationer från grammatisk synpunkt

Hur kan då kollokationer (i bemärkelsen øpregnanta tvåordsförbindelserø) vara konstruerade, dvs. vilka kollokationstyper kan man räkna med från grammatisk synpunkt? Svensén (2004:212f.) nämner följande fem grammatiska konstruktionstyper som de viktigaste:

1. Verb + substantiv (objekt): *träffa avtal, fatta beslut*
2. Substantiv (subjekt) + verb: *antalet ökar/minskar, blixterna ljungar*
3. Adjektiv + substantiv: *förhärdat brottsling, bitter fiendskap*
4. Verb + adverb: *beklaga livligt, betvivla starkt*
5. Adverb + adjektiv: *starkt begränsad, redlost berusad*

Det är också dessa konstruktionstyper som ingår i mitt undersökningsmaterial. Samma fem konstruktionstyper nämns som möjliga strukturer för kollokationer av Hausmann (1989:1010) och Benson (BBI 1986). Både Hausmann och Benson räknar dock med ännu en möjlig konstruktion, nämligen noun + *of* + noun, dvs. två substantiv förbundna med ett funktionsord. Benson exemplifierar med *a swarm of bees* och *a piece of advice* (BBI 1986:xxvii). Ett tyskt exempel är *ein Schwall von Worten* (Hausmann 1985:119). Enligt Svensén (2004:213) brukar man räkna denna konstruktion som en kollokation i engelska och franska, medan den i tyska och svenska vanligen motsvaras av en sammansättning. Han illustrerar detta med att visa hur engelskans *swarm of bees* i franskan motsvaras av *essaim d'abeilles*, i tyskan av *Bienenschwarm* och i svenskan av *bisvärm*. Då flerordsuttryck används, vilket ju är möjligt även i svenskan (som i *svärm (av) bin*), tycks det mig dock motiverat att se dessa som kollokationer (som samvarierar med sammansatta substantiv) eftersom de kan sägas innehålla en bas (t.ex. *bin, gäss, får*) och en i viss mån oförutsägbar kollokator (t.ex. *svärm, flock, hjord*) som uttrycker en generell semantisk relation, nämligen *øsamling av ø*.

Enligt Svensén (2004:213) brukar öde för engelskan så typiska kombinationerna av två substantiv utan förbindande ord, t.ex. *air force* och *body language*, normalt inte räknas som kollokationer. De förtecknas inte heller av Benson (BBI 1986) eller av Hausmann (1989). Cowie (1978:132) anger däremot *ömodifyng noun + head noun* som en möjlig strukturtyp för kollokationer.

Bensons typologi skiljer sig från Svenséns genom att han utökar den konstruktionstyp som består av verb + substantiv (= objekt), som t.ex. *träffa avtal*, så att den inkluderar öa verb (usually transitive) and a noun/pronoun (or prepositional phrase) (BBI 1986:xxiv). Även Sköldberg & Toporowska Gronostaj (2008:435) räknar med att ett verb + en prepositionsfras kan utgöra en kollokation. De ger exempel som *hoppa ur led* och *svara på medicinen*.

En möjlig konstruktionstyp, som inte nämns hos t.ex. Svensén, Benson eller Hausmann, är verb + adjektiv. Heid (2006:980) ger exemplet

verrückt spielen (sv. *uppföra sig konstigt*) och ett svenskt exempel skulle kunna vara *sätta matt* (i schack).

Sköldberg & Toporowska Gronostaj (2008:435) diskuterar också (liksom Heid 2004) det faktum att ökollokationer kan kombineras med varandra och bilda mer komplexa flerordsenheter. De exemplifierar med att kollokationerna *starkt beroendeframkallande* och *beroendeframkallande medel* kan fogas ihop till *starkt beroendeframkallande medel*. Hollós (2010:87) argumenterar för att *Mehr-Als-Zwei-Wort-Verbindungen* av denna typ borde kunna räknas som kollokationer, men har vid sitt arbete med den tysk-ungerska ordboken KOLLEX behandlat dem som en egen kategori, benämnd *öKombinationenö*.

Det ska tilläggas att kollokationskonstituenterna självklart inte behöver förekomma intill varandra i en text. Det är också värt att notera att samma semantiska innehåll kan realiseras med olika grammatiska strukturer. Kollokationerna *strong argument* och *to argue strongly* är exempel på detta (Cowie 1981:231).

3.1.2.6. Olika typer av kollokationer från semantisk synpunkt

Wanner (1996:16f.) kritiserar Hausmann (1985) och Benson (1996) för att deras kollokationstypologier är alltför grovt indelade. Han anser att Bensons typologi är den mest lyckade av de två eftersom Benson räknar med fler kollokationstyper genom att ta viss hänsyn till kollokationernas semantiska innehåll. Benson delar t.ex. upp konstruktionstypen verb + substantiv i två grupper. Den ena gruppen består främst (men inte enbart) av *CA collocations*, dvs. ett verb som avser *creation and/or activation* och ett substantiv (t.ex. *come to an agreement*), medan den andra gruppen består av *EN collocations*, ett verb som innebär *eradication and/or nullification* och ett substantiv (t.ex. *lift a blockade*) (BBI 1997:xxx). Benson är här inspirerad av de lexikala funktioner som utarbetats av Melø uk och hans kollegor.

Wanner (1996:18f.) menar att de lexikala funktionerna bör integreras i en kollokationstypologi på ett utförligare och mer systematiskt sätt än vad Benson gör i BBI. Nedan anges vilka semantiska relationer Wanner (1996:21f.) räknar med för konstruktionstyperna verb + substantiv, substantiv + verb och adjektiv + substantiv. De semantiska relationerna kan alla beskrivas med lexikala funktioner. Jag har angett vad jag anser vara de relevanta funktionerna i fetstil inom parentes.

Det ska sägas att Wanner i sin uppställning behandlar kombinationer som innehåller ett verb och ett substantiv som en enda grupp. Kanske

menar han att samtliga strukturer under 1 kan förekomma även under 2. Det enda konkreta exempel som gäller för den andra gruppen är dock det som anges nedan (**Func**).

1. Verb + substantiv (objekt)

performance (**Oper₁**, **Oper₂**): *make a proposal, suffer pain*

causation (**Caus**): *cause an accident, inspire hope*

allowance (**Perm**): *admit a candidate*

fulfilment (**Real**): *pass the exam, carry out the task*

temporal phase, beginning (**IncepOper₁**): *run into problems*

continuation (**ContOper₁**): *hold the line*

termination (**FinOper₁**): *finish the talk*

2. Substantiv (subjekt) + verb

performance (**Func**): *responsibility lies (with somebody)*

3. Adjektiv + substantiv

intense (**Magn**): *deep love, breathtaking speed*

genuine (**Ver**): *clear message, well-founded fears*

good (**Bon**): *fast car, extensive knowledge*

standard appraisal (**Pos**): *positive review, high opinion*

För den tredje gruppen, adjektiv + substantiv, tillkommer enligt Wanner (1996:22) funktionerna **Plus** $\emptyset$ increasing $\emptyset$ och **Minus** $\emptyset$ decreasing $\emptyset$ som ofta kombineras med de funktioner som nämns i uppställningen. Även funktionen **Anti** kombineras ofta med en annan lexikal funktion för att uttrycka dess motsats, t.ex. **AntiMagn** (*vind*) = *svag*. Atkins & Rundell (2008:152) har för konstruktionstypen adjektiv + substantiv endast fört upp **Magn**, $\emptyset$ a big or major example $\emptyset$ och **AntiMagn**, $\emptyset$ a small or minor example $\emptyset$ på sin checklista för lexikografer. De anser således dessa vara de viktigaste semantiska relationerna för ordböcker då det gäller denna grupp.

Då det gäller grupp 2, substantiv + verb, ges som sagt endast ett konkret exempel hos Wanner (1996). Detta exempel avser funktionen **Func** och lyder *responsibility lies (with somebody)*. Några tydligare exempel på kollokationer där denna funktion realiseras är kanske *snow falls* och *silence reigns* (Melø uk 1996:62). Som nämndes i tidigare avsnitt inbegrips denna funktion också i punkt 1 på Atkins & Rundells checklista (2008:152) för lexikografer för gruppen substantiv + verb, $\emptyset$ what the noun typically does $\emptyset$. Övriga två punkter på checklistan är $\emptyset$ how something starts $\emptyset$ och $\emptyset$ how something ends $\emptyset$. Andra funktioner som kan nämnas som möjliga för gruppen substantiv + verb är **Manif** $\emptyset$ to manifest $\emptyset$, t.ex. (*joy*)

= *explodes*, **Son** *to sound* t.ex. (*dog*) = *barks*, och **Excess** *to exceed* t.ex. (*engine*) = *races* (Melø uk 1996:71f.).

Varken Wanner eller Atkins & Rundell nämner de båda grupper som innehåller adverbiala bestämningar, adjektiv + adverb och verb + adverb, men enligt Melø uk (1996:56) är det samma lexikala funktioner som kommer till uttryck i dessa kombinationer som i gruppen adjektiv + substantiv. Kollokationer av typen adjektiv + substantiv har ju ofta direkta motsvarigheter som innehåller verb och adverb eller adjektiv och adverb, vilket exempel som *hård kritik / kritisera hårt / hårt kritiserad* visar. Några exempel innehållande adverb som Melø uk (1996:56f.) nämner explicit är **Magn** (*to laugh*) = *heartily*, *one's head off*, **Ver** (*to walk*) = *steadily* och **Bon** (*to cut*) = *neatly, cleanly*.

I avsnitt 4.1 diskuterar jag hur representativt mitt undersökningsmaterial kan anses vara vad gäller semantiska konstruktionstyper.

3.1.3. Teoretiska utgångspunkter i föreliggande arbete

John Sinclair m.fl. har bedrivit förtjänstfullt lexikografiskt arbete med frekvensorienterade metoder, men de flesta forskare, däribland t.ex. Hausmann, Bahns, Benson, Cowie, Malmgren och Svensén, verkar vara överens om att ett systemorienterat synsätt lämpar sig bäst vid lexikografiskt arbete. Det är också det synsätt jag ansluter mig till i föreliggande arbete. En nackdel med en korpus- eller frekvensinriktad kollokationsdefinition, som påpekats såväl av systemorienterade forskare som av kontextualister, är att den förutom grammatiskt välformulerade, pregnanta ordförbindelser också omfattar tillfälliga kombinationer av ord som saknar grammatiskt och/eller innehållsligt samband och som inte är intressanta ur ett ordboksperspektiv. Urskiljande av kollokationer med hjälp av kvalitativ analys kan däremot hjälpa lexikografen att göra ett meningsfullt urval. Ordförbindelser som ur produktionssynpunkt är oförutsägbara och som har ogenomskinlig betydelse förtjänar per automatik att beskrivas i en ordbok. Svårigheten att avgränsa kollokationer på ett sätt som är både tydligt och ändamålsenligt kan dock ses som en svaghet för det systemorienterade synsättet. Då gränsen är tydlig, t.ex. genom att endast förbindelser med två innehållsord omfattas av kollokationsdefinitionen, kan intressanta ordförbindelser uteslutas. Då gränsen är otydlig, t.ex. genom svårigheten i att definiera kriteriet oförutsägbarhet, uppstår osäkerhet om vilka ordförbindelser som ska räknas som kollokationer.

Med termen *kollokation* avser jag fortsättningsvis, i nära anslutning till Malmgren i synnerhet (se 3.1.2.4), en grammatiskt sammanhängande och välformulerad ordkombination bestående av två innehållsord varav det ena (basen) kan ses som ett semantiskt huvudord och det andra (kollokatorn) som ett biord. Basen har normalt sin grundbetydelse medan kollokatorn ofta har en överförd betydelse eller kan ses som ett funktionsord med svagt betydelseinnehåll. Vidare har kollokatorn ofta begränsad kombinerbarhet och är oförutsägbar på så sätt att ett visst ord föredras framför möjliga synonymer. Vid översättning till andra språk måste man lära sig vilken kollokator som ska användas. En direktöversättning till motsvarande ord i ett annat språk fungerar ofta inte. Det är vidare så att den semantiska relationen mellan bas och kollokator ofta gäller för ett stort (men begränsat) antal ordkombinationer och kan beskrivas på ett generellt sätt, t.ex. med lexikala funktioner. Någon av de kollokatorer som kan användas för att realisera en viss lexikal funktion ska vara oförutsägbar, men alla behöver inte vara det. *Utföra ett brott* är kanske inte en oförutsägbar ordförbindelse, men måste anses vara en kollokation eftersom den uttrycker samma semantiska innehåll som den oförutsägbara förbindelsen *begå ett brott*. Vissa ord är dock så generella i sin användning att det blir meningslöst att betrakta dem som kollokatorer. Detta gäller t.ex. för adverb som *mycket* och *litet*.³ Följande exempel visar att ordet *mycket* i många fall kan ersätta en kollokator med mer begränsad användning: *beklaga mycket/livligt, sörja mycket/djupt; mycket/starkt begränsad, mycket/redlöst berusad*.

Kollokationer består således av två innehållsord. Jag vill tydliggöra att dessa ord kan kompletteras med funktionsord av typen obestämd artikel, reflexiv partikel och preposition. Förbindelsen *ägna sig åt studier* är en kollokation i lika hög grad som förbindelsen *bedriva studier*. I likhet med t.ex. Benson (jfr avsnitt 3.1.2.5) inkluderar jag således inte enbart strukturtypen verb + substantiv utan även verb + prepositionsfras i begreppet kollokation.

Som påpekas ovan finns det mer eller mindre prototypiska kollokationer. Det kan vara fråga om en kollokation även då vissa av de ovan nämnda dragen saknas. Då båda innehållsorden är autosemantiska, som i ordförbindelserna *läsa en bok* och *borsta tänderna*, rör det sig inte om språkliga halvfabrikat på samma sätt som då det ena ordets betydelse är beroende av det andra ordets betydelse (och det framgår inte heller lika

---

³ Orden *mycket* och *litet* uttrycker dock inte alltid en gradbetydelse. Användningen kan också vara strikt kvantitativ. I uttrycket *mycket sorg* kan ordet *mycket* t.ex. avse østor kvantitetøsnarare än øhøg gradø

tydligt vilket ord som bör betraktas som bas resp. kollokator). Men ordförbindelser av denna typ är av intresse genom att orden ofta förekommer tillsammans och att de utgör typiska ordkombinationer med innehållsligt samband (se Hausmann 1985:119). Enligt min uppfattning är innehållsligt samband mellan två ord dock inte ett tillräckligt kriterium för att en ordförbindelse ska klassas som en kollokation. Ordförbindelsen ska dessutom realisera en generell semantisk relation, vilket för övrigt utesluter några av de exempel som diskuteras av Hausmann (1985:119), eftersom ordförbindelser som *tunt hår* inte ger uttryck för någon generell relation. Denna ordförbindelse skulle visserligen utgöra ett bra språkligt exempel i en ordbok, men den utgör knappast ett fast uttryck vars utelämnande skulle kunna ses som en brist.

I ordförbindelser som *läsa en bok* och *borsta tänderna* realiseras däremot den semantiska relationen *utföra något som är typiskt eller förväntat i samband med objektet*. Vad som är typiskt måste avgöras från fall till fall och gränsdragningen är långt ifrån självklar, vilket exempel som *låna, lämna tillbaks, läsa, recensera, rekommendera, skriva, slå upp* och *tycka om en bok* illustrerar. Det kan definitivt inte röra sig om kollokationer i samtliga dessa fall, men möjligen i några av dem. Jag anser att de starkaste kandidaterna är *läsa, skriva, och slå upp en bok*. Det betyder att vissa ordförbindelser kan förklaras med semantiska selektionsregler samtidigt som de kan sägas utgöra kollokationer. Uttrycket *läsa en bok* förklaras t.ex. av att något som ska *läsas* per definition bör utgöra *text* av något slag, t.ex. en *bok*. Detta borde betyda att det är fråga om en fri kombination (som produceras enligt grammatiska regler och semantiska selektionsregler). Här blir det återigen tydligt att gränsen mellan olika typer av ordförbindelser är flytande med ett systemorienterat synsätt.

Avslutningsvis kan sägas att skillnaden mellan en främst kvantitativ och en främst kvalitativ syn på kollokationer i praktiken inte behöver vara särskilt stor. Hög frekvens, oförutsägbarhet och ogenomskinlighet kan antas vara viktiga kriterier för att en ordförbindelse bör beskrivas i en ordbok för vilken lexikograf som helst. Som Siepmann (2005:411) uttrycker det: *the debate between the various approaches is a more/less rather than a yes/no issue*.

3.2. Kollokationer i enspråkiga allmänordböcker

Avgörande för hur kollokationer ska beskrivas i en ordbok är vilken ordbokstyp det handlar om, dvs. vad syftet med ordboken är och vem den

riktar sig till. En modersmålsbrukare har naturligtvis andra behov än en språkinlärare. Behoven är också olika om användarens syfte är att läsa och förstå text (reception) eller att producera text (produktion). Man kan också, som i *funktionsläran*, fokusera på de situationer som kan skapa behov av att konsultera ordböcker hos potentiella användare, och se ordböcker som hjälpmedel vid *kommunikativa situationer* (i samband med kommunikation människor emellan) resp. *kognitiva situationer* (då en person önskar ökad kunskap om något speciellt) (Tarp 2008:44f.). Ordböcker tar hänsyn till de potentiella användarnas behov i olika stor utsträckning.

Då det gäller enspråkiga ordböcker kan man i en förenklad typologi tala om två olika ordbokstyper som i sin tur kan indelas i två typer: 1) L1-ordböcker för modersmålstalare och 2) L2-ordböcker för språkinlärare, (båda) med vidareindelningen: a) produktionsordböcker och b) receptionsordböcker (Bahns 1996:38). Normalt skiljer man också på allmänordböcker och specialordböcker (Bahns 1996:39).

Information om kollokationer anses vara allra viktigast i L2-ordböcker eftersom det är väl känt att denna typ av ordförbindelse vållar stora svårigheter för språkinlärare, men det framhålls ofta hur viktigt det är även för L1-ordböcker att förmedla information om kollokationer (se t.ex. Heid 2004:730). Kollokationer måste ses som en mycket viktig informationstyp vid all lexikal beskrivning eftersom de utgör en så stor del av språket. I detta avsnitt intresserar jag mig för vad som sägs i litteraturen om beskrivningen av kollokationer. Den kollokationsforskning som behandlar L1- och allmänordböcker är naturligtvis mest relevant för SAOB:s del, men jag beaktar även undersökningar som behandlar L2-ordböcker eller rena kollokationsordböcker, eftersom en betydande del av den kollokationsforskning som bedrivs inom lexikografin avser just denna typ av ordböcker. Resultaten kan vara av relevans och intresse även om de inte är direkt applicerbara på SAOB.

3.2.1. Om urval

En allmän och till synes ganska självklar uppfattning är att oförutsägbarhet och begränsad kombinerbarhet utgör starka skäl för att en ordförbindelse ska anföras i ordböcker (se t.ex. Hausmann 1985:120, Benson 1985:64, Svensén 2004:209). Svensén (2004:219) uppmanar lexikografer att för varje ökandidatö försöka avgöra huruvida det handlar om typiskt språkbruk eller inte och huruvida betydelsen är genomskinlig eller inte. Många kandidater måste väljas bort, vilket illustreras tydligt då

Benson (1985:63) räknar upp ett antal kollokatorer som skulle kunna anföras bara för det engelska ordet *crime* eftersom de alla representerar funktionen **Magn**: *abominable, atrocious, contemptible, deplorable, despicable, disgusting, fiendish, foul, heinous, hideous, horrible, monstrous, outrageous, repugnant, shameful, vile* m.fl. Här bör de olika kollokatorernas frekvens tillsammans med ordet *crime* spela in vid urvalet eftersom uppgiften för en allmänordbok måste vara att beskriva det allmänna och generella språkbruket snarare än det ovanliga och speciella.

Urvalet kan också baseras på en bedömning av i vilken mån angivandet av en viss kollokator (eller bas) bidrar till det beskrivna ordets disambiguering. En allmänordbok har som bekant flera syften. Kollokationer redovisas för att beskriva ett ords syntagmatiska egenskaper, men de kan även bidra till betydelsebeskrivningen (Bahns 1996:39, 111, Moon 2007:916).

Ordbokens storlek har naturligtvis stor betydelse vid urvalet av kollokationer. En ordbok av litet format måste enligt Zgusta (1971:155) begränsa sig till öthe most stabilized set combinationsö.

3.2.2. Om placering och redovisningsätt

Då det gäller vilket uppslagsord kollokationer ska placeras under anser de flesta forskare att ordbokens syfte är avgörande (se t.ex. Hausmann 1985, Svensén 2004). I ordböcker som främst är avsedda för produktion bör kollokationer alltid placeras vid basen. Det är detta ord språkbrukaren vill uttrycka något med och han eller hon behöver veta hur man bildar konstruktioner med ordet (Hausmann 1985:122). Vid uppslagsordet *ungkarl* bör ordboksanvändaren t.ex. få veta att adjektivet *inbiten* kan användas för att uttrycka *øhøg gradø*. Vid ordböcker främst avsedda för reception är det ofta bättre att redovisa kollokationerna vid kollokatoren eftersom betydelsen av ordet behöver förklaras där, och detta ofta inte låter sig göras utan omnämnande av de baser som ordet vanligen bildar kollokationer tillsammans med (Hausmann 1985:121). Kollokationen *inbiten ungtkarl* bidrar till beskrivningen av ordet *inbiten* (ibid.). Ordböcker som är avsedda för både produktion och reception kan med fördel ange kollokationer både vid basen och kollokatoren (Svensén 2004:219).

Vad gäller kollokationers placering i mikrostrukturen förespråkas ofta en särskild kollokationsdel i artiklarna för att särskilja kollokationer från fria kombinationer, idiom, valensuppgifter o.d. (Heid 2004:734, Svensén

2004:235, Malmgren 2008). Heid (2004:732) noterar att få allmänordböcker har en sådan kollokationsdel. Även Svensén (2004:234) konstaterar att ordböcker ibland ger kollokationsinformation i *explikationsdelen* (eller *definitionsdelen*) och ibland i *demonstrationsdelen* (eller *exempeldelen*) och att användaren inte får information om vilken typ av ordförbindelse som en viss angivelse avser och därmed får svårt att fullt ut tillgodogöra sig den information som ges.

3.2.2.1. Redovisning i explikationsdelen

Då kollokationsangivelser redovisas vid kollokatoren förekommer de enligt Bahns (1996:44) ofta i explikationsdelen. Benson (1990:27) framhåller att kollokationer som anges vid kollokatoren utgör öan integral part of the definition som bidrar till uppslagsordet disambiguering och beskrivning.

Cowie (1978:135) talar om följande tre möjligheter för att i definitionen ange substantiviska baser för verb som fungerar som kollokatorer:

- 1) Semantiska kännetecken, som är gemensamma för möjliga baser, anges: t.ex. [HUMAN] [MALE] osv.
- 2) En hyperonym till möjliga baser anges: t.ex. *superior* för att täcka in *father, foreman, officer* m.fl.
- 3) Ett representativt urval av förekommande baser anges

En artikel som kan exemplifiera alla dessa beskrivningsmöjligheter på en gång är enligt Bahns (1996:45) *WARD OFF* i *Dictionary of Contemporary English*. Definitionen lyder öto prevent (something bad, such as danger, a blow, a cold, etc.)ö. *Something bad* kan här ses antingen som semantiskt kännetecken eller som hyperonym. Läsaren förväntas att med hjälp av denna angivelse kunna kombinera kollokatoren med rätt typ av bassubstantiv och bilda korrekta kollokationer med enskilda ord. Just i artikeln *WARD OFF* kompletteras den övergripande informationen dock med ett representativt urval av substantiv, *danger, blow* och *cold*, vilket ger läsaren konkreta exempel på kollokationer.

Då bara ett av de olika redovisningssätten används rekommenderar Cowie (1978:135) det sistnämnda för inlärningsordböcker, dvs. att ett representativt urval av baser anges. Då får användaren exempel på användbara ord utan omvägar, vilket underlättar då text ska produceras. Då det gäller deskriptiva allmänordböcker som SAOB kan nog även de två

förstnämnda beskrivningssätten fungera väl eftersom beskrivningen därmed blir generell och inte begränsas till enstaka, explicit uttryckta, baser.

Även vid ord som fungerar som baser kan kollokationsangivelser förekomma i explikationsdelen. Då handlar det ofta om implicit information som måste tolkas av läsaren (Bahns 1996:44). I artikeln RUMOUR i *Dictionary of Contemporary English* kan man ur definitionen *unofficial news or information, perhaps untrue, which is spread from person to person* (fetstilen är tillagd av mig) uttolka kollokationen *spread a rumour*, fast den inte förekommer explicit i texten (Bahns 1996:41). Bahns menar att kollokationerna blir svårtillgängliga då de beskrivs på detta sätt och förordar redovisning av kollokationen i sin helhet med en framträdande stilsort, t.ex. fetstil, som i exemplet *keep/lose balance*:

(3:1) **balance**¹ [...] 6 (idm) [...] **keep/lose one's balance**. (*Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* 1989 enl. Bahns 1996:72)

3.2.2.2. Redovisning i demonstrationsdelen

Då kollokationer redovisas vid basen sker detta enligt Bahns (1996:44) ofta i demonstrationsdelen i de inläraryböcker som han har undersökt. Informationen kan ges explicit i form av en uppräkningslista av möjliga kollokationer som i följande exempel:

(3:2) **relief**: bring, seek, find, give, feel relief. (*Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* 1989 enl. Bahns 1996:44)

Informationen kan också ges implicit i längre exempelmeningar. Läsaren ska ur exempelmeningen vid uppslagsordet QUESTION själv kunna urskilja kollokationen *ask a question* för att kunna tillgodogöra sig den information som meningen erbjuder:

(3:3) **question**: Jill began to ask Fred a lot of questions about his childhood. (*Collins COBUILD English Language Dictionary* 1987 enl. Bahns 1996:44)

Då det gäller allmänordböcker noterar Svensén (2004:235) att kollokationsinformation som ges i demonstrationsdelen ofta är implicit (som i exempel 3:3). Den kombineras ömed andra informationstyper, främst konstruktionsuppgifter och det svårt att urskilja vad som är vad (ibid.). Som Malmgren (2008) påpekar kan detta till stor del förklaras av att

allmänordböcker inte har lika mycket utrymme till sitt förfogande som ordböcker med uttalat syfte att beskriva konstruktioner och fraser. Oftast låter lexikograferna språkproven tala för sig själva och låter användaren tolka informationen efter bästa förmåga.

3.2.2.3. *Kollokationers presentationsordning*

Bahns (1996:114) föreslår att kollokationer bör presenteras i en fast (i förordet angiven) ordning enligt grammatisk strukturtyp. Inom varje strukturtyp föreslår han sedan antingen bokstavsordning eller frekvensordning.

Cowie (1978:137) förordar frekvensordning framför bokstavsordning eftersom han menar att de kollokationer som används av många språkbrukare bör lyftas fram. Han framhåller presentationen i *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English* som föredömlig (Cowie 1978:136). Vid en verbartikel i denna ordbok listas t.ex. möjliga baser efter en bokstavsförkortning som anger deras syntaktiska funktion, t.ex. öSö för subjekt och öOö för objekt. Baserna grupperas efter semantiskt innehåll och den grupp som är mest frekvent i den korpus som ordboken baseras på placeras först (med det mest frekventa ordet först i gruppen). De semantiska grupperna skiljs åt med semikolon. Cowie exemplifierar med artikeln SHOOT UP:

(3:4) **shoot up**² ... rise, increase sharply ... S: price, cost, rent; temperature, pressure; applications, attendance. (*Oxford Dictionary of Current Idiomatic English* enl. Cowie 1978:136)

I likhet med Cowie rekommenderar Heid (2004:735) öa semantic grouping criterionö, dvs. en onomasiologisk ordning som baseras på kollokationernas semantiska innehåll, dock utan inblandning av begreppet frekvens. Även Malmgren (2008:152) är positiv till semantisk gruppering av kollokationer och även till en (krono)logisk presentationsordning mellan grupperna, så att kollokationer med betydelsen øfatta hoppø föregår kollokationer med betydelsen øha hoppø och øförlora hoppø. Jag noterar att en sådan ordning ger ordboksanvändaren en god överblick över uttrycksmöjligheterna.

3.3. Tidigare studier av kollokationer i ordböcker

Då urval, placering och beskrivningssätt av kollokationer behandlades i avsnitt 3.2 nämndes flera rekommendationer eller observationer som härrör från olika ordboksstudier. Några av studierna återkommer i detta avsnitt, men här intresserar jag mig främst för metod, materialurval och mer övergripande resultat. Först tittar jag närmare på några svenska studier och sedan nämns några undersökningar som gjorts av engelska inlärningsordböcker.

3.3.1. Äldre svenska ordböcker

Vad jag vet så finns det inte några studier som har det huvudsakliga syftet att undersöka kollokationsbeskrivningen i äldre svenska ordböcker. Hannesdóttir (1990) är dock inne på området då hon försöker klarlägga om de tidiga svenska lexikograferna under 1700- och 1800-talet gjorde en noggrann analys på olika språkliga nivåer. Hon intresserar sig för öi vilken utsträckning ordböckernas språkprov belyser ordens språkspecifika egenskaper vad gäller deras närsyntax, främst hur deras kombinatoriska egenskaper och kollokationella relationer speglas med hjälp av språkproven (Hannesdóttir 1990:165). Hannesdóttir undersöker uppslagsorden BRA, RÄDD, BRIST, LIDA och VISA i sju tvåspråkiga ordböcker och i Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850:655). Vad gäller just kollokationer (eller *semantisk-lexikaliska kollokationer* med Hannesdóttirs terminologi) är undersökningen ytterst begränsad. Det är dock intressant att Hannesdóttir tycker sig finna en kvalitativ skillnad mellan de undersökta 1700-tals- och 1800-talsordböckerna:

I de äldsta ordböckerna, Serenius, Linds och Sahlstedts, återfinns de sökta spåren av en noggrannare språklig analys av de svenska orden endast sporadiskt. I de senare 1700-talsordböckerna, Widegrens och Möllers, framstår artiklarna ibland som resultatet av en sådan analys. [...] Något annorlunda förhåller det sig med 1800-talets ordböcker. I dessa är den formella informationen betydligt utförligare och framför allt mera konsekvent genomförd, samtidigt som presentationen av svenskan i mycket större utsträckning verkar utgå ifrån en grundlig analys av det svenska ordets egenskaper. (Hannesdóttir 1990:169)

Hannesdóttirs arbete utgör också en viktig påminnelse (inte minst för dagens lexikografer) om att det vid läsning i äldre ordböcker är viktigt att ifrågasätta representativiteten hos språkproven och hålla i minnet att de

gamla lexikograferna öofta byggt på tradition snarare än på egen iakttagelseö (Hannesdóttir 1990:169).

Även Malmgren (2008) berör kollokationsbeskrivningen i en av de 1800-tals-ordböcker som ingår i Hannesdóttirs undersökning, nämligen Dalins *Ordbok öfver svenska språket*, dvs. den första svenska definitionsordboken. Malmgren (2008:154) undersöker artikeln HOPP och finner att Dalin anger kollokationer i en särskild kollokationsdel på ett ekonomiskt och väl fungerande sätt. I några fall förklaras uttrycken och i några fall ges språkliga exempel. Av exempel (3:5) framgår även att Dalin ibland, som de flesta andra allmänordböcker, blandar kollokationsinformation med valensuppgifter.

(3:5) *Sätta sitt hopp på, till någon, på något*, t.ex. En kristen bör sätta sitt hopp på, till Gud.

Dalins ordbok var färdigställd då planeringen för SAOB tog fart på slutet av 1800-talet och den har haft stort inflytande på SAOB:s redaktionella arbete. Malmgren (2008:158) framhåller att det även för moderna ordböcker finns saker att lära från Dalins *Ordbok öfver svenska språket*.

3.3.2. Svenska konstruktionsordböcker

Det finns två svenska konstruktionsordböcker med uppgift att beskriva valens och fasta ordförbindelser (inklusive kollokationer), nämligen *Svensk handordbok* (1966) och *Svenskt språkbruk ö Ordbok över konstruktioner och fraser* (2003; hädanefter kallad *Svenskt språkbruk*).

3.3.2.1. Svensk handordbok

Svensk handordbok ingår i Malmgrens undersökning av kollokationsbeskrivningen i några svenska ordböcker (2008). Hans övergripande intryck är att *Svensk handordbok* öis a solid dictionary with good coverageö, särskilt med tanke på att verket publicerades 1966, vilket är före de elektroniska korpusarnas tidsålder (Malmgren 2008:151). Enligt Malmgrens uppskattning innehåller *Svensk handordbok* ca 20 000 lemmar och ca 85 000 konstruktioner. Den är fyllig och innehållsrik trots ett nätt format. Författarna tar fasta på att ordbokens främsta syfte är textproduktion. Ordboksanvändarna förväntas använda ordboken för att hitta rätt uttrycksätt, inte för att få reda på vad en viss kollokation bety-

der. I enlighet med detta synsätt presenteras kollokationer utan förklaringar. Språkliga exempel från autentiska texter är också sällsynta och många konstruktioner kan därmed beskrivas på ett litet utrymme (Malmgren 2008:152). Malmgren noterar också att kollokationer ofta presenteras i en tilltalande ö(krono)logisk ordningö (ibid.).

I *Svensk handordbok* finns ingen särskild avdelning för kollokationer, utan de presenteras tillsammans med annan syntagmatisk information. Så ger t.ex. angivelsen *ha, hysa, nära hopp om ngt* i artikeln HOPP både kollokationsinformation och valensinformation (Malmgren 2008:152).

3.3.2.2. Svenskt språkbruk

Svenskt språkbruk har recenserats av Larsson (2004) och Malmgren (2004) och de kan konstatera att den är betydligt mer omfattande än sin föregångare, *Svensk handordbok*. Den främsta anledningen till det större formatet tycks vara att *Svenskt språkbruk* ger språkliga exempel, ofta hämtade från korpusar, på nästan alla kollokationer. Det större formatet förklaras också av att ordboken ger fler förklaringar av konstruktioner än *Svensk handordbok* (Malmgren 2004:274). Antalet lemman eller konstruktioner har däremot knappast ökat (ibid.).

Artiklarna i *Svenskt språkbruk* innehåller en särskild kollokationsdel, vilket förordas av flera ordboksforskare (se avsnitt 3.2.2) och måste ses som positivt. Kollokationerna benämns *konkreta fraser* och föregås av ett typografiskt tecken som skiljer dem från *grammatiska konstruktioner*, *idiom* och *pragmatiska fraser*. Enligt Malmgren (2004:293) tycks dock en viss förvirring råda vad gäller frasernas kategorisering. Han menar att ganska många kollokationer redovisas som idiom eller pragmatiska fraser. Larsson (2004:214) är vidare kritisk till urvalet av kollokationer. Han frågar sig t.ex. varför man finner ordförbindelserna *förlora/mista mark* men inte *tappa mark*, *vinna guld* men inte *ta guld* och *bemyndigad översättning* men inte *auktoriserad översättning*. Även Malmgren (2004:280f.) noterar öen del luckor och inkonsekvenserö men anser trots allt att de flesta av de viktigaste kollokationerna verkar vara med i de artiklar han har studerat. Malmgren (2004:280) påpekar vidare att kollokationerna öi princip [står] i en förutsägbar ordningö, vilket är positivt. I substantivartikeln MOTSTÅND kommer t.ex. först kombinationer av typen adjektiv + *motstånd*, sedan kombinationer av typen verb + *motstånd* där öaktivaö uttryck som t.ex. *göra motstånd* kommer först och sedan öpassivaö uttryck som t.ex. *möta motstånd* (Malmgren 2004:277).

I förordet till *Svenskt språkbruk* (2003:26) anges vid vilket lemma kollokationer av olika grammatiska konstruktionstyper redovisas:

- 1) verb + substantiv (t.ex. *sitta barnvakt*) ó under substantivet
- 2) adjektiv + substantiv (t.ex. *nautisk mil*) ó under substantivet
- 3) verb + adverb (t.ex. *ligga lågt*) ó under adverbet
- 4) adverb + adjektiv (t.ex. *lågt värderad*) ó under adverbet

Enligt Malmgren (2004:284) är de två första placeringsprinciperna helt korrekta eftersom *Svenskt språkbruk* måste betraktas som en produktionsordbok i första hand och därför främst bör ange kollokationer vid baserna (se avsnitt 3.2.2). Av samma anledning är de två sistnämnda principerna felaktiga. Malmgren tydliggör detta med hjälp av de parallella uttrycken *hårt straff* och *straffa (ngn) hårt*. På samma sätt som kollokationen *hårt straff* hittas under ordet STRAFF enligt regel två borde kollokationen *straffa hårt* ha hittats under STRAFFA, som utgör kollokationens bas. I stället återfinns kollokationen under HÅRT (ibid.). Detta vållar svårigheter för en ordboksanvändare som letar efter en förstärkande bestämning till ordet *straffa*. Bara den som redan vet vilken bestämning som är den rätta kan hitta verbet *straffa* i artikeln HÅRT.

Placeringsregel 2 ovan fastställer att kombinationer av typen adjektiv + substantiv ska återfinnas under substantivet, men enligt förordet till *Svenskt språkbruk* (2003:13) ska en användare också kunna få reda på vilken typ av substantiv ett visst adjektiv brukar kombineras med genom att läsa adjektivartikeln. På samma sätt ska användaren i en verbartikel ökunna få en uppfattning om hur det speciella verbet fördelar sig på olika semantiska fältö (*Svenskt språkbruk* 2003:23). Detta tycks genomföras i så stor utsträckning att man nästan kan ifrågasätta om regel 1 och 2 har någon betydelse. Då Malmgren undersöker kollokationer av typen verb + substantiv i svenska ordböcker (se vidare följande avsnitt) noterar han att *Svenskt språkbruk* anger nästan lika många kollokationer vid kollokatoren som vid basen.

3.3.3. Kollokationer av typen verb + substantiv i tre ordböcker

En kollokationsundersökning som har stor relevans för föreliggande arbete är Malmgrens undersökning (2008) av beskrivningen av 28 kollokationer bestående av verb + substantiv i tre olika ordböcker. Ordböckerna är allmänordboken *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO, 1995/96), den tvåspråkiga ordboken *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* (2000) och konstruktionsordboken *Svenskt språkbruk* (2003).

De 28 kollokationerna togs fram av Malmgren (2003) i samband med ett arbete om kollokationers bruk och förändring i svenskan under ca 200

år. Genom att gå igenom listor av abstrakta substantiv, främst hämtade från NEO, försökte Malmgren i detta arbete (2003:148) att ögenom introspektionö hitta nusvenskans viktigaste *abstrakta förstaaktantsverb* eller *funktionsverb*, dvs. verb som uttrycker att djupsjektet i en sats *åstadkommer* eller *genomför* objektet i satsen (motsvarande den lexikala funktionen **Oper₁**). Malmgren gick även igenom samtliga svenska verb som förekom mer än 8 gånger i Alléns undersökning (1972) av svenskans ordfrekvenser. Detta resulterade i 37 funktionsverb som parades ihop med typiska bassubstantiv för att bilda kollokationer som *avge ett löfte*, *bedriva handel* och *vidta åtgärder*. I undersökningen av kollokationers beskrivning i ordböcker (2008) valde Malmgren bort en del av exemplen p.g.a. låg frekvens vilket resulterade i ett undersökningsmaterial bestående av 28 kollokationer.

Resultatet av ordboksundersökningarna redovisas i tabell 3.1 nedan. Kolumn 1 visar antal träffar vid kollokatorartiklarna, dvs. verben, och kolumn 2 antal träffar vid basartiklarna, dvs. substantiven. Kolumn 3 anger antal kollokationer som förekommer både vid bas och kollokator och i kolumn 4 anges det totala antalet redovisade kollokationer. Denna siffra motsvarar summan av siffrorna i kolumn 1 och 2 minus siffran i kolumn 3.

TABELL 3.1. *De 28 kollokationernas förekomst vid bas resp. kollokator i de tre undersökta ordböckerna.*

Ordbok	Kollokator	Bas	Kollokator + bas	Antal kollokationer
NEO	11	14	8	17
Norstedts stora sv.-eng. ordbok	6	19	5	20
Svenskt språkbruk	17	20	16	21

Av tabell 3.1 framgår att *Svenskt språkbruk* redovisar flest kollokationer, nämligen 21 stycken. *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* anger 20 av kollokationerna och NEO 17.

Som nämnts tidigare bör kollokationer framför allt återfinnas vid baserna i ordböcker som främst är inriktade på produktion, vilket gäller för *Norstedts stora svensk-engelska ordbok* och *Svenskt språkbruk*. Den svensk-engelska ordboken redovisar också hela 19 kollokationer vid basen och endast 6 vid kollokatorn. Som nämntes i föregående avsnitt

följer *Svenskt språkbruk* dock inte riktigt detta mönster. 20 kollokationer anges vid basen, men många av dem, hela 17 stycken, anges även vid kollokatorn. Ibland består angivelsen vid kollokatorn endast av en hänvisning till basen, men ofta ges illustrerande exempel både vid kollokatorn och vid basen. Enligt Malmgren (2008:158) tyder detta på att författarna till *Svenskt språkbruk* inte i första hand ser ordboken som en produktionsordbok.

NEO, som väl primärt får ses som en receptionsordbok, uppvisar som sig bör en ganska jämn fördelning mellan redovisning vid bas- och kollokatorartiklar. 14 kollokationer redovisas vid basen och 11 vid kollokatorn.

Om Malmgren hade genomfört sin undersökning något senare hade han givetvis valt att undersöka *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO, 2009) i stället för NEO. Resultatet hade troligtvis blivit bättre i den nyare ordboken än i den äldre, eftersom ett betydande arbete har lagts ner just på beskrivningen av valens och fasta ordförbindelser (SO 2009:XVIIIf.).

Malmgren (2008:158) säger sammanfattningsvis att behandlingen av kollokationer i de svenska ordböcker han har undersökt inte alls är dålig, men konstaterar att öthere is considerable potential for improvementö.

3.3.4. Engelska inlärningsordböcker

En stor andel kollokationsstudier gäller engelska inlärningsordböcker. Som nämnts tidigare anses information om kollokationer vara allra viktigast i L2-ordböcker och eftersom inlärare av engelska utgör en stor och växande grupp har detta språk rönt stort intresse såväl vad gäller produktion av ordböcker som studier av dem. I detta avsnitt presenteras metodik och resultat i några utvalda studier.

Henke & Pätzold (1985) har sammanställt ett undersökningsmaterial bestående av 30 kollokationer av olika grammatiska strukturer för att undersöka kollokationsbeskrivningen i ordböcker. De menar att en undersökning av detta material ger en god fingervisning om kvaliteten på kollokationsbeskrivningen (Henke & Pätzold 1985:137f.). Då Henke & Pätzold (1985:141) undersökte sex engelska inlärningsordböcker fick *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (från 1974) det bästa resultatet med 15 anträffade kollokationer, dvs. en täckning på 50 %.

Jehle (1990:117) anser att en kritisk granskning av kollokationspraxisen i en ordbok bör grunda sig på mer kollokationsmaterial än så.

Han rekommenderar ordboksgranskaren att sammanställa en lista på 50 frekventa substantiv för att sedan undersöka om de viktigaste verb- och adjektivkollokatorerna anges vid dessa (Jehle 1990:264). En nackdel med denna metod, som påpekas av Bahns (1996:68), är att granskaren själv i varje enskilt fall måste avgöra huruvida anträffade ordförbindelser utgör kollokationer eller inte. Granskaren måste vidare ta ställning till vilka kollokationer som *borde* finnas vid de olika baserna för att resultatet ska anses vara tillfredställande.

Vid sin studie av engelska inlärningsordböcker väljer Bahns (1996:69) en metodik som han betraktar som en syntes av rekommendationerna hos Henke & Pätzold (1985) och Jehle (1990). Bahns har valt ut 176 frekventa substantiv, någorlunda jämnt fördelade över alfabetet, i *The BBI Combinatory Dictionary of English* (1986, i fortsättningen kallad BBI). Några exempel är *accident, conflict, friendship, hunger* och *truth*. Han använder sedan kollokationsbeskrivningen i BBI som öfacitö för sin undersökning. Om en ordförbindelse är förtecknad i BBI utgår Bahns (1996:71) från att det är en kollokation och att den bör beskrivas i en inlärningsordbok. Bahns väljer att undersöka kollokationer bestående av verb och substantiv (samt formord). Vid de utvalda 176 substantiven förtecknas 1 375 sådana kollokationer, vilka således utgör Bahns undersökningsmaterial.

Bahns granskar tre olika engelska inlärningsordböcker i sammanlagt sju olika upplagor: (*Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (1948, 1963, 1974 och 1989), (*Longman Dictionary of Contemporary English* (1978 och 1987) och *Collins COBUILD English Language Dictionary* (1987)). Han söker svar på tre frågor: a) Är kollokationen med?, b) Förtecknas kollokationen under basen och/eller kollokatorn? och c) På vilket sätt sker beskrivningen?

Det visar sig att varje ny upplaga av en ordbok får bättre resultat än den/de tidigare, vilket tyder på att beskrivningen av kollokationer ägnas ökad uppmärksamhet och större ordboksutrymme över tid. Den senaste upplagan av *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* uppvisar det bästa resultatet. Där redovisas 43,9 % av de kollokationer som finns i jämförelsekorpusen (dvs. 604 kollokationer; Bahns 1996:79). Den första upplagan av samma ordbok redovisar det sämsta resultatet, endast 27,4 % (dvs. 376 kollokationer; *ibid.*).

Genom att i likhet med Jehle (1990) utgå från ett antal frekventa substantiv, men att i likhet med Henke & Pätzold (1985) välja att undersöka bestämda kollokationer, kan Bahns inkludera ett stort antal kollokationer i sin undersökning utan att behöva ta ställning i varje enskilt fall, vilket är positivt. Att kollokationerna för de 176 frekventa substantiv som valts ut

bara räknas då de sammanfaller med kollokationerna i BBI kan dock sägas utgöra en svaghet i studien. Bahns (1996:79) är medveten om detta och nämner själv som exempel att *Advanced Learner's Dictionary of Current English* (1948) endast förtecknar en av de fem kollokationer som ges för *embargo* i BBI, nämligen *lift an embargo*, men att denna ordbok å andra sidan förtecknar tre kollokationer som inte återfinns i BBI: *lay an embargo on*, *raise the embargo* och *take off the embargo*. Dessa kollokationer räknas inte i Bahns undersökning och han diskuterar inte heller huruvida de utgör goda kollokationsexempel eller inte. Inte heller kollokationerna i BBI diskuteras ur kvalitetssynpunkt.

Min egen metod och det material jag undersöker presenteras i nästa kapitel. Jag undersöker något fler kollokationer än Henke & Pätzold (1985) men betydligt färre än Bahns (1996). Till skillnad från Bahns (och för övrigt också Henke & Pätzold) för jag dock en diskussion om undersökningsmaterialets kvalitet dels för att utröna hur representativt materialet kan sägas vara med tanke på semantiska konstruktionstyper, dels för att säkerställa att det innehåller bra exempel på kollokationer.

4. Material och metod

Jag har valt att undersöka ett oberoende material bestående av 81 kollokationer (som presenteras och diskuteras i avsnitt 4.1). Jag ska undersöka om kollokationerna redovisas i SAOB, vilket lemman de i så fall redovisas under och på vilket sätt beskrivningen sker. De undersökta ordboksartiklarna diskuteras också ur kvalitetssynpunkt genom att jag redogör för hur kollokationsredovisningen ser ut även då de kollokationer som ingår i undersökningsmaterialet saknas. Detta betyder att min undersökning, som nämndes i inledningen, i första hand är kvalitativ, men i viss mån även kvantitativ.

Då SAOB:s redovisning av de 81 kollokationerna har diskuterats (i kapitel 5) granskas åtta av de berörda artiklarna extra ingående (i kapitel 6) för att tydliggöra vilken kollokationsinformation som ges och hur det historiska perspektivet kommer fram i artiklarna. Då jag redogör för min undersökningsmetod i avsnitt 4.3 avses främst den undersökning som redovisas i kapitel 5, men de bedömningsfrågor som diskuteras är också relevanta för granskningen av artiklar i kapitel 6.

4.1. Presentation av de undersökta kollokationerna

Då Svensén (2004:212f.) behandlar kollokationer ger han också en riklig mängd exempel på de fem olika grammatiska konstruktionstyper som han ser som de viktigaste kombinationerna i svenskan. Sammanlagt 81 exempel ges för kombinationerna verb + substantiv, substantiv + verb, adjektiv + substantiv, verb + adverb och adverb + adjektiv. Jag ser dessa exempel som en allsidig och oberoende kollokationssamling som kan utgöra ett lämpligt undersökningsmaterial vid min undersökning av kollokationers beskrivning i SAOB.

För att avgöra huruvida det rör sig om starka kollokationer diskuteras de olika fraserna nedan med avseende på faktorer som oförutsägbarhet, ogenomskinlighet, innehållsligt samband mellan konstituenterna och frekvens. Jag vill klarlägga huruvida det rör sig om tydliga kollokationer som bör beskrivas i en ordbok (se avsnitt 3.1.3 om teoretiska ut-

gångspunkter). Då det gäller frekvens används främst databasen Parole som referenspunkt (<<http://spraakbanken.gu.se/parole/>>). Parole är en ordklasstaggad korpus som består av ca 19,4 miljoner löpande ord, huvudsakligen hämtade från dagstidningar från 1976-1997. Det finns nu modernare taggade korpusar i Språkbanken, men de blev allmänt tillgängliga för sent för att kunna användas i denna studie.

Jag intresserar mig också för hur representativt kollokationsmaterialet är med avseende på semantiska konstruktionstyper genom att tydliggöra vilka semantiska relationer som föreligger mellan bas och kollokator och diskutera huruvida några viktiga relationer saknas. Jag tar härvid hjälp av de lexikala funktioner som specificeras av Melø uk och hans kollegor, särskilt de som i avsnitt 3.1.2.6 beskrivs som mest relevanta för var och en av de grammatiska konstruktionstyperna. Jag använder mig dock inte av verktyget lexikala funktioner fullt ut, eftersom jag anser att en mindre subtil semantisk kategorisering av kollokationerna är tillräcklig för mina syften.

4.1.1. Verb + substantiv (= objekt)

Följande 25 kollokationer (som anges i bokstavsordning enligt baserna) har ett verb som kollokator och ett substantiv som utgör objekt som bas: 1) *träffa avtal*, 2) *fatta beslut*, 3) *begå ett brott*, 4) *injaga fruktan*, 5) *ställa en fråga*, 6) *sluta förbund*, 7) *hålla föredrag*, 8) *stilla sin hunger*, 9) *utfärda ett intyg*, 10) *bestrida kostnader*, 11) *stifta en lag*, 12) *bryta ett löfte*, 13) *infria ett löfte*, 14) *väcka misstankar*, 15) *ingjuta mod*, 16) *bjuda motstånd*, 17) *vålla problem*, 18) *inge respekt*, 19) *dra en slutsats*, 20) *bedriva studier*, 21) *hysa tacksamhet*, 22) *iaktta tystnad*, 23) *släcka törsten*, 24) *ingå äktenskap* och 25) *bekläda ett ämbete*.

Denna konstruktionstyp är viktig på så sätt att den representerar ett sätt att formulera en verbfras med substantivet. Ibland kan en kollokation fungera som ett alternativ till ett enkelt verb, jämför t.ex. *fatta beslut* och *besluta*, och ibland representerar en kollokation den enda möjligheten att uttrycka att objektsreferenten kommer till stånd eller genomförs. För kollokationerna *vålla problem* och *släcka törsten* finns t.ex. inga motsvarande enkla verb. Man kan med Ekberg (1989:11) tala om denna typ av kollokationer som *funktionsverbskonstruktioner*. Ekberg (1989:160) påpekar att substantiven i dessa konstruktioner till skillnad från de enkla verben kan modifieras till sin art eftersom de kan ta attributiva bestämningar eller lexikalt modifieras av en sammansätt-

ningsförled. Exempel (4:1) och (4:2) (som har konstruerats av mig) illustrerar detta:

- (4:1) a. Han **fattade** ett svårt **beslut**.
 b. *Han **beslutade** svårt.
- (4:2) a. Det var dags att **fatta** ett **principbeslut**.
 b. *Det var dags att **principbesluta**.

Som nämnades i avsnitt 3.1.2.6 talar Benson om *CA-collocations*, som avser $\emptyset$ creation/activation $\emptyset$ och *EN-collocations*, som avser $\emptyset$ eradication and/or nullification $\emptyset$ (BBI 1997:xxx). Benson (1985:64) anser att dessa två typer av semantiska relationer är de viktigaste då det gäller konstruktionstypen verb + substantiv. Enligt Benson är oförutsägbarhet speciellt kännetecknande för kollokationer med detta innehåll, såväl oförutsägbarhet inom ett och samma språk (jfr t.ex. *hold a funeral*/*hold a burial) som oförutsägbarhet vid översättning mellan olika språk (jfr t.ex. *give a lecture/faire une conférence/einen Vortrag halten*). Han menar att i synnerhet CA-kollokationer öshould become an obligatory element in dictionaries of English $\emptyset$ (ibid.).

En stor andel av kollokationerna i undersökningsmaterialet utgörs också av just CA-kollokationer (som ofta kan beskrivas med den lexikala funktionen **Oper**, men ibland också med t.ex. **Caus** eller **Real**). I följande 19 kollokationer medför kollokatoren att objektsreferenten kommer till stånd eller utförs: *träffa avtal*, *fatta beslut*, *begå ett brott*, *injaga fruktan*, *ställa en fråga*, *sluta förbund*, *hålla föredrag*, *utfärda ett intyg*, *stifta en lag*, *infria ett löfte*, *väcka misstankar*, *ingjuta mod*, *bjuda motstånd*, *vålla problem*, *inge respekt*, *dra en slutsats*, *bedriva studier*, *iakttä tystnad* och *ingå äktenskap*.

Några EN-kollokationer finns också i undersökningsmaterialet, nämligen *stilla sin hunger*, *bryta ett löfte* och *släcka törsten*. I dessa kollokationer medför kollokatoren alltså att objektsreferenten avslutas eller upphör, vilket kan beskrivas med den lexikala funktionen **FinOper**.

I kollokationen *hysa tacksamhet* medför kollokatoren att objektsreferenten föreligger eller råder. Vidare uttrycks det semantiska innehållet $\emptyset$ inneha $\emptyset$ i kollokationen *bekläda ett ämbete* och $\emptyset$ ta hand om $\emptyset$ eller $\emptyset$ ansvara för $\emptyset$ i ordkombinationen *bestrida kostnader*.

De flesta av exemplen ovan utgör starka kollokationer på så sätt att kollokatorerna, dvs. verben, är oförutsägbara och synsemantiska, så t.ex. *träffa (avtal)*, *fatta (beslut)*, *hålla (föredrag)* och *bjuda (motstånd)*. Verben kan ses som funktionsverb med svag egenbetydelse. Deras uppgift är att uttrycka att substantivet uppstår, kommer till stånd eller

genomförs. Några av verben är dock mer autosemantiska och kan därmed inte betraktas som funktionsverb i samma utsträckning, så t.ex. *begå* och *bedriva*. Dessa verb har dock en begränsad (och oförutsägbar) distribution och ordförbindelserna *begå ett brott* och *bedriva studier* uppvisar frekvent samförekomst, vilket innebär att konstituenterna är starkt bundna till varandra.

Flera av kollokatorerna i undersökningsmaterialet återfinns för övrigt bland de verb som Malmgren (2008) klassar som de viktigaste **Oper**₁-verben i svenskan. Några exempel är *begå*, *bedriva*, *bjuda*, *dra*, *fatta*, *hysa*, *hålla*, *iaktta* och *ställa*.

Den enda lexikala funktion som Wanner nämner för denna konstruktionstyp som inte är representerad i mitt kollokationsmaterial är funktionen *allowanceø* (**Perm**). Wanner (1996:21) ger exemplet *admit a candidate* och Melø uk (1996:65) exemplet *condone an aggression* för denna lexikala funktion. Jag har svårt att komma på några exempel på ordförbindelser som realiserar denna funktion i svenskan och som absolut bör beskrivas i en ordbok. Jag anser därmed att Svenséns exempel av konstruktionstypen verb + substantiv är representativa även ur semantisk synpunkt.

4.1.2. Substantiv (= subjekt) + verb

I undersökningsmaterialet finns 21 kollokationer som har ett substantiv som bas och ett verb som kollokator. Substantivet fungerar som subjekt och kollokationerna utgör självständiga satser: 1) *antalet ökar*, 2) *antalet minskar*, 3) *blixtarna ljungar*, 4) *dagen gryr*, 5) *fågeln kvittrar*, 6) *helgen infaller*, 7) *himlen mulnar*, 8) *hunden skäller*, 9) *katten jamar*, 10) *kriget utbryter*, 11) *mörkret faller*, 12) *olyckan inträffar*, 13) *priset sjunker*, 14) *regnet öser ner*, 15) *situationen uppstår*, 16) *snön yr*, 17) *svetten lackar*, 18) *temperaturen stiger*, 19) *temperaturen sjunker*, 20) *vinden mojnar* och 21) *åskan mullrar*.

Dessa exempel utgör inte typiska kollokationer i lika hög grad som exemplen i grupp 4.1.1, främst eftersom kollokatorerna oftast inte är synsemantiska. Orden *öka*, *minska*, *ljunga*, *gry*, *kvittra*, *sjunka* m.fl. kan sägas ha sin grundbetydelse, eller en av sina grundbetydelser, i de nämnda ordförbindelserna. Det rör sig alltså inte om funktionsord med svag egen betydelse. Många av kollokatorerna är däremot väldigt starkt förknippade med just substantiven i exemplen, t.ex. *gry/dag* och *kvittra/fågel* och *mojna/vind*. Orden har innehållsligt samband och en tendens att förekomma tillsammans. Coseriu (1967:296) kallar ordför-

bindelser av denna typ för *lexikalischen Solidaritäten* (sv. *lexikaliska solidariteter*). Han inbegriper ordkombinationer som de nyss nämnda *fågeln kvittrar* och *vinden mojnar* i detta begrepp, men däremot *inte* ordkombinationer där det ena ordet är underordnat det andra, som t.ex. ordpar bestående av adjektiv och substantiv där adjektivet beskriver substantivets färg, form eller storlek o.d., dvs. uttryck som *vit snö* och *rund boll* (ibid.).

Enligt Hausmann (1985:129) vill flera forskare skilja denna typ av ordförbindelser från kollokationer, dels för att båda orden har sin grundbetydelse, dels för att orden inte nödvändigtvis behöver förekomma tillsammans i samma mening. I ordförbindelsen *hunden skäller* kan substantivet ersättas med ett pronomen (se ex. 4:3) eller vara underförstått (se ex. 4:4). (Exemplen har konstruerats av mig.)

(4:3) Grannens **hund** är ensam hemma. **Den** har **skällt** hela dagen.

(4:4) Nu är jag trött på det eviga **skällandet!**

Hausmann (1985:119) menar dock att denna diskussion inte är relevant ur lexikografisk synpunkt eftersom ordförbindelser av denna typ hur som helst måste anses viktiga att beskriva i ordböcker, både vid basen och kollokatoren.

Det är också så att de semantiska relationerna mellan bas och kollokator kan beskrivas på ett generellt sätt i ovanstående exempel, vilket stärker intrycket av att det är kollokationer det handlar om. Följande semantiska relationer finns representerade:

Kollokatoren medför att:

subjektsreferenten startar eller kommer till stånd: *dagen gryr, helgen infaller, kriget utbryter, mörkret faller, olyckan inträffar, situationen uppstår*

subjektsreferenten ökar: *antalet ökar, temperaturen stiger*

subjektsreferenten minskar: *antalet minskar, priset sjunker, temperaturen sjunker, vinden mojnar*

subjektsreferenten utför den aktivitet som är (proto)typisk för den:

blixtarna ljungar, fågeln kvittrar, himlen mulnar, hunden skäller, katten jamar, regnet öser ner, snön yr, svetten lackar, åskan mullrar

Flera lexikala funktioner kommer därmed till uttryck. Att något $\emptyset$ startar eller kommer till stånd $\emptyset$ motsvarar **IncepOper**. Att något $\emptyset$ ökar $\emptyset$ resp.

øminskarø motsvarar **Plus** resp. **Minus**. Vidare förekommer funktionerna **Son** øto soundø i kollokationer som *fågeln kvittrar* och *åskan mullrar*, och funktionen **Func** øto functionø i kollokationerna *blixtarna ljungar* och *svetten lackar*. **Func** är den enda lexikala funktion som explicit nämns av Wanner (1996:21f.) som relevant för den grammatiska konstruktionstypen substantiv + verb.

En semantisk relation som Atkins & Rundell (2008:152) har med på sin checklista för lexikografer, men som inte tycks förekomma i mitt undersökningsmaterial, är att något øavslutas eller upphørø, t.ex. *sounds die away* och *a meeting closes*. Några svenska exempel är *regnet upphør*, *dimman lättar* och *avtalet bryts*. I övrigt har jag inte funnit någon typ av exempel som saknas och drar slutsatsen att de mest relevanta lexikala funktionerna är representerade även för denna grupp.

4.1.3. Adjektiv + substantiv

Följande 19 kollokationer består av ett substantiv (= bas) med ett adjektiviskt attribut (= kollokator): 1) *förhärdad brottsling*, 2) *bitter fiendskap*, 3) *hård kritik*, 4) *mild kritik*, 5) *sträng kyla*, 6) *notorisk lögnare*, 7) *riklig mängd*, 8) *förkrossande nederlag*, 9) *ihållande regn*, 10) *svår sjukdom*, 11) *starkt skäl*, 12) *ymnigt snöfall*, 13) *djup sorg*, 14) *hög temperatur*, 15) *låg temperatur*, 16) *inbiten ungar*, 17) *stark värme*, 18) *svag värme* och 19) *strykande åtgång*.

I de flesta kollokationerna, närmare bestämt i 16 av 19 fall, uttrycker adjektivet betydelsen øhög gradø (**Magn**), t.ex. i *förhärdad brottsling*, *bitter fiendskap* och *hård kritik*. I resterande tre kollokationer, *mild kritik*, *låg temperatur* och *svag värme*, uttrycks betydelsen ølåg gradø (**AntiMagn**).

Många av adjektiven bland exemplen har bara betydelsen øhögø resp. ølåg gradø då de används som kollokatorer. I frasen *bitter smak*, som inte är en kollokation, har ordet *bitter* betydelsen øsom smakar beskt och skarptø (enl. SO 2009). I kollokationen *bitter fiendskap*, som ingår i undersökningsmaterialet, avser *bitter* däremot betydelsen øbesk och skarpø i bildlig bemärkelse, med en bibetydelse av ømyckenhetø. Betydelsen ømyckenhetø framträder alltså först då adjektivet sätts i samband med huvudordet *fiendskap*, vilket gör adjektivet synsemantiskt.

Gradbetydelsen är mer eller mindre framträdande hos kollokatorerna eftersom adjektivens grundbetydelse finns kvar i olika hög grad. Så har vissa adjektiv, t.ex. *hög*, *låg*, *riklig* och *ymnig*, en gradangivande grundbetydelse som inte bara föreligger i kollokationer. Dessa adjektiv kan

därmed sägas vara autosemantiska. Detta innebär att fraserna *hög temperatur* och *låg temperatur* utgör kollokationer främst genom oförutsägbarheten. Man kan inte veta att *hög* resp. *låg* är de rätta adjektiven. Dessa adjektiv föredras framför möjliga synonymer utan att detta kan förklaras (enbart) med semantiska selektionsregler. Man säger t.ex. inte *stor* eller *liten temperatur*. Jag kan dock konstatera att de nyss nämnda adjektiven, *hög*, *låg*, *riklig* och *ymnig*, kan kombineras med ett förhållandevis stort antal ord. De är inte hårt knutna till just de substantiv som förekommer i mitt undersökningsmaterial.

Några av kollokationerna i denna grupp kan därmed sägas vara något mindre prototypiska än andra, men enligt min bedömning rör det sig över lag om bra exempel som bör tas med i en stor allmänordbok.

Funktionerna **Magn** och **AntiMagn** förekommer alltså i kollokationsmaterialet. Det är också de funktioner som har förts upp på Atkins & Rundells checklista (2008:152) för lexikografer: *öa big or major exampleö* och *öa small or minor exampleö*. Andra semantiska relationer som man skulle kunna tänka sig är *øgoodø (Bon)*, jfr t.ex. *god bok/*god film* och *øas it should beø (Ver)*, t.ex. *giltigt skäl* och *rimlig begäran*. Även en ordförbindelse som *vild gissning* uppfyller de systemorienterade kraven på en kollokation eftersom kollokatorn är oförutsägbar och synsemantisk.

4.1.4. Verb + adverb

Följande nio kollokationer har ett verb som bas och en adverbial bestämning som kollokator: 1) *beklaga livligt*, 2) *betvivla starkt*, 3) *neka blankt*, 4) *protestera häftigt*, 5) *sörja djupt*, 6) *vädja enträget*, 7) *vägra envist*, 8) *ångra bittert* och 9) *öka kraftigt*.

Samtliga adverb uttrycker en förstärkning av verbets betydelseinnehåll, dvs. funktionen **Magn**. Sökningar på de olika verben i Parole tyder på att konstituenterna i exemplen *betvivla starkt*, *neka blankt*, *sörja djupt*, *ångra bittert* och *öka kraftigt* är klart samhöriga medan bas och kollokator inte tycks vara lika nära knutna till varandra i exemplen *beklaga livligt* och *protestera häftigt*. En sökning på ordet *beklaga* (med böjningsformer) i Parole ger inga träffar på uttrycket *beklaga livligt*, men däremot 7 träffar på *beklaga djupt*. *Protestera häftigt* finns representerat i Parole (med 4 träffar), men *protestera kraftigt* är vanligare (med 11 träffar). *Beklaga livligt* och *protestera häftigt* är således fullt möjliga ordkombinationer, men adverbena *livligt* och *häftigt* är kanske inte de adverb som används mest frekvent för att uttrycka funktionen **Magn** i

samband med de nämnda verben. Förmodligen har Svensén (2004) haft avsikten att exemplifiera vilken variation som kan förekomma bland adverbiala kollokationer snarare än att visa på de mest lexikaliserade exemplen.

Jag noterar att det finns många möjliga varianter för de flesta exemplen. Inte minst kan generella adverb som *mycket* eller *verkligen* förekomma tillsammans med många av verben i undersökningsmaterialet och det är ofta de som föredras då betydelsen *øhøg gradø* ska uttryckas. P.g.a. dessa adverbs närmast oändliga kombinationsmöjligheter handlar det då inte om kollokationer, utan om fria kombinationer. I Parole uttrycks exempelvis *øhøg gradø* av verbet *beklaga* på följande sätt (i frekvensordning): *djupt, verkligen, mycket, högt och ljudligt, av allt mitt hjärta*.⁴

Samtliga exempel uttrycker som sagt funktionen **Magn**. Den motsatta lexikala funktionen, **AntiMagn**, är således inte representerad i kollokationsmaterialet. Jag tror inte heller att den är särskilt frekvent förekommande i kollokationer. Man kan dock tänka sig förbindelser som *hoppas försiktigt* och *minnas svagt* m.fl. Vidare skulle de lexikala funktionerna **Ver**, **Bon** och **Pos** och deras motsatser kunna realiseras i kollokationer, t.ex. *gå igenom grundligt/slarvigt* och *stå stadigt*. Funktionen **Magn** tycks dock vara den mest centrala och den som tydligast förtjänar systematisk beskrivning i ordböcker vad gäller konstruktions-typen verb + adverb.

4.1.5. Adverb + adjektiv

Följande sju kollokationer utgörs av en adjektivisk bas med en adverbial bestämning som kollokator: 1) *starkt begränsad*, 2) *redlöst berusad*, 3) *fast besluten*, 4) *häftigt förälskad*, 5) *svårt sjuk*, 6) *djupt sorgsen* och 7) *strängt upptagen*.

Precis som i gruppen verb + adverb (se 4.1.4) uttrycker samtliga exempel här funktionen **Magn**. Bas och kollokator är även här olika starkt knutna till varandra i exemplen. *Fast besluten*, *svårt sjuk*, *djupt sorgsen* och *strängt upptagen* upplever jag som klart lexikaliserade uttryck. *Redlöst berusad* är en stark kollokation främst för att kollokatorn *redlöst* nästan enbart förekommer tillsammans med just ordet *berusad*. Ordet *berusad* kan dock bestämmas av en lång rad intensifierande adverb. Följande exempel återfinns i Parole (och anges här i frekvensordning):

---

⁴ Jag har sökt på söksträngen [word="beklag.*"]. Den gav 499 träffar 11-03-07.

kraftigt, redlöst, rejält, mycket, höggradigt, starkt, gravt, riktigt, väldigt och ytterst. Kollokationen *kraftigt berusad* är således den mest frekventa varianten i absoluta tal.

Även *häftigt* i uttrycket *häftigt förälskad* konkurrerar med en lång rad varianter, t.ex. *djupt, vansinnigt, passionerat* och *dödligt*, som alla vid en sökning i Parole uppvisar större samförekomst med *förälskad* än vad ordet *häftigt* gör.⁵ Andra möjliga kollokatorer är *hopplöst, hjälplöst, fatalt* och *lidelsefullt*. Här blir det tydligt att adverb ofta samtidigt som de ger uttryck för betydelsen $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ också uttrycker andra betydelser. Då det gäller huvudordet *förälskad* kan språkbrukaren, genom att använda ord som *djupt, passionerat* och *lidelsefullt*, fokusera på hur djupa och starka känslorna är eller, genom att använda ord som *hjelplöst* och *hopplöst*, på hur omöjlig förälskelsen är att motstå.⁶ Orden *dödligt* och *fatalt* tillför en innebörd av farlighet etc. De möjliga kollokatorerna är adverb (eller adverbialt använda adjektiv) vars starka och utpräglade grundbetydelser har lett till att en gradbetydelse har utvecklats. Bolinger (1972:25) menar t.o.m. att *övirtually any adverb modifying an adjective tends to have or to develop an intensifying meaning*. Ett adjektiv i sig uttrycker ett visst innehåll och anledningen till att en bestämning tillförs är vanligtvis att man vill förstärka detta innehåll.

Den stora variationen av uttryckssätt uppmärksammades även då arbetet med SAOB startade på 1890-talet. Hjelmqvist (1893:41) talar om *ölusten att med mer eller mindre ovanliga adjektiv eller adverb uttrycka de öfversvallande känslorna*. *öDet är [...] icke nog, att någonting är mycket vackert; nej, det är fasligt, förskräckligt, rysligt, öfverdådigt, vådligt, gräsligt, nedrigt, illa, otäckt vackert* (ibid.; det är Hjelmqvists kursiv som återges i citatet). Hjelmqvist säger emellertid ingenting om huruvida ordanvändningar av detta slag bör beskrivas i SAOB och hur urvalet bör ske.

Flera av adverbena får nog för övrigt betraktas som i hög grad auto-semantic eftersom den gradbetydelse som de har utvecklat ofta är ganska generellt förknippad med orden i sig. Den är inte beroende av några enstaka baser i kollokationer. Detta gäller t.ex. för adverbena *starkt, häftigt* och *djupt*. De uttrycker $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ i samband med adjektiv i exemplen *starkt begränsad, häftigt förälskad* och *djupt sorgsen*, men tillför verb samma betydelse i exemplen *betvivla starkt, protestera*

⁵ Jag har sökt på söksträngen [word="förälskad.*"]. Den gav 194 träffar 11-02-26.

⁶ Ordet *hopplöst* har dock inte alltid betydelsen $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ i ordförbindelsen *hopplöst förälskad*. Ibland handlar det i stället om olycklig eller obesvarad kärlek ($\emptyset$ utan hopp $\emptyset$).

häftigt och *sörja djupt* i föregående avsnitt. De kan också användas som adjektiviska attribut till en lång rad olika substantiv. Frekvent användning har i viss mån lexikaliserat betydelsen $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ för dessa adverb.

Precis som i avsnitt 4.1.4 är **AntiMagn** den semantiska relation som mest uppenbart saknas bland exemplen. Exempel som *lätt berusad*, *smått förvirrad* och *måttligt intresserad* kan möjligen förtjäna att förtecknas i ordböcker. Jag noterar dock att motsvarigheter med betydelsen $\emptyset$ ringa grad $\emptyset$ ofta saknas för de aktuella kollokationerna. *Svårt sjuk* eller *strängt upptagen* verkar ofta motsvaras av negerade uttryck av typen *inte (särskilt) sjuk* resp. *upptagen* (eller andra formuleringar).

Det finns också exempel på kollokationer bestående av adverb och adjektiv som inte är så lätta att klassificera. Jag har svårt att exakt bestämma den semantiska relationen i ordförbindelser som *lyckligt ovetande* och *glatt överraskad*. Det rör sig dock om typiska kollokationer, vilket blir tydligt då adjektiven byts ut; **lyckligt vetande* och **glatt häppen* fungerar inte.

Det går således att hitta exempel på semantiska relationer som inte återfinns i mitt undersökningsmaterial, men den relation som finns representerad, dvs. **Magn**, utgör trots allt den mest frekvent förekommande, och därmed den mest centrala, semantiska funktionen för kollokationer av konstruktionstypen adverb + adjektiv.

4.2. Excerptsamlingens praktiska organisation

SAOB och det excerptmaterial som ordboken baseras på (SAOBArkiv) presenterades i kapitel 2. Här ska jag endast beskriva arkivmaterialets konkreta organisation.

SAOBArkiv består av tre huvuddelar. Den första delen avser de hittills tryckta banden av ordboken och den andra delen de band som återstår. Den tredje huvuddelen utgörs av de excerpter som ska ligga till grund för en eventuell uppdatering av den tryckta ordboken. I detta arbete undersöks endast den förstnämnda huvuddelen. Det är alltså den som används då jag undersöker SAOBArkiv i samband med resultatredovisningen i kapitel 5 och 6.

Då en redaktör behandlar ett visst ord utgår han eller hon från det excerptmaterial som finns i samlingarna. Excerpterna delas upp i olika betydelsemoment. De språkprov som ska anges i ordboken för att illustrera ett ord eller ett betydelsemoment placeras framför språkprov som avser samma betydelsemoment, men som inte ska citeras i trycket. (Alla språkprov ska nämligen kunna föras till ett betydelsemoment även om de

inte citeras.) Då ett ordbokshäfte trycks behålls beläggen i den ordning de haft vid redigeringen. Materialet ska således vara ordnat så att de följer de tryckta artiklarna. Den som undersöker SAOBArkiv finner dock ofta att så inte är fallet. Ibland har ändringar gjorts i manus utan att motsvarande omflyttningar har skett bland excerpterna och ibland har ett språkprov infogats i manus utan att motsvarande excerpt har tillfogats materialet, för att nämna några felkällor.

Ända fram till år 1983 plockades alla språkprov från lexikon bort från samlingarna efter att ett ordboksavsnitt hade tryckts. Innan SAOB-redaktionen installerade mobila kompakthyllor 1977 var det mycket svårt att få plats med allt material och lexikonbeläggen utgör en stor andel av excerpterna, uppskattningsvis mellan 20 och 30 % enligt Hast (1983:160). Material från ordböcker är naturligtvis lättare att återställa än annat material, men tyvärr har mycket excerperingsarbete gått till spillo och samlingarna är mindre kompletta än de kunde ha varit.

4.3. Metod

Jag har sökt på de 81 kollokationer som ingår i undersökningsmaterialet under de relevanta uppslagsorden i den elektroniska, inskannade versionen av SAOB (<<http://g3.spraakdata.gu.se/saob>>) och sedan kontrollerat uppgifterna mot den tryckta ordboken. Jag har antecknat huruvida kollokationerna förekommer i artiklarna, och på vilket sätt de i så fall redovisas: i *definitionen*, som *uttryck*, som *förbindelse*, som *redaktions-exempel* eller i *språkprov*. *Uttryck* (uttr.) och *förbindelse* (förb.) ingår formellt sett i kategorin *definition*, men behandlas separat i denna studie för att det ska bli tydligt hur ofta dessa beteckningar används.

Ännu ett redovisningssätt skulle kunna vara aktuellt, nämligen hänvisning. Man kan tänka sig att en kollokation beskrivs vid den ena konstituenten och att läsaren hänvisas till denna artikel från den andra konstituenten. Detta redovisningssätt förekommer dock inte för någon av de undersökta kollokationerna.

För att kunna avgöra huruvida SAOB:s kollokationsurval är tillfredsställande är det intressant att se hur redovisningen ser ut även då den eftersökta kollokationen saknas. Då kollokationer i undersökningsmaterialet *inte* redovisas i SAOB granskar jag därför de relevanta artiklarna för att se vilken kollokationsinformation som presenteras. Då det gäller baser är jag främst intresserad av vilka konstruktionssätt som anges för ordet och då det rör sig om kollokatorer vill jag se om betydelsebeskrivningen täcker ordets användning som kollokator. Det är också

intressant att se om den semantiska relation som realiseras i de kollokationer som ingår i undersökningsmaterialet finns representerad i SAOB:s artikel även om just den eftersökta kollokationen saknas. Om t.ex. kollokationen *hård kritik* inte återfinns i artikeln KRITIK, finns det då andra adjektiv i artikeln som ger uttryck för $\emptyset$ hög grad $\emptyset$?

Huruvida en språklig enhet uttrycker en viss semantisk relation eller inte är en bedömningsfråga som vållar svårigheter då jag undersöker artiklar och excerpter. Som nämntes i avsnitt 4.1.3 har lexikala enheter som fungerar som funktionsord i kollokationer kvar olika mycket av sina grundbetydelser. De kan också ge uttryck för en lexikal funktion i större eller mindre utsträckning. I undersökningsmaterialet finns t.ex. kollokationen *bitter fiendskap*, där ordet *bitter* uttrycker $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ av ordet *fiendskap*. I artikeln FIENDSKAP anges adjektiven *öppen* och *uppenbar* i redaktionsexempel. Uttrycker dessa adjektiv också $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ av substantivet *fiendskap*? Det är tveksamt, men jag har trots allt gjort bedömningen att de nog (i viss mån) gör det och jag nämner dem därför då jag undersöker vilka **Magn**-adjektiv som anges i artikeln FIENDSKAP. *Öppen fiendskap* innebär ju en tydlig fiendskap som det inte hymlas med, vilket medför en förstärkande betydelse.

För att jag ska kunna avgöra om SAOB:s excerptsamling täcker kollokationer på ett tillfredsställande sätt undersöks i vissa fall även de excerpter som ligger till grund för artiklarna. Då jag granskar artiklar och excerpter begränsar jag mig till de betydelser som jag uppfattar som relevanta för den aktuella kollokationen. Vad gäller ordet *kritik* i *hård kritik* är betydelsen som redovisas i moment 1 i artikeln KRITIK relevant: $\emptyset$ bedömande eller noggrann granskning av ngts värde eller kritiserande $\emptyset$ men däremot inte t.ex. betydelsen $\emptyset$ kritiskt sinne $\emptyset$ som redovisas i moment 4. Jag undersöker därmed **Magn**-adjektiv i moment 1, men tar inte hänsyn till adjektiv med denna funktion i språkprov som hör till moment 4. Således bortser jag från det språkprov från 1823 i moment 4 som lyder öHan har [...] **mycken** kritikö. *Mycken kritik* utgör ingen variant av kollokationen *hård kritik*, eftersom *kritik* här har en speciell betydelse, dvs. $\emptyset$ kritiskt sinne $\emptyset$ som inte är aktuell i mitt undersökning-material.⁷

---

⁷ Svenséns exempel definieras inte, men kollokationernas betydelser bör rimligtvis vara de öman tänker på förstö.

5. SAOB:s beskrivning av de 81 kollokationerna

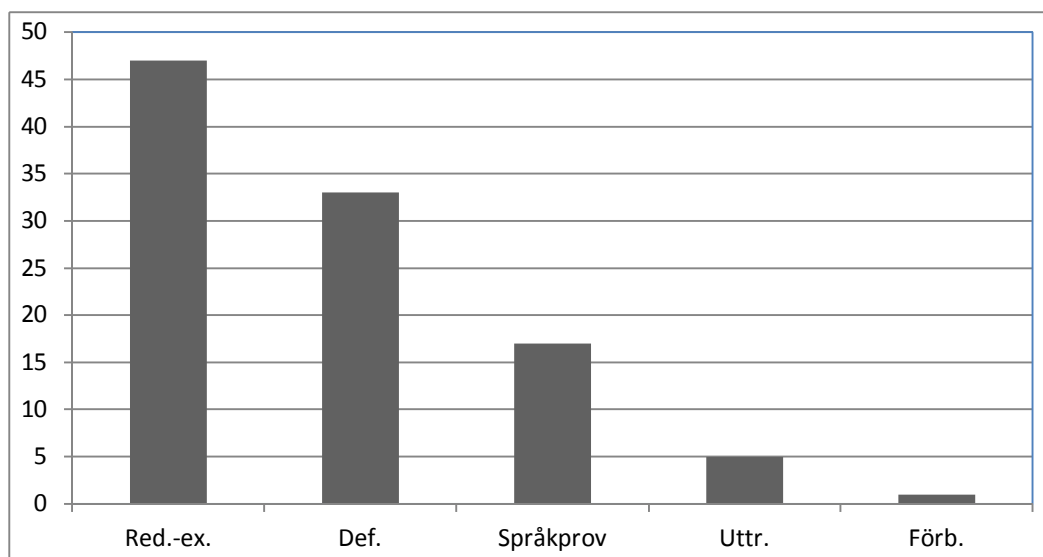
I detta kapitel redogör jag för resultatet av min undersökning av hur den i föregående kapitel beskrivna kollokationssamlingen redovisas i SAOB. De fem olika konstruktionstyperna redovisas i var sitt avsnitt.

Av de 81 kollokationer som har undersökts anges 65 stycken i SAOB, antingen vid basen eller vid kollokatorn eller vid båda konstituenterna. Ca 80 % av kollokationerna redovisas därmed, vilket måste ses som ett gott resultat. Som jämförelse kan nämnas att det bästa resultatet i Malmgrens undersökning av kollokationer av typen verb + substantiv (2008) är 75 % redovisade kollokationer. Den ordbok som uppnådde detta resultat var konstruktionsordboken *Svenskt språkbruk* (se avsnitt 3.3.3). De undersökningar av engelska inlärningsordböcker som nämndes i avsnitt 3.3.4 är inte direkt jämförbara med föreliggande undersökning, men jag kan ändå nämna att den ordbok som får bäst resultat hos Bahns (1996) förtecknar 43,9 % av de undersökta kollokationerna och hos Henke & Pätzold (1985) är det bästa resultatet en täckning på 50 %.

För SAOB:s del är resultatet dessutom något bättre än vad som i förstone framgår, eftersom ordboken ännu inte är avslutad. De kollokationskonstituenterna som kommer efter ordet UPPHÄVA i den alfabetiska ordningen kan därmed inte inkluderas i undersökningen. Det handlar om 21 av de totalt 162 konstituenterna som ingår i Svenséns 81 exempel, vilket innebär att bästa möjliga resultat för SAOB:s del är redovisning vid 141 uppslagsord. Det finns dock ingen kollokation i undersökningsmaterialet där varken basartikeln eller kollokatorartikeln har tryckts.

Vilka olika redovisningssätt som förekommer, och i vilken utsträckning de används, framgår av diagram 5.1 nedan. Sammanlagt återfinns de eftersökta kollokationerna i 103 av de 141 möjliga artiklarna (vilket utgör ca 73 %).

DIAGRAM 5.1. Redovisningsätt i SAOB för de 81 undersökta kollokationerna

Som framgår av diagram 5.1 är de olika redovisningsätten i frekvensordning: redaktionsexempel (47 förekomster), definition (33 förekomster), språkprov (17 förekomster), üttr.ö (5 förekomster) och öförb.ö (1 förekomst) (se avsnitt 2.4 för en beskrivning av de olika redovisningsätten). Som nämnts tidigare ingår *uttryck* (uttr.) och *förbindelse* (förb.) formellt sett i kategorin *definition*, men behandlas separat för att det ska bli tydligt i vilken utsträckning de används. Benämningen ödefinitionö i diagram 5.1 (och i resultatredovisningen i avsnitt 5.165.5 nedan) betyder således att kollokationerna återfinns i definitionstexten utan att de sägs utgöra ett uttryck eller en förbindelse. Jag noterar inte i resultattabellerna om en kollokation som redovisas i definitionen även förekommer i redaktionsexempel eller språkprov eftersom detta utgör normalfallet. Enligt SAOB:s redigeringsregler ska i stort sett allt som sägs i definitionen beläggas, antingen med ett redaktionsexempel eller med ett autentiskt språkprov. Därmed ska redovisning i princip inte kunna ske endast i definitionen.

Jag nämnde i avsnitt 3.2.2 att kollokationer enligt t.ex. Hausmann och Svensén med fördel kan redovisas både vid basen och vid kollokatoren i ordböcker som är avsedda för både produktion och reception. För SAOB, som ju främst är avsedd för reception, men som också har ett uttalat uppdrag att beskriva språket ur olika aspekter, är redovisning vid båda konstituenterna också önskvärd.

Det är en ganska jämn fördelning mellan redovisning vid basartikeln resp. kollokatorartikeln i SAOB. Den eftersökta kollokationen återfinns vid basen vid 42 tillfällen och vid kollokatorn vid 53 tillfällen. 30 kollokationer redovisas både vid basen och kollokatorn, vilket alltså måste ses som det bästa alternativet.

5.1. Verb + substantiv (= objekt)

25 kollokationer av konstruktionstypen verb + substantiv (= objekt) finns i undersökningsmaterialet och av dem redovisas 23 i SAOB, 15 av dem både vid basen och kollokatorn. Endast *vålla problem* och *hysa tacksamhet* saknas helt. Resultatet återges i tabell 5.1.

Kollokationerna förtecknas i vänsterkolumnen medan de övriga två kolumnerna visar huruvida redovisning sker vid kollokatorn (dvs. verbet) resp. basen (dvs. substantivet) i SAOB:s artiklar. Årtalen anger tryckår (eller, närmare bestämt, slutredigeringsår) för den aktuella artikeln och följs av en uppgift om vilket beskrivningssätt som används vid redovisningen. Beskrivningssätt anges med hjälp av förkortningarna *def.* för *definition*, *uttr.* för *uttryck*, *förb.* för *förbindelse* och *red.-ex.* för *redaktionsexempel*. *Språkprov* förkortas inte.

Då kollokationen inte återfinns i den aktuella artikeln markeras detta med tecknet (ó) efter året. De konstituenterna som ännu inte är tryckta i SAOB är gråmarkerade och utgår ur undersökningen. Det rör sig vid denna konstruktionstyp om 5 av de sammanlagt 50 kollokationskonstituenterna, närmare bestämt 2 baser och 3 kollokatorer.

TABELL 5.1. *Verb + substantiv. De undersökta kollokationernas förekomst vid bas resp. kollokator i SAOB.*

Kollokation (kollokator + bas)	Kollokator (verb)	Bas (substantiv, objekt)
träffa avtal	2005 def.	1898 red.-ex. + språkprov
fatta beslut	1924 förb.	1905 red.-ex. + språkprov
begå ett brott	1901 red.-ex.	1922 red.-ex.
injaga fruktan	1933 def.	1926 red.-ex.
ställa en fråga	1997 def.	1926 red.-ex.
sluta förbund	1977 språkprov	1927 red.-ex.
hålla föredrag	1932 def.	1927 red.-ex.
stilla sin hunger	1989 def.	1932 red.-ex.
utfärda ett intyg	ej tryckt	1933 red.-ex.
bestrida kostnader	1906 def.	1937 red.-ex. + språkprov
stifta en lag	1989 def.	1939 red.-ex.
bryta ett löfte	1924 def.	1942 red.-ex.
infria ett löfte	1933 def.	1942 red.-ex.
väcka misstankar	ej tryckt	1944 red.-ex.
ingjuta mod	1933 språkprov	1945 ó
bjuda motstånd	1911 uttr.	1945 ó
vålla problem	ej tryckt	1954 ó
inge respekt	1933 red.-ex.	1957 red.ex.
dra en slutsats	1922 def.	1977 red.-ex. + språkprov
bedriva studier	1901 språkprov	1993 red.-ex.
hysa tacksamhet	1932 ó	2002 ó
iaktta tystnad	1933 red.-ex.	2011 def.
släcka törsten	1978 def.	2011 def.
ingå äktenskap	1933 red.-ex.	ej tryckt
bekläda ett ämbete	1902 def.	ej tryckt

Som framgår av tabell 5.1 finns det ett tydligt mönster i hur redovisningen ser ut. Då kollokationen anges vid basen, dvs. substantivet, förekommer den nästan alltid som redaktionsexempel, så i 17 av 19 fall. Då kollokationen anges vid kollokatoren, dvs. vid verbet, återfinns den däremot oftast i själva definitionstexten, så i 12 av de 21 fall som redovisas. Det är intressant att se vad detta mönster beror på.

5.1.1. Redovisning vid basen

Nästan samtliga av de kollokationer som redovisas vid basartiklarna förekommer, som nämndes ovan, i redaktionsexempel. Detta stämmer med de iakttagelser Bahns (1996:44) gjorde vid sina ordboksundersökningar. Han noterade att kollokationer som redovisas vid basen ofta förekommer i demonstrationsdelen (jfr avsnitt 3.2.2.1).

Ibland anges kollokationerna implicit genom att införlivas i hela exempelmeningar som vid *fatta beslut* i (5:1) nedan. Då måste läsaren själv uttolka kollokationsinformationen.

(5:1) BESLUT: om (offentligt l. laggiltigt) afgörande l. bestämmande (efter föregående öfverläggning) af (lagstiftande) församling, regent, domstol l. myndighet o. d.; resolution, bestämmelse; äfv. konkretare: förordning, stadga. **Riksdagen har nu fattat (sitt) beslut i frågan.** (SAOB B 1558)

Ibland anges kollokationerna i stället explicit i kortare fraser där flera varianter räknas upp, som vid *bedriva studier* i (5:2). I sådana exempel, s.k. döda språkprov, framgår det tydligare att det rör sig om kollokationer, att flera olika kollokatorer är möjliga och vilken variation som finns.

(5:2) STUDIUM: i pl., konkretare, med särskild tanke på att studerandet utgör en upprepad sysselsättning vanl. under en längre period l. på det ämne l. ämnesområde studerandet gäller [...] **Bedriva, idka, ägna sig åt**, äv. (vard.) **slå sig på**, i sht förr äv. **lägga sig på studier.** (SAOB S 13196)

Kollokationsinformationen kan också kompletteras med annan information även i uppräkningsfraser. I (5:3) kompletteras kollokationsvarianterna *känna*, *hysa*, *ha fruktan* samt *injaga fruktan* med valensuppgifter som uttrycks med hjälp av proformer, dvs. indefinita pronomen (öför ngn l. ngtö resp. öhos ngnö). Kollokationsinformationen är fortfarande explicit eftersom det är konstruktionsmönster som anges och inte illustrerande exempel.

(5:3) FRUKTAN: rädsla, skräck, bävan. **Känna l. hysa**, förr äv. **hava fruktan för ngn l. ngt. Injaga fruktan hos ngn.** (SAOB F 1605)

Det är bara två av exemplen som skiljer sig från mönstret då det gäller redovisning vid basartiklarna, nämligen *iakttat tystnad* och *släcka törsten*. Dessa båda kollokationer redovisas i artiklarna *tystnad* (se 5:4) och *törst* (se 5:5) med formuleringen öi förb. med ...ö i definitionstexten:

- (5:4) TYSTNAD: förhållandet att vara tyst, tigande; tillstånd l. situation då ingenting sägs l. yttras (l. i utvidgad l. oeg. anv.: skrivs o. d.); äv. med tanken särskilt riktad på den tid som förflyter då ingenting sägs osv.; särsk. dels i förb. med prep. *under*, dels **i förb. med sådana verb som (av)bryta l. iaktta l. äska**. (SAOB T 3512)
- (5:5) TÖRST: hos människa l. djur, om (naturligt) behov l. begär att inta vätska (yttrande sig i en känsla av torrhet l. obehag i munnen l. svalget); äv. dels om det fysiologiska tillstånd som orsakar detta behov osv., dels om begär efter alkoholhaltiga drycker; särsk. **i förb. med släcka** (jfr SLÄCKA, v.² 1 f¹). (SAOB T 3739)

Både TYSTNAD och TÖRST finns med i det senast tryckta häftet (2011), vilket skulle kunna tyda på att redovisningsprinciperna har förändrats på senare tid. I så fall skulle det handla om omedvetna (implicita) principförändringar, eftersom ett redovisningssätt mig veterligen aldrig har förordats framför ett annat på något uttalat sätt.

5.1.2. Redovisning vid kollokatorn

Då kollokationerna redovisas vid kollokatorn, dvs. vid verbet, anges de ofta i definitionstexten (jfr tabell 5.1 ovan). Detta underlättas av att det finns fasta formler för att vid verb ange möjliga objekt. Ett vanligt sätt att ange objekt är att i anslutning till definitionen anföra ett eller flera exempel inom parentes, som då kollokationen *träffa avtal* anges i exempel (5:6). Här anges baserna *överenskommelse* och *avtal* explicit i definitionen. Ändå får man säga att det handlar om *implicit* kollokationsinformation eftersom kollokatorn *träffa* (av naturliga skäl) inte förekommer i texten utan är ersatt av en definition: *öingå l. slutaø*

- (5:6) TRÄFFA: ingå l. sluta (överenskommelse l. **avtal**); komma överens om l. göra upp om (ngt). (SAOB T 2942)

Så förhåller det sig också då standardformeln *med avs. på* används för att ange objekt, som vid kollokationen *hålla tal* i (5:7). Detta är för övrigt det oftast förekommande redovisningssättet bland exemplen.

- (5:7) HÅLLA, v.¹: **med avs. på tal**, föredrag, predikan, musik o. d.: framföra, framsäga; utföra, ögivaö. (SAOB H 1764)

Redaktören använder dock inte alltid fasta formler utan kan uttrycka sig ganska fritt i definitionen, som i exemplet *dra en slutsats*:

(5:8) DRAGA: i fråga om slutledning: härleda l. sluta (ngt af ngt); **numera bl. med obj. af allmän bet.** (en slutledning, **en slutsats** l. dyl.). (SAOB D 2034)

Redovisningen av kollokationerna i (5:665:8) ovan kan alltså sägas vara implicit eftersom orden *träffa avtal*, *hålla tal* och *dra en slutsats* inte förekommer tillsammans i texten, vilket betyder att läsaren själv får uttolka kollokationsinformationen. Tolkningen underlättas dock av att definitionen alltid följs av beläggande språkprov. Angivelsen av *dra en slutsats* i exempel (5:8) kompletteras t.ex. av följande språkprov:

(5:9) Forskare .. jämföra det framfarna med det närvarande, och **draga** däraf viktiga **slutsatser**. CHORÆUS *Bref* 214 (1804). (SAOB D 2034)

De flesta kollokationerna beskrivs alltså i definitionstexten i verbartiklarna, men även andra beskrivningssätt förekommer, nämligen redaktionsexempel (4 gånger) och språkprov (3 gånger), *uttr.* (1 gång) och *förb.* (1 gång). Ordförbindelsen *sluta förbund* redovisas endast i ett språkprov (se ex. 5:10). Kollokationen ingår i en hel (autentisk) exempelmening och lexikografen låter exemplet tala för sig själv.

(5:10) SLUTA, v.¹: ingå l. träffa l. underteckna (avtal l. överenskommelse) l. ingå osv. avtal l. överenskommelse om (visst ömsesidigt förhållande); avtala l. överenskomma (ngt); i sht förr äv. med svagare l. utan innebörd av subjektets ingående i ömsesidig överenskommelse l. ömsesidigt förhållande: (in)stifta l. upprätta (ngt), förr äv.: stadfästa (ngt) o. d.; i sht förr äv. utan obj. [...] **Det fornnordiska fostbrödralaget, i vilket två män slöto ett inbördes förbund av utomordentligt stark och helgad karaktär.** NILSSON *FestVard.* 43 (1925). (SAOB S 6892)

Bjuda motstånd redovisas som uttryck i exempel (5:11) och *fatta beslut* som förbindelse i (5:12). Fördelen med att använda beteckningarna *uttr.* och *förb.* är att kollokationen blir tydliggjord eftersom den ges explicit i en från definitionen avvikande (kursiv) stil.

(5:11) BJUDA: **i uttr. bjuda (ngn l. ngt) motstånd** (förr äfv. *motvärn*), fordom äfv. *bjuda värn för sig*, o. d., göra motstånd, sätta sig till motvärn, (försöka att) försvara sig (mot ngn l. ngt). (SAOB B 2904)

(5:12) FATTA: med avs. på plan, uppsåt, föresats o. d.; **i många förbindelser, t. ex. fatta beslut**, förr äv. *slut* o. d., besluta, *fatta ett uppsåt, en föresats*, föresätta sig; *fatta en plan*, uppgöra, uttänka en plan. (SAOB F 385)⁸

Användningen av beteckningarna *uttr.* och *förb.* medför stor informationstäthet och både brukliga och förr förekommande varianter kan anges på ett smidigt sätt. Så får man i exempel (5:11) information om kollokationen *bjuda motstånd* samtidigt som man får veta att basen *motstånd* förr kunde variera med ordet *motvärn* och att man förr även kunde säga *bjuda värn för sig* för att uttrycka samma semantiska innehåll. Som vidare framgår i (5:11) kan även uttryck kombineras med valensuppgifter. Angivelsen ö(ngn l. ngt)ö talar om att verbet *bjuda* (förutom ordet *motstånd*) kan ta ännu ett objekt.

Det ska tilläggas att de ord som på olika sätt anges som objekt vid verben inte behöver ses som exempel på orden som sådana. Man kan också tänka sig att orden *överenskommelse* och *avtal* i definitionen öingå l. sluta (överenskommelse l. avtal)ö representerar betydelserna øöverenskommelseø resp. øavtalø. Därmed inkluderas närsynonymer som *kontrakt, uppgörelse* m.fl. i beskrivningen (även utan det ofta förekommande tillägget öo. d.ö).

5.1.3. Ej anträffade kollokationer

Av de kollokationer vars kollokator representeras av en artikel i SAOB är det bara en som inte tas upp i SAOB, nämligen *hysa tacksamhet* (vid HYSA). Vid basartiklarna saknas fyra av kollokationerna i undersökningsmaterialet: *ingjuta mod*, *bjuda motstånd*, *vålla problem* och (även här) *hysa tacksamhet*.

Vad gäller kollokatorn *hysa* är jag intresserad av att se om betydelsebeskrivningen täcker ordets användning som funktionsverb i kollokationer och vad gäller baserna *mod*, *motstånd*, *problem* och *tacksamhet* vill jag se vilka konstruktionssätt som anges för orden. Jag intresserar mig också för huruvida de semantiska relationer som realiseras i de nyss nämnda kollokationerna finns representerade i SAOB:s artiklar genom andra kollokationsexempel.

I artikeln HYSA återfinns följande definition:

⁸ Förkortningen öförb.ö används av någon anledning inte här.

- (5:13) i överförd anv., med avs. på viss sinnesstämning, känsla, mening l. övertygelse i ett l. annat avseende o. d.: giva plats i sitt sinne, inrymma; omfatta, nära, känna, hava. (SAOB H 1672)

Här beskrivs således den betydelse som är aktuell för verbet i kollokationen *hysa tacksamhet*. Efter definitionen följer en lång rad redaktions-exempel:

- (5:14) *Hysa agg, aktning, avsky, avund, böjelse, fördom(ar), förtroende, förtröstan, groll, hat, hopp, intresse, kärlek, försonliga känslor, misskund, misstro, omsorg, tillgivenhet, tvivel, välvilja, ömhet. Hysa (en) önskan om ngt, äv. en avsikt med ngt. Hysa den l. den meningen l. åsikten l. övertygelsen. Hysa en oriktig föreställning om ngt. Hysa en god l. dålig tanke om ngn. Hysa grundade förhoppningar om ngt.* (SAOB H 1672)

Substantivet *tacksamhet* nämns inte här, men jag konstaterar att möjliga baser måste exemplifieras med ett begränsat och varierat urval då det rör sig om en frekvent använd kollokator som *hysa* (vars frekvens dock tycks ha minskat sedan artikeln *hysa* skrevs på 1930-talet, se t.ex. Malmgren 2003:155). De exempel som har valts tycks relevanta, utom kanske det (åtminstone numera) lite sökta *försonliga känslor*. Jag noterar också att artikelförfattaren har valt att redovisa baserna i bokstavsordning, möjligen för att själv kunna hålla ordning på vilka exempel som tas upp.

De eftersökta kollokationerna saknas också vid baserna MOD, MOTSTÅND, PROBLEM och TACKSAMHET. Vid orden MOD och MOTSTÅND finner jag att det semantiska innehåll som kollokationerna *ingjuta mod* och *bjuda motstånd* ger uttryck för finns representerat i artiklarna. *Ingjuta* nämns inte i artikeln MOD, men däremot varianterna *ingiva*, *intala*, *sätta mod (i ngn)*, *göra (ngn) mod*, *göra mod (i eller uti ngn)*, alla i redaktionsexempel. Verbet *bjuda* återfinns inte som kollokator i artikeln MOTSTÅND, men däremot verbet *göra* som i stort sett uttrycker samma semantiska innehåll.

Vid baserna PROBLEM och TACKSAMHET saknas däremot de semantiska relationer som förekommer i kollokationerna *vålla problem* och *hysa tacksamhet*. Artikeln PROBLEM innehåller inget verb som representerar den lexikala funktionen **Caus** (som *orsaka* eller det eftersökta *vålla*) och artikeln TACKSAMHET innehåller inga verb som ger uttryck för att inneha tacksamhet (som *känna* eller det eftersökta *hysa*), vilket kan ses som en brist från kollokationssynpunkt. Beskrivningen av kollokationsexemplen i gruppen verb + substantiv måste dock över lag sägas vara mycket god och i stort sett heltäckande.

5.2. Substantiv (= subjekt) + verb

Av 21 kollokationer bestående av ett substantiv (utgörande subjekt) och ett verb redovisas 19 i SAOB. 13 kollokationer anges vid basen, 14 vid kollokatorn och 8 på båda ställena. Endast två kollokationer saknas helt, nämligen *helgen infaller* och *situationen uppstår*. Verbet *uppstå* är dock en av 7 kollokationskonstituenterna som ännu inte tryckts i SAOB och som därmed inte kan undersökas. Undersökningsresultatet återges i tabell 5.2.

TABELL 5.2. *Substantiv + verb. De undersökta kollokationernas förekomst vid bas resp. kollokator i SAOB.*

Kollokation (bas + kollokator)	Bas (substantiv, subjekt)	Kollokator (verb)
antalet ökar	1900 språkprov	ej tryckt
antalet minskar	1900 ó	1944 red.-ex.
blixtarna ljungar	1915 red.-ex.	1941 def.
dagen gryr	1905 uttr.	1929 def.
fågeln kvittrar	1926 uttr.? (bildl. bet.)	1938 def.
helgen infaller	1930 ó	1933 ó
himlen mulnar	1931 ó	1945 def.
hunden skäller	1932 red.-ex.	1975 def.
katten jamar	1935 red.-ex.	1934 def.
kriget utbryter	1937 red.-ex. (i sup.)	ej tryckt
mörkret faller	1945 uttr.	1921 def.
olyckan inträffar	1950 språkprov	1933 ó
priset sjunker	1954 red.-ex.	1968 def.
regnet öser ner	1961 red.-ex.	ej tryckt
situationen uppstår	1968 ó	ej tryckt
snön yr	1981 språkprov	ej tryckt
svetten lackar	1999 språkprov	1939 def.
temperaturen stiger	2003 ó	1989 def.
temperaturen sjunker	2003 ó	1968 def.
vinden mojnar	ej tryckt	1945 def.
åskan mullrar	ej tryckt	1945 red.-ex.

Av tabell 5.2 framgår att kollokationerna redovisas enligt ett tydligt mönster vid kollokatorartiklarna. Av de 14 kollokationer som anges i de

aktuella verbartiklarna ges 12 i definitionstexten. Artiklarna MULLRA och MINSKA, där kollokationerna förekommer i redaktionsexempel, är de enda undantagen. Redovisningen vid baserna sker på ett mer varierat sätt, men anmärkningsvärt nog inte en enda gång i själva definitionstexten. Där används informationstyperna *uttr.*, *red.-ex.* och *språkprov*.

I kapitel 4 nämner jag att kollokationerna av denna konstruktionstyp inte är prototypiska eftersom kollokatorerna ofta är autosemantiska, men att det finns ett starkt innehållsligt samband mellan konstituenterna som motiverar beskrivning i en ordbok, särskilt i en stor definitionsordbok av typen SAOB. Betydelsebeskrivningen av ordet *jama* är inte komplett om man inte vet vem eller vad som typiskt åstadkommer detta ljud, liksom betydelsebeskrivningen av ordet *katt* blir fullständigare om man får veta vilket verb som betecknar frambringandet av kattens typiska ljud. De kollokationer som enligt min bedömning uppvisar starkast samband mellan bas och kollokator är *blixtarna ljungar*, *dagen gryr*, *fågeln kvittrar*, *himlen mulnar*, *hunden skäller*, *katten jamar*, *snön yr*, *svetten lackar*, *vinden mojnar* och *åskan mullrar*. Av tabell 5.2 framgår att alla dessa exempel utom ett (*himlen mulnar*) redovisas både vid basen och kollokatorn, vilket är i enlighet med Hausmanns rekommendationer (se 4.1.2).

5.2.1. Redovisning vid basen

Det finns ingen formel i SAOB för att vid ett substantiv ange vilka verb det brukar konstrueras med. Som nämndes ovan är det inte heller något av de aktuella exemplen som redovisas i definitionen vid substantivet, dvs. basen. Det vanligaste redovisningssättet är i redaktionsexempel (6 gånger), följt av språkprov (4 gånger) och uttryck (3 gånger).

Jag nämner ovan att *fågeln kvittrar* redovisas både vid basen och kollokatorn precis som det rekommenderas. Det ska dock sägas att endast den bildliga användningen av kollokationen redovisas vid basen. Den tas upp som ett uttryck, vilket är logiskt eftersom den bildliga användningen behöver en definition, vilket redovisning med beteckningen *uttr.* ger utrymme för (se ex. 5:15). Beskrivningen av kollokationen *fågeln kvittrar* blir härmed endast indirekt (och kollokationen är därför markerad med ett frågetecken i tabell 5.2). Kollokationen ingår i idiomet *jag har hört en fågel kvittra*, med betydelsen *∅*jag har hört sägasø
(5:15) FÅGEL: i uttr. *jag har hört en fågel sjunga* l. *kvittra*, *en fågel har sjungit (sjunger)* l. *har kvittrat (kvittrar)*, *en (liten) fågel har viskat i mitt öra att o. d.*, jag har hört sägas, det har sagts (säges) att. (SAOB F 1970)

Ordförbindelsen *dagen gryr* redovisas också med beteckningen *uttr.* (se ex. 5:16). Här återfinns ingen egentlig definition. I stället ges en inledande kommentar om att de uttryck som följer betecknar öatt dagen börjar l. slutarö. Man skulle därmed kunna säga att den semantiska relation som uttrycks i kollokationen *dagen gryr* anges.

(5:16) DAG: i *uttr.* som beteckna, att dagen börjar l. slutar: *dagen bräcker* l. *gryr* l. *randas* l. *bryter in* osv., *dagen skymmer* l. (i sht i poesi) *slocknar* l. *släckes* osv. (SAOB D18)

5.2.2. Redovisning vid kollokatorn

Att 12 av de 14 kollokationer som återfinns vid kollokatorerna anges i definitionerna tyder på att detta redovisningssätt ligger nära till hands då man i en verbartikel vill uppge möjliga (och sannolika) subjekt. Det absolut vanligaste sättet att göra detta är med standardformuleringen *om*, som i exempel (5:17) och (5:18). Att subjekt betecknas på detta sätt är en konvention som läsaren förväntas känna till.

(5:17) JAMA: **om katt**: giva ifrån sig sitt karakteristiska, gälla l. mjuka läte. (SAOB J 63)

(5:18) MOJNA: **om vind**: avtaga i styrka, minska, stillna. (SAOB M 1274)

Någon gång används i stället formuleringen *med subj. betecknande* som vid *blixtarna ljungar*:

(5:19) LJUNGA: blixtra;opers. l. (numera bl. mera tillf.) **med subj. betecknande blixt**, åska, himmeln, gudomligt väsen o. d. (SAOB L 961)

Det finns också exempel på friare formuleringar, som vid *dagen gryr* i exempel (5:20), *med dag, morgon o.d. ss. subj.*:

(5:20) GRY: om det första frambrytandet av dags- l. solljuset vid övergången från natt till dag: *dagas*; börja att bli ljust, ljusna; iopers. konstr. l. **med dag, morgon** o. d. **ss. subj.** (SAOB G 1084)

Trots att kollokationsbaserna nämns explicit i definitionerna är det här, precis som i avsnitt 5.1.2 ovan, fråga om implicit kollokationsredovisning eftersom verben inte förekommer i texten utan där representeras av en definition. Ordet *ljunga* representeras således av definitionen öblixtraö i

exempel (5:19) ovan. Som nämnts tidigare understöds definitionerna dock av språkprov, vilket innebär ett tydliggörande.

Allra svårast att uttolka är kollokationen *hunden skäller*. Där kräver kollokationsanalysen ett extra steg eftersom subjektet sägs vara ödjurö. Sedan följer ett tillägg om att det ofta är just hundens ljud som avses:

(5:21) SKÄLLA, v.³: **om djur**: frambringa ett läte bestående av ett mer l. mindre skarpt, kort o. tvärt avhugget ljud l. en serie stötvis kommande sådana ljud; numera i sht dels **i fråga om hundens** (o. vissa andra hunddjurs) **specifika läte**, dels i fråga om läte som liknar det för hunden specifika o. utgör ett av de olika läten som frambringas av vissa djur (t. ex. sälar, rådjur, lämlar). (SAOB S 5792)

5.2.3. Ej anträffade kollokationer

De eftersökta kollokationerna saknas vid två kollokatorer och sex baser. Flera gånger är dock det eftersökta semantiska innehållet representerat. Kollokationen *olyckan inträffar* förekommer t.ex. inte i artikeln INTRÄFFA, men däremot återfinns ordkombinationen öolycklig händelseö i ett språkprov. Kollokationen *helgen infaller* förekommer inte heller i artikeln INFALLA, men som framgår i exempel (5:22) ringas den semantiska sfären in. *Periodiskt återkommande högtid* kan ses som en hyperonym till ordet *helg*.

(5:22) INFALLA: **om (periodiskt återkommande) högtid** l. bemärkelsedag, årstid (l. till viss årstid knuten värksamhet), sol- l. månförmörkelse o. d.: komma (på sin bestämda tid), ingå, inträda; om tidpunkt: inträda. (SAOB I 404)

På samma sätt saknas kollokationerna *temperaturen stiger* och *temperaturen sjunker*, men det semantiska innehållet i kollokationerna återfinns i kollokationer av konstruktionstypen (participiellt) adjektiv + substantiv eftersom *stigande/sjunkande temperatur* ges som redaktionsexempel i artikeln *temperatur*. Vidare saknas kollokationen *himlen mulnar* i artikeln HIMMEL, men betydelseinnehållet i kollokationen finns representerat i en annan grammatisk konstruktion genom redaktionsexemplet *Himlen var mulen*. Man får således veta att orden *mulna* och *himmel* har ett innehållsligt samband, vilket är viktigt för betydelsebeskrivningen av ordet *himmel*. Ordförbindelsen *himlen mulnar* är, som diskuteras i avsnitt 4.1.2, en mindre prototypisk kollokation, eftersom substantivet kan vara underförstått i en text. Det är också vanligt att *himlen* som subjekt ersätts

av opersonligt *det*, som i följande exempel: *det mulnade framåt kvällen* eller *nu mulnar det* (eller *nu mulnar det på*).

Möjligen skulle exemplen *stigande temperatur* och *himlen var mulen* kunna räknas som träffar för konstruktionstypen substantiv + verb. Som Bahns (1996:74) påpekar kan en kollokation uppträda i olika strukturer, och den ena strukturen kan regelmässigt härledas från den andra. Bahns menar att en öadvanced learner ö som t.ex. träffar på exemplet *unforgivable sin* i ett lexikon ska kunna dra slutsatsen att *forgive a sin* är en möjlig kollokation. I sin undersökning av kollokationers beskrivning i inlärningslexikon räknar han därför den ena strukturen som en träff för den andra strukturen. Jag anser dock att detta är att kräva för mycket av läsaren och har därför inte räknat de ovanstående exemplen som träffar för strukturen substantiv + verb. Det är inte heller självklart att båda strukturerna (adjektiv + substantiv och substantiv + verb) alltid kan förekomma parallellt. Det finns trots allt många exempel på att den ena strukturen är möjlig utan att den andra är det, jfr t.ex. *strykande åtgång* / **åtgången stryker* och *tryckande värme* / **värmens trycker*. Det finns också exempel på att båda strukturerna är möjliga, men att deras betydelser skiljer sig åt, jfr t.ex. *passande förklädnad* / *förklädnaden passar*.

I tre artiklar, ANTAL, HELG och SITUATION, saknas inte bara de eftersökta kollokationerna utan även det semantiska innehåll som kollokationerna ger uttryck för. Det rör sig om *antalet minskar* (som realiserar den lexikala funktionen **Minus**), *helgen infaller* och *situationen uppstår* (som båda realiserar funktionen **Func**).

5.3. Adjektiv + substantiv

I undersökningsmaterialet finns 19 kollokationer av konstruktionstypen adjektiv + substantiv, varav 16 stycken redovisas i SAOB. Redovisning vid kollokatoren, dvs. adjektivet, är vanligast och förekommer 13 gånger medan endast 8 kollokationer redovisas vid basen och 5 på båda ställena. Kollokationerna redovisas på många olika sätt. Inget tydligt redovisningsmönster kan urskiljas så som var fallet för de tidigare beskrivna grupperna. Det samlade resultatet återges i tabell 5.3.

TABELL 5.3. *Adjektiv + substantiv. De undersökta kollokationernas förekomst vid bas resp. kollokator i SAOB.*

Kollokation (kollokator + bas)	Kollokator (adjektiv)	Bas (substantiv)
förhärdad brottsling	1927 red.-ex.	1922 ó
bitter fiendskap	1911 def.	1924 ó
hård kritik	1932 ó	1938 ó
mild kritik	1944, red.-ex.	1938 ó
sträng kyla	(ököldö i def.) 1993 ó	1938 språkprov? (oeg. bet., om färgton)
notorisk lögnare	1947 ó	1942 ó
riklig mängd	1958 ó	1945 ó
förkrossande nederlag	1927 red.-ex.	1947 ó
ihållande regn	1933 red.-ex	1961 ó
svår sjukdom	1999 def.	1968 red.-ex.
starkt skäl	1986 språkprov	1975 red.-ex.
ymnigt snöfall	ej tryckt	1981 språkprov
djup sorg	1918 språkprov + i översikt	1982 red.-ex.
hög temperatur	1932 ó	2003 red.-ex.
låg temperatur	1941 språkprov	2003 red.-ex.
inbiten ungskarl	1933 språkprov	2011 språkprov
stark värme	1986 red.-ex.	ej tryckt
svag värme	1998 def.	ej tryckt
strykande åtgång	1993 def.	ej tryckt

Som framgår av tabell 5.3 är redovisning i redaktionsexempel vanligast för konstruktionstypen adjektiv + substantiv (med 10 förekomster), följt av språkprov (6 förekomster) och definition (4 förekomster). Ingen kollokation redovisas som uttryck eller förbindelse. De gråa markeringarna i tabellen visar att 4 av de 38 kollokationskonstituenterna ännu inte har tryckts i SAOB.

5.3.1. Redovisning vid basen

Påfallande få av kollokationerna med strukturen adjektiv + substantiv återfinns vid basartiklarna. Jag konstaterar att endast 8 av 16 möjliga exempel finns representerade i SAOB, nämligen kollokationerna *sträng*

kyla, svår sjukdom, starkt skäl, ymnigt snöfall, djup sorg, hög temperatur, låg temperatur och inbiten unghälsa. Redaktionsexempel och språkprov är de informationstyper som förekommer.

Kollokationen *sträng kyla* förekommer bara i ett moment där *kyla* används bildligt, i fråga om färgton (se ex. 5:23). Denna träff är därmed något tveksam och har markerats med ett frågetecken i tabell 5.3. Bildlig användning av en kollokation bör dock tyda på att den egentliga användningen är etablerad (även om detta inte är lika säkert för kollokationer som för enkla ord).

(5:23) KYLA, sbst.²: i fråga om färg(ton). Metallaktig kyla i koloriten (*på porträtten*). ESTLANDER *KonstH* 387 (1867). **Färgens stränga och litet torra kyla** (*på tavlan*). DN(A) 1933, nr 225, s. 26. (SAOB K 3491)

Åtta av kollokationerna i undersökningsmaterialet är inte redovisade vid basartiklarna. I nästa avsnitt tittar jag närmare på dessa artiklar i SAOB.

5.3.1.1. Kollokationer som inte redovisas vid basen

De kollokationer som inte återfinns vid basen, dvs. substantivet, är *förhärdad brottsling, bitter fiendskap, hård/mild kritik, notorisk lögnare, riklig mängd, förkrossande nederlag* och *ihållande regn*. Jag har undersökt substantivartiklarna för att ta reda på huruvida de lexikala funktioner som realiseras i de undersökta exemplen, **Magn** och **AntiMagn**, finns representerade med andra adjektiv. Nedan anges vilka adjektiv uttryckande $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ resp. $\emptyset$ låg grad $\emptyset$ som finns med i SAOB:s artiklar (i den ordning de har i artiklarna):

BROTTSLING:	<i>grov</i>	(inte förhärdad)
FIENDESKAP:	<i>öppen, uppenbar, oförsonlig, avgjord</i>	(inte bitter)
KRITIK:	<i>skarp, besk, mördande, fullständig</i>	(inte hård)
KRITIK:	<i>lindrig</i>	(inte mild)
LÖGNARE:	<i>ó</i>	(inte notorisk)
MÄNGD:	<i>otrolig, talrik, oändlig, stor, avsevärd, väldig, ofantlig</i>	(inte riklig)
NEDERLAG:	<i>stort, gräsligt, förfärligt, fullständigt</i>	(inte förkrossande)
REGN:	<i>skräckligt, starkt</i>	(inte ihållande)

Även om de eftersökta kollokationerna inte återfinns i ovanstående artiklar kan jag konstatera att de aktuella semantiska relationerna åtminstone finns representerade, utom i artikeln LÖGNARE där ingen kollokator som uttrycker *øhøg gradø* förekommer. Hur ser det då ut i SAOB:s excerptsamling, som har legat till grund för artiklarna? I nästa avsnitt undersöks vilka **Magn-** resp. **AntiMagn-**adjektiv som förekommer i SAOBArkiv för de olika substantiven.

5.3.1.2. En undersökning i SAOBArkiv då kollokationer saknas

Jag konstaterade i föregående avsnitt att inga uttryck för *øhøg gradø* av ordet *løgnare* ingår i SAOB:s artikel. En genomgång av excerptsamlingen (SAOBArkiv) visar att det inte heller bland de 30 excerpter som fanns på ordet *løgnare* då artikeln trycktes förekommer något belägg där betydelsen *øhøg gradø* av ordet *løgnare* uttrycks. I detta avseende föreligger således en brist i SAOBArkiv. En central lexikal funktion tycks inte ha blivit belagd vid excerperingen. För samtliga ord som undersöks i detta avsnitt gäller dock att de lexikonbelägg som har funnits i materialet har sorterats bort efter artiklarnas tryckning, vilket betyder att arkivmaterialet inte är komplett.

De övriga substantivartiklarna som granskas i avsnitt 5.3.1.1, BROTTSLING, FIENDSKAP, KRITIK (som förekommer i två olika kollokationer), MÄNGD, NEDERLAG och REGN, innehåller den aktuella semantiska relationen (**Magn** resp. **AntiMagn**) men inte just de adjektiv som ingår i mitt undersökningsmaterial. Då jag undersöker samlingarna finner jag att dessa adjektiv inte heller finns representerade i SAOBArkiv vid substantiven *brottsling*, *kritik*, *mängd*, *nederlag* och *regn*.

Vid ordet *mängd*, som beläggs med 185 excerpter, anträffas så mycket som 11 olika **Magn**-adjektiv: *avsevärd*, *gräslig*, *oerhörd*, *ofantlig*, *oräknelig*, *otalig*, *otrolig*, *oändlig*, *stor*, *talrik* och *väldig* (men alltså inte det i undersökningsmaterialet ingående *riklig*). Sju av dessa adjektiv har, som framgick i avsnitt 5.3.1.1, tagits med i artikeln. Ett rimligt antagande är att frekvens spelar stor roll vid urvalet. Det visar sig också att de två mest frekventa kollokatorerna i SAOBArkiv (i absoluta tal) är representerade i artikeln, nämligen *stor*, som förekommer 14 gånger bland excerpterna och *talrik*, som förekommer två gånger. *Avsevärd*, *ofantlig*, *otrolig*, *oändlig* och *väldig*, som också finns med i artikeln MÄNGD, förekommer dock alla bara en enda gång bland excerpterna, precis som de fyra adjektiv som har valts bort vid redigeringen (*gräslig*, *oerhörd*, *oräknelig* och *otalig*). Kriteriet frekvens var således inte till

någon större hjälp vid urvalet av **Magn**-adjektiv. Detta kriterium motiverar egentligen bara valet av adjektivet *stor*.

Om det hade funnits en uttalad strategi för att ta med prototypiska kollokationer i SAOB borde **Magn**-adjektiv som uppvisar begränsad kombinerbarhet och/eller svag egenbetydelse förtjäna att tas upp i artikeln MÄNGD, eftersom sådana egenskaper tyder på att adjektivet är beroende av substantivet och att de båda orden tillsammans utgör en enhet. Jag noterar dock att det inte tycks finnas några adjektiv med dessa egenskaper i SAOB:s material. Samtliga adjektiv som anträffas där är autosemantiska och kan kombineras med ett stort antal ord. Det rör sig alltså inte om oförutsägbara kollokatorer. Som konstaterades i avsnitt 4.1.3 är även det ej anträffade *riklig* ett adjektiv som kan betraktas som autosemantiskt och som kan fungera som bestämning till ett stort antal substantiv. Redaktören kan då nöja sig med att redovisa ett representativt urval.

Det är dock inte alltid som de adjektiv som exemplifieras i artiklarna finns representerade i SAOBArkiv. Varken *lindrig*, *besk* eller *mördande* återfinns som bestämningar till ordet *kritik* bland excerpterna, men alla tre redovisas (i redaktionsexempel) i artikeln. Detta visar att ordbokens innehåll inte är strikt kopplat till det befintliga arkivmaterialet (jfr dock tidigare anmärkning om att lexikonbelägg har sorterats bort). Om redaktörer eller andra medarbetare upplever att ett uttryck saknas i SAOBArkiv har de möjlighet att konstruera och ta med ett redaktionsexempel i artikeln.

Det enda av **Magn**-adjektiven i undersökningsmaterialet som återfinns i SAOBArkiv men som har valts bort i den aktuella substantivartikeln är ordet *bitter*. Ordet förekommer (bland beläggen för ordet *fiendskap*) dock bara i ett enda lexikonbelägg (från 1885).⁹ Belägget lyder öInrotad, bitter fiendskapö. Detta belägg har alltså inte tagits med i artikeln FIENDSKAP, vilket innebär att även adjektivet *inrotad* har valts bort. Även *häftig*, *vild* och *stor* finns belagda i SAOBArkiv, men har sorterats bort när urvalet gjorts.

---

⁹ Några få belägg från lexikon har missats då lexikonbeläggen plockades bort, och ligger därför kvar i materialet.

5.3.2. Redovisning vid kollokatorn

Av tabell 5.3 ovan framgår att fler kollokationer redovisas vid kollokatorn än vid basen. Av de 14 kollokationer som anges vid adjektiven ges 6 som redaktionsexempel, 4 som språkprov och 4 i definitionstexten.

Ordet *om* används i definitioner för att vid ett adjektiv ange ett substantiviskt huvudord. Denna formel används för samtliga fyra kollokationer som anträffas i definitionstexten. Nedan ges exemplen *bitter fiendskap* i exempel (5:24) och *svår sjukdom* i (5:25).

(5:24) BITTER: hätsk, svår, häftig. [...] **om** afund l. afundsman, hat, harm, vrede, **fiendskap** l. fiende, förföljelse, strid o. d. (SAOB B2844)

(5:25) SVÅR: **om sjukdom**, följd(er), olycka o. d.: allvarlig; farlig; om sjukdom äv.: pågsam l. svåruthärdlig o. d. (SAOB S 15252)

Jag har nämnt tidigare att det handlar om implicit kollokationsinformation vid denna typ av beskrivning. Kollokationen måste uttolkas av läsaren eftersom det ord som definieras inte förekommer explicit i texten. *Bitter* representeras således av definitionen *øhätsk, svår, häftigø* i exempel (5:24). Tolkningen underlättas som sagt dock av att definitionen illustreras med ett språkprov där båda kollokationskonstituenterna förekommer.

Då det gäller redovisning i redaktionsexempel förekommer, som nämnades i avsnitt 5.1.1 ovan, både uppräknningar av möjliga kollokationskonstituenterna och fullständiga konstruerade meningar. Redaktionsexemplen på ordet *stark* exemplifierar båda dessa varianter:

(5:26) STARK: **Stark** förstoring, förtvivlan, förvirring, lutning, matlust, oro, plikt känsla, rökutveckling, trängsel, verkan, **värme**. Han kände ett starkt begär att bemäktiga sig dyrgripen. Starka misstankar, motsatser. (SAOB S 11053)

Stor tydlighet och hög informationstäthet uppnås då möjliga baser räknas upp på det förstnämnda sättet. Jag noterar för övrigt att baserna anges i bokstavsordning, precis som i artikeln HYSÄ i exempel 5:13 ovan.

Av 18 kollokationer är det 5 som inte tas upp vid aktuell adjektivartikel. Det rör sig om *hård kritik, sträng kyla, notorisk lögnare, riklig mängd* och *hög temperatur*. Betydelsen *øhög gradø* är förhållandevis framträdande i alla dessa adjektiv och som man kan förvänta sig definieras den i SAOB, vilket betyder att den lexikala funktionen **Magn** beskrivs i artiklarna. För ordet *riklig* utgör **Magn** t.o.m. den grundläggande

betydelsen: *ørdentligt l. försvarligt tiltagenø*. De eftersökta baserna finns dock inte exemplifierade.

Jag vill nämna att det i två fall finns exempel i SAOB som kommer väldigt nära dem som ingår i undersökningsmaterialet. Kollokationen *riklig mängd* anges inte i artikeln RIKLIG, men däremot den snarlika ordförbindelsen *rikligt mått* och kollokationen *sträng kyla* anges inte i artikeln STRÄNG, men däremot den i stort sett likabetydande kollokationen *sträng köld*. Som lexikograf låter man nog gärna en kollokation av en viss semantisk typ fungera som exempel. Det är dock inte helt självklart att läsaren utifrån exemplet *rikligt mått* ska kunna räkna med att även *riklig mängd* är (eller historiskt har varit) ett brukligt och idiomatiskt uttrycksätt.

De flesta kollokationerna i undersökningsmaterialet tas dock upp i adjektivartiklarna. Vad gäller kollokatorerna ser beskrivningen av kollokationer av konstruktionstypen adjektiv + substantiv därmed förhållandevis god ut.

5.4. Verb + adverb

Det är 9 kollokationer i kollokationsmaterialet som har ett verb som bas och ett adverb som kollokator. Som framgår av tabell 5.4 nedan är det bara ett fåtal av dessa som tas upp i SAOB. Ordförbindelserna *neka blankt* och *sörja djupt* anges som redaktionsexempel och *ångra bittert* i ett språkprov. Resten av kollokationerna saknas. 4 av de 18 kollokationskonstituenterna är gråmarkerade eftersom artiklarna ännu ej är tryckta.

TABELL 5.4. *Verb + adverb. De undersökta kollokationernas förekomst vid bas resp. kollokator i SAOB.*

Kollokation (bas + kollokator)	Bas (verb)	Kollokator (adverb)
beklaga livligt	1902 ó	1941 ó
betvivla starkt	1908 ó	1986 ó
neka blankt	1947 red.-ex.	1913 ó
protestera häftigt	1954 ó	1932 ó
sörja djupt	2002 red.ex.	1918 ó
vädja enträget	ej tryckt	1922 ó
vägra envist	ej tryckt	1922 ó
ångra bittert	ej tryckt	1911 språkprov
öka kraftigt	ej tryckt	1937 ó

5.4.1. Redovisning vid basen

Vid basen redovisas 2 av 5 möjliga kollokationer, *neka blankt* och *sörja djupt*, båda i redaktionsexempel.

De förstärkande adverbena *livligt*, *starkt* och *häftigt* återfinns inte vid uppslagsorden BEKLAGA, BETVIVLA och PROTESTERA. I artikeln BEKLAGA realiseras funktionen **Magn** på andra sätt. Där anges (i de betydelsemoment som är relevanta) de förstärkande adverbena *mycket*, *högeligen*, *högstörgeligen*, *innerligen* och *jämmerligen*, samt de adverbiella uttrycken *av allt hjärta* och *av allt sinne*. Vid BETVIVLA och PROTESTERA förekommer inga uttryck för *øhøg gradø*.

Kollokationerna *beklaga livligt* och *betvivla starkt* återfinns inte heller i SAOBArkiv vid de aktuella verben. De intensifierande adverb eller adverbiella uttryck som finns bland excerpterna för ordet *beklaga* har alla tagits upp i artikeln och bland (de endast 20) beläggen på ordet *betvivla* finns inget där funktionen *øhøg gradø* realiseras. Vid *protestera* finns däremot några **Magn**-adverb som inte har tagits upp i artikeln, bl.a. det av mig eftersökta *häftigt*. Haquin Spegel använder kollokationen *protestera häftigt* så tidigt som 1680, vilket är det enda belägget på denna kollokation. I övrigt förekommer adverbena *bestämt*, *högeligen*, *skarpt*, *solenniter* (dvs. *øallvarligt*, *eftertryckligtøenl.* SAOB S 8706) och *uttryckligen* som bestämningar till *protestera*, alla dessa också bara en gång var. Flera flerordsuttryck som uttrycker *øhøg gradø* finns också i SAOBArkiv: *i högsta grad*, *med all makt*, *med ett häftigt anskri*, *på det bestämdaste*, *på det livligaste*, *som högst* och *så högt*. Om redaktören som skrev artikeln PROTESTERA år 1932 försökte grunda sig på kriteriet frekvens för att illustrera funktionen **Magn** hade han således inte någon större hjälp av excerptsamlingen.

Med tanke på SAOB:s långa utgivningstid kan man ibland behöva fundera över huruvida kollokationerna i undersökningsmaterialet verkligen förekom då SAOB:s artiklar trycktes. Som beskrivs ovan framgår det av SAOBArkiv att kombinationen *protestera häftigt* är belagd redan på 1600-talet, åtminstone någon enstaka gång, men kan man vara säker på att *beklaga livligt* och *betvivla starkt* var gångbara kollokationer då verben *betvivla* och *beklaga* skulle beskrivas i SAOB i början av 1900-talet? Ingen av dessa ordförbindelser förekommer t.ex. hos Dalin (1850:6 55). Med hjälp av Språkbankens konkordanser (på adressen <<http://spraakbanken.gu.se/konk/>>), kan jag dock sluta mig till att båda dessa kombinationer åtminstone förekom någon gång i texter vid den tid

då artiklarna BEKLAGA och BETVIVLA trycktes, dvs. 1902 resp. 1908. Hur etablerade uttrycken var är det däremot svårt att uttala sig om. Jag hittar ett belägg på *livligt beklaga* i Språkbankens äldre romaner (hos Hjalmar Bergman 1899), och ett belägg på *starkt betvivlande* (hos Strindberg 1890).

5.4.2. Redovisning vid kollokatorn

Endast kollokationen *ångra bittert* nämns vid kollokatorn trots att samtliga kollokatorer i undersökningsmaterialet är tryckta i SAOB. Denna kollokation förekommer i ett språkprov från 1838:

(5:27) BITTER: som förorsakar l. medför en stingande smärta, smärtsam, plågsam, hård, tung. [...] **Handlingar och yttranden, hvilka han snart derefter bittert ångrade.** K. LILLJEBJÖRN *Hågk.* 49 (1838). (SAOB B 2846)

Det dåliga resultatet beror nog till stor del på den undanskymda plats som adverb traditionellt brukar inta i ordböcker, så även i SAOB. T-avledda adverb får oftast inte egna artiklar, utan ingår i motsvarande adjektivartikel. Detta gäller också för adverbena *livligt*, *starkt*, *blankt*, *häftigt*, *enträget*, *envist*, *bittert* och *kraftigt*.

Den adverbiella **Magn**-användning som ingår i kollokationerna i undersökningsmaterialet redovisas ofta som eget betydelsemoment, så t.ex. i artikeln STARK (se ex. 5:28), eller i anslutning till en liknande adjektivisk användning, så i artikeln LIVLIG (se ex. 5:29). Av språkproven, som av utrymmesskäl dock inte återges i exemplen nedan, framgår att den adverbiella användningen av *stark* är belagd sedan 1600-talet och av *livlig* sedan 1700-talet.

(5:28) STARK: **ss. adv.** (äv. *ss. t-lös* ssgsförled med adverbiell innebörd): i hög grad l. utpräglad form l. stor omfattning, höggradigt, mycket; väl tilltaget; häftigt l. intensivt l. påtagligt l. livligt l. energiskt l. eftertryckligt l. snabbt. (SAOB S 11057)

(5:29) LIVLIG, adj.¹: i allmännare anv.: stark; djup o. d.; särsk. i fråga om sinnestillstånd o. d.; i sht om känsla, önskan, förhoppning o. d.: stark; stundom: uppriktig, innerlig; om smärta: häftig; stundom äv. i avbleknad l. försvagad bet.: stor; **ss. adv. stundom övergående i bet.: mycket.** (SAOB L 926)

Vid adjektiven *enträgen* och *envis* nämns över huvud taget ingen adverbial användning. Detta är formellt sett inte heller nödvändigt eftersom en sådan alltid är underförstådd i adjektivartiklar då adverb-böjningen anges i artikelns inledande böjningsredovisning (t.ex. genom uppgiften öadv. - Tö). Adverbial användning kan därmed förekomma i redaktionsexempel och/eller språkprov trots att den inte nämns explicit i definitionen. Så sker också i artikeln ENVIS där ordet *envis* används adverbialt, och förstärkande, i ett språkprov från 1891: ö(*Partierna*) bekämpade hvarandra **envistö**.

Det enda av adverbena i mitt undersökningsmaterial som förekommer som eget uppslagsord i SAOB är *djupt*. Artikeln DJUPT innehåller hela 12 olika betydelsemoment. I moment 11, som sägs vara örent förstärkande ö återfinns redaktionsexemplet *djupt sörjd*, som uttrycker samma semantiska innehåll som det i undersökningsmaterialet ingående exemplet *sörja djupt*.

Generellt gäller alltså att kollokationer vars ena konstituent är ett adverb har ganska liten chans att beskrivas eftersom adverb, såväl i SAOB som i andra ordböcker, ägnas förhållandevis lite utrymme. Att resultatet är ganska magert även för den grupp som beskrivs i följande avsnitt, adverb + adjektiv, är därför inte överraskande.

5.5. Adverb + adjektiv

Undersökningsmaterialet innehåller 7 kollokationer som har ett adjektiv som bas och ett adverb som kollokator. Som framgår av tabell 5.5 tas 4 av dessa upp i SAOB. Alla 4 redovisas vid kollokatorn, 2 av dem även vid basen. Precis som i gruppen verb + adverb, som beskrivs ovan, redovisas därmed endast ett fåtal kollokationer i denna grupp. En av kollokationskonstituenterna, ordet *upptagen*, har ännu inte tryckts i ordboken.

TABELL 5.5. *Adverb + adjektiv. De undersökta kollokationernas förekomst vid bas resp. kollokator i SAOB.*

Kollokation (kollokator + bas)	Kollokator (adverb)	Bas (adjektiv)
starkt begränsad	1986 ö	1901 ö
redlöst berusad	1956 uttr.	1904 ö
fast besluten	1924 språkprov	1905 def.
häftigt förälskad	1932 ö	1928 ö

svårt sjuk	1999 red.-ex.	1968 red.-ex.
djupt sorgsen	1918 ó	1982 ó
strängt upptagen	1993 red.-ex	ej tryckt

5.5.1. Redovisning vid basen

Två av kollokationerna, *fast besluten* och *svårt sjuk*, redovisas både vid basen och kollokatorn. Vid basen, dvs. adjektivet, anges kollokationen *fast besluten* i definitionen på följande sätt (och beläggs med ett språkprov):

(5:30) BESLUTEN: som fattat sitt beslut, som definitivt bestämt sig (för att göra ngt); deciderad [...] **ofta föregånget af fast** l. *fullt*, äfv. af *fullt och fast*; bl. i predikativ ställning. *Jag är fullt och fast besluten att . . .* [...] Är ni fast besluten / Att med min broders dotter gifta er? HAGBERG *Shaksp.* 2: 120 (1847; eng, determin'd). (SAOB B 1573)

Precis som adjektivet *besluten* utgör *begränsad*, *berusad* och *förälskad* perfekt particip-former av verb. Adjektivet BERUSAD anges, precis som BESLUTEN, som eget uppslagsord i SAOB. Adjektiven *begränsad* och *förälskad* behandlas däremot under verben BEGRÄNSA resp. FÖRÄLSKA. Den adjektiviska användningen redovisas i dessa fall i särskilda betydelsemoment. Particippet *förälskad* beskrivs t.ex. på följande sätt i artikeln FÖRÄLSKA:

(5:31) FÖRÄLSKA: i p. pf. ss. adj.: betagen l. kär (i ngn); förtjust (i ngt), intagen l. hänförd (av ngt). (SAOB F 3598)

Då ett adjektiv beskrivs under motsvarande verb blir det naturligtvis svårare för användaren att hitta det. Ofta får adjektivet också en mindre utförlig beskrivning än det hade fått som eget uppslagsord. Både *begränsad* och *förälskad* ägnas dock förhållandevis mycket utrymme. Vid båda adjektiven anges flera **Magn**-adverb, om än inte de i undersökningsmaterialet ingående *starkt* och *häftigt*. Läsaren får reda på att *øhøg gradø* av *begränsad* kan uttryckas med t.ex. *bestämt*, *skarpt* eller *mycket*. Dessa varianter förekommer i språkprov eller redaktionsexempel. Då det gäller *förälskad* anges **Magn**-adverben *blint* och *allvarligt* samt det förstärkande uttrycket *över öronen* i artikeln, alla i redaktionsexempel. Beskrivningen av den semantiska funktionen *øhøg gradø* är därmed faktiskt mer utförlig än vid uppslagsorden BERUSAD och SORGSEN. Här förekommer inte de av mig eftersökta *redlöst* och *djupt*, och inte heller något annat adverb som realiserar funktionen **Magn**.

5.5.2. Redovisning vid kollokatorn

Vid kollokatorn, dvs. adverbet, anträffas som tidigare nämnts kollokationerna *fast besluten* och *svårt sjuk*. Även kollokationen *redlöst berusad* anges, som ett uttryck, och *strängt upptagen*, i ett redaktionsexempel. Adverb ägnas som sagt generellt lite utrymme i SAOB:s artiklar. Av adverbena i undersökningsmaterialet tas endast ett upp som eget uppslagsord, nämligen ordet *djupt*. I övriga fall redovisas den adverbiala användningen under motsvarande adjektiv. Betydelsen *øhøg gradø* beskrivs därmed i samtliga artiklar, även om inte de i undersökningsmaterialet ingående kollokationerna tas upp vid *starkt*, *häftigt* och *djupt*.

5.6. Sammanfattning och diskussion

Jag skrev i kapitlets inledning att 65 av 81 kollokationer redovisas i SAOB och att detta måste ses som ett gott resultat. Då kollokationer av olika konstruktionstyper undersöks gruppvis visar det sig dock att resultatet ser väldigt olika ut i de olika grupperna.

Kollokationer bestående av verb och substantiv redovisas i stor utsträckning. Så mycket som 23 av 25 kollokationer av typen verb + substantiv (där substantivet utgör objekt) och 19 av 21 kollokationer av typen substantiv + verb (där substantivet utgör subjekt) tas upp i SAOB, vilket innebär en nästintill heltäckande beskrivning.

För konstruktionstypen adjektiv + substantiv ser resultatet sämre ut, särskilt vad gäller beskrivning vid basen, dvs. substantivet. 13 av 18 möjliga kollokationer tas upp vid adjektivet, men endast 8 av 16 möjliga vid substantivet. En undersökning av SAOBArkiv visar att flera av kollokationerna inte heller finns representerade där. Då artiklarna BROTTSLING, KRITIK, MÄNGD, NEDERLAG och REGN skrevs fanns inte ordkombinationerna *förhärdad brottsling*, *hård kritik*, *riklig mängd*, *förkrossande nederlag* och *ihållande regn* bland beläggen i artikelunderlaget. Har kanske excerptisterna varit mindre uppmärksamma på denna konstruktionstyp än på konstruktioner innehållande verb? Eller är variationen hos adjektivattributen helt enkelt så stor att den är svår att fånga med selektiv excerptering?

För de konstruktionstyper som innehåller adverb ser resultatet ännu sämre ut. Tre av nio kollokationer av typen verb + adverb redovisas (t.ex. *neka blankt*) och fyra av sju av typen adverb + adjektiv (t.ex. *fast*

besluten). Detta kan delvis förklaras av att adverb generellt får ganska litet utrymme i SAOB. Det tycks också förhålla sig så att kollokationer innehållande adverb faktiskt inte är lika prototypiska som kollokationer av andra konstruktionstyper. Våldigt många möjliga varianter förekommer och många generella adverb, som t.ex. *mycket*, konkurrerar med kollokationer vars användning är begränsad till vissa huvudord.

Även då det gäller redovisningssätt kan olika mönster urskiljas för olika konstruktionstyper. Då det finns formler för att i definitionsspråket ange de syntagmatiska relationerna utnyttjas dessa i stor utsträckning. Vid verb kan möjliga objekt anges med hjälp av formuleringen *med avs. på* eller med hjälp av en parentes och subjekt kan anges med standardformuleringen *om*. Vid adjektiv kan ordet *om* användas för att ange möjliga huvudord. Redovisning i definitionstexten är därför vanligast vid verb- och adjektivartiklar.

I övrigt förekommer alla olika informationstyper i beskrivningen. Redaktionsexempel är dock den informationstyp som används i störst utsträckning. Detta är positivt eftersom stor tydlighet och hög informationstäthet uppnås då exempel på kollokationer räknas upp med en avvikande stil mellan definition och språkprov. Det kan dock ses som en nackdel att redaktionsexempel aldrig kompletteras med autentiska språkprov eftersom ödubbel exemplifiering inte får förekomma. Denna princip medför (eller bygger på) att redaktionsexemplen ingår i ordbokens demonstrationsdel. Som nämntes i avsnitt 2.4.2.2 intar de dock i praktiken en mellanställning. Då redaktionsexemplen innehåller former och infinita verb, och därmed används för att illustrera konstruktionsmönster för ett ord, hör de närmast till explikationsdelen. De borde därmed kunna kompletteras med autentiska språkprov. Så skulle t.ex. redaktionsexemplen *öKänna* l. *hysa*, förr äv. *hava fruktan för ngn* l. *ngt*. *Injaga fruktan hos ngn* i artikeln FRUKTAN ha kunnat beläggas med efterföljande språkprov. Redaktionsexemplen skulle på så sätt kunna lyfta fram och tydliggöra konstruktioner och kollokationer utan att läsaren därmed skulle gå miste om autentiska exempel (med datering).

Jag kan för övrigt konstatera att det inte finns någon specificerad fast presentationsordning för kollokationer som anges som redaktionsexempel i SAOB, men att redaktörerna i vissa fall har valt att ange kollokationerna i bokstavsordning, så t.ex. i artiklarna HYSA och STARK.

Även beteckningarna *uttr.* och *förb.* erbjuder möjligheten att, med en från den omgivande texten avvikande stil, nämna en lång rad kollokationer utan att ta särskilt mycket utrymme i anspråk. Kollokationer som betecknas som *uttr.* eller *förb.* beläggs i normalfallet dessutom med språkprov. Då dessa informationstyper används kan vidare

bruklighetsmarkören öförr äv.ö användas för att markera att kollokationsbruket har ändrats över tid. Denna möjlighet föreligger inte längre vid redaktionsexempel. Enligt dagens redigeringsregler ska dessa endast avse nuspråk.

6. Granskning av kollokationsinformationen i åtta artiklar

I kapitel 5 undersökte jag i vilken utsträckning de förhållandevis nuspåkliga kollokationerna i mitt undersökningsmaterial beskrivs i SAOB och vilka beskrivningssätt som används. I detta kapitel ska jag undersöka några av de berörda artiklarna mer ingående för att på ett mer övergripande sätt tydliggöra vilken kollokationsinformation som ges och hur det historiska perspektivet kommer fram i artiklarna.

Jag har valt att granska de artiklar som beskriver konstituenterna i kollokationerna *injaga fruktan*, *bedriva studier*, *blixtarna ljungar* och *svårt sjuk*. Dessa kollokationer redovisas alla både vid basen och kollokatorn i SAOB och artiklarna utgör ett representativt urval såtillvida att alla ordklasser som ingår i undersökningsmaterialets olika grammatiska konstruktionstyper finns representerade (om än inte alla konstruktionsstyper). Artiklarna bör också kunna belysa eventuella olikheter i SAOB:s kollokationsbeskrivning över tid eftersom den äldsta (BEDRIVA) är tryckt 1901 och den yngsta (SVÅR) 1999.

Jag undersöker alltså vilka kollokationer av den aktuella konstruktionstypen som förekommer i artiklarna och vad man får reda på om ordförbindelsernas ålder och bruklighet och om kollokationskonstituenternas variation över tid. Precis som i kapitel 5 tar jag endast hänsyn till de betydelsemoment som är relevanta för kollokationerna i undersökningsmaterialet och intresserar mig bara för den grammatiska konstruktionstyp som den aktuella kollokationen i undersökningsmaterialet representerar.

Utöver artiklarna undersöker jag också SAOBArkiv för att få en bild av vilket underlag artikelförfattarna har haft till sitt förfogande och vad som har valts bort vid redigeringen. Som nämndes tidigare är dock arkivmaterialet inte helt komplett eftersom belägg från lexikon sorterades bort efter tryckning ända fram till år 1983. Detta betyder att jag endast för de senast tryckta artiklarna, SVÅR och STUDIUM, har kunnat ta del av samtliga excerpter.

I SAOB anges som bekant första belägg, och vid inskränkt bruklighet även sista belägg, för varje betydelsemoment. Som nämndes i avsnitt

2.3.6 försöker artikelförfattarna i övrigt belägga de olika betydelser och användningar som beskrivs i definitionen med begripliga och illustrativa språkprov som fördelar sig någorlunda jämnt över tid. Detta innebär att en kollokation som inte antingen förekommer ensam i ett moment eller råkar representera momentets tidigast belagda användning inte nödvändigtvis exemplifieras med det äldsta belägg som förekommer i SAOBArkiv. Detta förfaringssätt är naturligtvis inte optimalt för den användare som intresserar sig för historisk fraseologi, men han eller hon kan trots allt få en hel del information i SAOB.

Nedan anges endast den information i artiklarna INJAGA, FRUKTAN, BEDRIVA, STUDIUM, BLIXT, LJUNGA, SVÅR och SJUK som jag bedömer som relevant för min undersökning. Artiklarna granskas i ordningen 1) bas och 2) kollokator. Precis som tidigare är det min fetstil som ges i exemplen för att framhäva aktuell kollokationsinformation. SAOB:s fetstil återges inte.

6.1. Kollokationsinformation i artiklarna FRUKTAN och INJAGA

6.1.1. FRUKTAN, tryckt 1926

Jag konstaterar i kapitel 5 att kollokationen *injaga fruktan* redovisas som redaktionsexempel i artikeln FRUKTAN. Som framgår av exempel (6:1) redovisas fler kollokationer av den grammatiska konstruktionstypen verb + substantiv på samma sätt, nämligen *känna*, *hysa* och *hava fruktan*.

- (6:1) FRUKTAN 1: rädsla, skräck, bävan. **Känna l. hysa, förr äv. hava fruktan för ngn l. ngt. Injaga fruktan hos ngn.** OPETRI *IPost.* 31 a (1528). Så att .. (*holländarna*) j Öster Syön ingenn **frucktann .. haffua** skulle för the Lubske. *GR* 8: 251 (1533). Fruchtan för döden är menniskian medfödd. NEHRMAN *InlJurCr.* 222 (1756). Den äldsta religion var fruktan, i hvilken menniskan endast kunde begripa Gud såsom makt och dyrkade honom i naturens krafter. GEIJER I. 5: 410 (1847). En rid-dare utan fruktan och tadel. TOPELIUS *Vint.* I. 1:260 (1859, 1880). (SAOB F 1605)

Vad gäller kronologin får läsaren egentligen bara veta att betydelsen i moment 1, *rädsla, skräck, bävan* är belagd tidigast i Olaus Petris *En nyttog postilla* från år 1528. Hur Olaus Petri använder ordet *fruktan* i denna källa framgår inte eftersom endast en källhänvisning ges. Av någon anledning saknas belägget dessutom i SAOBArkiv. Då jag går till källan

kan jag dock konstatera att ordet *fruktan* förekommer tre gånger på sidan 31 a, men ingen gång som bas i en kollokation bestående av verb och substantiv.

Då jag undersöker SAOBArkiv finner jag ett äldre belegg som av någon anledning inte har citerats i artikeln, nämligen öHopes oss nest gudz hielp [...] inghen **fructan haffua** för honom eller andromö från Gustav Vasas registratur 2:74 (1525). Vissa delar av Gustav Vasas registratur citeras av princip inte i SAOB, t.ex. för att textavsnittet anses vara fornsvenska, men för aktuell del och aktuellt årtal finns ingen särskild anteckning i SAOB:s källförteckning. Jag ser heller ingenting konstigt då jag kontrollerar textstället i källan, så det är oklart för mig varför belegget har förbigåtts.

Hava fruktan, som har inskränkt bruklighet, är den enda av kollokationerna som illustreras med språkprov och därmed får någon form av datering (jfr avsnitt 2.4.2.2). Läsaren får information om att ordförbindelsen förekom år 1533, men belegget från detta årtal behöver, som nämndes ovan, varken vara det äldsta eller det yngsta som finns (och en undersökning av SAOBArkiv visar som sagt att så inte heller är fallet).

I undermoment 1 a får läsaren ytterligare information om kollokationer:

- (6:2) FRUKTAN: (Ä) i uttr. **vara i stå i fruktan** (jfr 2 a), vara rädd, hysa fruktan; **taga (sig) fruktan, taga fruktan till sig**, bliva rädd, (börja) hysa fruktan. Bedie .. wij ati **taga eder** jngen reddogha **fructhan** eller fara, för thet som skett är. GR 6: 97 (1529). Neh. 6: 13 (Bib. 1541). Commendanten uti Kokenhusen .. **tog fructan till sig** och qvitterade sin post. KKD 9: 5 (1702). De **voro i fruchtan** för hvarandra. VDAkt. 1735, nr 83. **Stå i fruktan** för en. SERENIUS (1741). **Vara i fructan**. WIDEGREN (1788). (SAOB F 1605f.)

Kollokationerna *vara* eller *stå i fruktan*, *taga fruktan*, *taga sig fruktan* och *taga fruktan till sig* redovisas i moment 1 a, alla som numera obrukliga uttryck. Kronologin 1529-1788 gäller för samtliga kollokationer eftersom dessa årtal utgör första resp. sista belegg i momentet. Mer precist avser dock det första belegget, från 1529, kollokationen *taga sig fruktan* och det sista belegget, från 1788, kollokationen *vara i fruktan*. Vad gäller kronologin för övriga uttryck kan man bara veta att de förutom de i momentet redovisade språkproven inte är belagda i SAOB:s material före 1529, och inte efter 1788.

Nehemjas bok i Bibeln 1541 nämns bara som en ensam källhänvisning, utan citat. En kontroll i källan visar att språkprovet lyder öPå thet iagh skulle **tagha een fruchtan til migh** och göra så, och syndaö. Detta

språkprov kunde gärna ha citerats. Det är tydligt och kan göras lagom långt och tillför dessutom informationen att *fruktan* kunde föregås av obestämd artikel i uttrycket *taga (en) fruktan till sig*. Om artikeln FRUKTAN hade skrivits i dag hade det varit nödvändigt att antingen komplettera källhänvisningen med ett citat eller utelämna den, eftersom en ensam källhänvisning numera endast får förekomma först eller sist i ett betydelsemoment (se avsnitt 2.3.6).

Nästa moment som är intressant vad gäller kollokationsinformation är 2 a:

(6:3) FRUKTAN: (numera knappast br.) i uttr. ***vara i fruktan*** (jfr 1 a), **förr äv. bära l. draga fruktan**, vara orolig, hysa farhågor; befara. (*Prelaternerna*) **bore** fruchtan att the skulle mista thes stora räntor. SVART *GI* 115 (1561). BRASK *Pufendorf Hist.* 212 (1680). (*De*) **vorø** .. i stor fruktan för utgången. STRINNHOLM *Hist.* 2: 104 (1836). (SAOB F 1606)

I ovanstående betydelsemoment redovisas kollokationerna *vara i*, *bära* och *draga fruktan*, alla som uttryck. Läsaren får reda på att uttrycket *vara i fruktan* önumera knappast är brukligt och att *bära* resp. *draga fruktan* inte längre används alls. Den ordkombination som förekommer tidigast, nämligen i Peder Svarts krönika om Gustav Vasa från 1561, är *bära fruktan*. Senast anträffad är kollokationen *vara i fruktan*¹⁰, som är belagd år 1836. Belägget från Brasks översättning av Pufendorfs öInledning til historienö från 1680 ges som källhänvisning utan citat, men borde innehålla kollokationen *draga fruktan*, eftersom denna annars inte är belagd. En undersökning av SAOBArkiv visar att så också är fallet. Belägget lyder öThe Tydske Förstarna **drogo fruchtan**, thet Frantzosen torde efftertrachta thes Högheet at förnedraö. Detta språkprov kunde med fördel ha citerats och om artikeln FRUKTAN hade skrivits i dag hade det som tidigare nämnts också varit nödvändigt.

Nedan ges en sammanfattning av de kollokationer av typen verb + substantiv (inklusive formord) som anges i artikeln FRUKTAN. Kollokationerna är grupperade efter sitt betydelseinnehåll och årtalen avser den datering som ges genom språkprov.

øbli räddø

taga sig fruktan 1529

taga fruktan

---

¹⁰ *Vara i fruktan* förekommer således i moment 1 a med betydelsen øvara rädd, hysa fruktanø och i moment 2 a med betydelsen øvara orolig; befaraø Jag noterar att ørädsla, skræck, bävanø i moment 1 troligen i många språkprov kan vara svår att skilja från øängslan, oro, farhågaø i moment 2. Så även då det gäller kollokationer.

taga fruktan till sig 1702

øvara räddø

hava fruktan 1533

hysa fruktan

känna fruktan

stå i fruktan 1741

vara i fruktan 1735, 1788 [jfr nedan]

øvara orolig, hysa farhågorø

bära fruktan 1561

draga fruktan 1680 (ej citerat)

vara i fruktan 1836 [jfr ovan]

øgöra ngn räddø

injaga fruktan

Exemplen utgör vad Benson kallar CA-kollokationer och de lexikala funktionerna **Incep**, **Oper** och **Caus** är representerade, vilket tyder på en bra täckning av olika semantiska konstruktionstyper (jfr avsnitt 4.1.1). Däremot förekommer inte vad Benson kallar EN-kollokationer, dvs. kollokationer som betecknar att en aktion avslutas eller upphör (motsvarande den lexikala funktionen **Fin**). Vid en genomgång av excerpterna hittar jag ett enda belegg som kan sägas uttrycka denna funktion, nämligen öJag skal **göra tig ffri fför en** sorg och **ffruktanö** från 1550. Uttrycket *göra ngn fri från* (förr även *för*) är intressant, men har ingen särskild koppling till uppslagsordet FRUKTAN och det finns därmed ingen anledning till att det bör redovisas vid just detta uppslagsord.

Den kollokationsinformation som en genomgång av excerpterna på ordet *fruktan* i SAOBArkiv främst tillför, utöver informationen i artikeln, är närmare preciseringar av *när* kollokationerna har anträffats. Av arkivmaterialet framgår t.ex. att förbindelsen *hava fruktan* är belagd mellan år 1525 och 1880. Den information som ges i artikeln är att uttrycket inte är belagt före 1528 (eftersom belägget från 1525 har förbigåtts av någon anledning), att det definitivt förekommer år 1533 och att det numera (dvs. vid artikelns tryckår 1926) är obrukligt.

Ordförbindelsen *hava fruktan* ansågs alltså vara obruklig då artikeln FRUKTAN trycktes år 1926. Trots det är det senaste belägget på kollokationen anträffat så sent som 1880, endast 36 år före artikelns redigering. Om man endast ser till vad som finns belagt i SAOBArkiv borde även *injaga fruktan* anges som obruklig år 1926, vilket inte är fallet. Denna kollokation återfinns nämligen endast två gånger i arkivmaterialet:

1757 och 1788. Troligen fanns dock även flera lexikonbelägg i SAOBArkiv vid tidpunkten för artikelns redigering.¹¹ Jag har som sagt inte tillgång till hela materialet för de äldre artiklarna. Lexikografernas språkkänsla spelar naturligtvis också en stor roll då brukligheter ska anges. Kanske styrs lexikografen t.o.m. i första hand av sin språkkänsla och i andra hand av arkivmaterialet för nyare betydelser och användningar. Nu för tiden kan redaktionen dessutom få mycket hjälp av elektroniska databaser, sökmotorer o.d. Vad gäller det äldre språket har redaktionen färre hjälpmedel till hands. Där måste man lita till SAOB-Arkiv i större utsträckning.

I SAOBArkiv återfinns tre intressanta kollokationer som inte har tagits upp i artikeln, nämligen *hålla i fruktan*, belagd 1788 och 1887, *inge fruktan* belagd 1902 och *sätta i fruktan*, belagd tre gånger mellan 1788 och 1836. De två senast nämnda ordförbindelserna realiserar samma lexikala funktion som *injaga fruktan* i mitt undersökningsmaterial. Jag anser att *sätta i fruktan* hade förtjänat att tas upp i artikeln eftersom *sätta* utgör en oförutsägbar kollokator som inte förekommer tillsammans med ordet *fruktan* i nusvenskan, men som alltså under en tid användes parallellt med *injaga*. Språkprovet i exempel (6:4) skulle från kollokationssynpunkt med fördel kunna ha citerats i artikeln.

(6:4) Dessa Konungens hotelser **satte** Vestgöterna i fruktan. 1834

Det framgår ovan att artikeln FRUKTAN inte erbjuder någon upplysning om hur länge kollokationen *injaga fruktan* har använts i svenskan, mer än att den inte har anträffats av SAOB-redaktionen före år 1528. Excerptsamlingen innehåller två belägg vid ordet *fruktan*, från 1757 och 1788. Nedan undersöks informationen vid kollokationens andra konstituent, INJAGA.

6.1.2. INJAGA, tryckt 1933

I artikeln INJAGA redovisas kollokationen *injaga fruktan* i definitionen i moment 3, och beläggs med ett språkprov från 1699, vilket ger läsaren viss upplysning om hur gammal kollokationen är:

---

¹¹ Dalins ordbok från 1850-talet, som har excerperats i sin helhet och därför med säkerhet har funnits i materialet då artikeln skrevs, anför t.ex. kollokationerna *hysa*, *känna*, *ingiva*, *injaga* och *väcka fruktan* vid uppslagsordet FRUKTAN.

(6:5) INJAGA: ingiva (**skräck** äv. **förskräckelse**, **räddhåga**, **fruktan o. d.**, **ngn gg farhåga**, **avsky**, **vördnad**, **förr** äv. **ånger**, **skam**, **blygsel**, **motvilja**); särsk. i uttr. **injaga skräck o. d. hos ngn** (ngn gg i **ngns hjärta o. d.**), **förr** äv. **injaga ngn skräck o. d.** RARP 1: 152 (1631). (*Jag*) skal .. injaga denna skiälmen **ånger och fruchtan**. ÖSTERLING *Ter.* 1: 303 (1699). Han.. ville injaga hos oss en **afsky** för alla hemliga listgrep. BÆLTER *JesuH* 6: 303 (1760). Något af den obetingade **vördnad**, Bäckahästen .. injagade i pågens hjärta. ÖSTERLING *Bäckah.* 7 (1909). En blick som injagade en obestämd **skräck**. HALLSTRÖM *Händ.* 285 (1927). (SAOB I 548)

En kontroll i SAOBArkiv visar att källhänvisningen från 1631, momentets första belägg, exemplifierar det led i definitionen som anger en konstruktion med både direkt och indirekt objekt (som också förekommer 1699), öförr äv. *injaga ngn skräck* o. d.ö. Belägget lyder ö(*Gustav II Adolf har*) honom en skräck iniagettö.

En lång rad möjliga objekt anges i metatexten, med noggrann precisering av olika brukligheter, en precisering som förefaller vara lite väl långt driven. Substantiven *skräck*, *förskräckelse*, *räddhåga* och *fruktan* sägs (genom frånvaron av bruklighetsinskränkning) vara fullt brukliga som objekt till *injaga*, medan *ånger*, *skam*, *blygsel* och *motvilja* endast ska ha använts på detta sätt öförrö. Substantiven *farhåga*, *avsky* och *vördnad* föregås av bruklighetsbeteckningen öngn ggö (dvs. önågon gångö).

Det kan tyckas lite underligt att ange bruklighet för explicit angivna ord, i stället för att uttala sig om hyperonymer eller semantiska områden. Svårigheter uppstår t.ex. om något av substantiven har inskränkt bruklighet som enskilt ord. Då kan den inskränkta brukligheten hänföra sig till objektet i sig snarare än dess kombination med verbet *injaga*. Jag noterar dock att det inte skulle gå att dela in de nämnda substantiven i semantiska områden och ge de olika grupperna gemensamma bruklighetsbeteckningar. Substantivet *avsky* får angivelsen öngn ggö och *motvilja* angivelsen öförr äv.ö trots att dessa ord har liknande semantiskt innehåll. På samma sätt sägs substantiven *förskräckelse*, *räddhåga* och *fruktan* vara fullt brukliga som objekt, medan det betydelsemässigt närliggande *farhåga* endast används öngn ggö. Jag har undersökt SAOBArkiv för att få en bild av de olika substantivens förekomst tillsammans med ordet *injaga*. De grupperas enligt den bruklighet som anges i artikeln.

brukliga

skräck (1631ó1927), *förskräckelse* (1635ó1874), *räddhåga* (1660, 1725), *fruktan* (1699ó1840)

öngn ggö

farhåga (1830), *avsky* (1760), *vördnad* (1716, 1786, 1909)

öförr äv.ö

ånger (1699), *skam* (1699), *blygsel* (1699), *motvilja* (ej belagt)

De olika substantivens förekomst i SAOBArkiv stämmer därmed ganska väl överens med bruklighetsangivelserna i artikeln, även om jag som sagt uppfattar dessa angivelser som allt för preciserade. Att notera är att flera av de objekt som föregås av bruklighetsuppgift bara förekommer en enda gång. De äldsta av dessa (från 1600-talet) får angivelsen öförr äv.ö medan de något yngre får angivelsen öngn ggö. Ordet *vördnad* utgör ett undantag genom att vara belagt hela tre gånger.

Av de möjliga objekt som nämns i metatexten är det för övrigt flera som inte beläggs med språkprov. Substantiven *förskräckelse*, *räddhåga*, *farhåga*, *skam*, *blygsel* och *motvilja* återfinns endast i definitionen.

Vad gäller kollokationen *injaga fruktan* får man som sagt reda på att den förekom redan år 1699. I arkivmaterialet finns fyra belägg, daterade 1699, 1723, 1755 och 1840.

6.2. Kollokationsinformation i artiklarna STUDIUM och BEDRIVA

6.2.1. STUDIUM, tryckt 1993

I artikeln STUDIUM redovisas kollokationen *bedriva studier* som redaktionsexempel i moment 3 b, vilket innebär att betydelsen *öutöva studier* finns representerad. Som redaktionsexempel återfinns också kollokationer som innebär att studier *påbörjas*, *avbryts* eller *fullföljs* (se ex. 6:6). De redaktionsexempel som föregås av bruklighetsinskränkning beläggs även med språkprov, nämligen *slå sig på* och *lägga sig på studier*. Kollokationen *begynna sina studier* redovisas endast som språkprov.

- (6:6) STUDIUM: i pl., konkretare (jfr *a*), med särskild tanke på att studerandet utgör en upprepad sysselsättning vanl. under en längre period l. på det ämne l. ämnesområde studerandet gäller; ofta i förb. med adjektivattribut angivande inriktningen av l. syftet med studerandet. *Studier i l.*

över, i sht förr äv. *av* (ett visst ämne). *Lärda, akademiska, humanistiska, naturvetenskapliga, musikaliska studier. Bedriva, idka, ägna sig åt, äv. (vard.) slå sig på, i sht förr äv. lägga sig på studier. Försumma, avbryta, avsluta, i sht förr äv. sluta sina studier.* GIR 16: 281 (1544). (*Alla böra*) sina barn, som pröfwat till studier beqwäma wara, hålla i Scholan. KOF II. 2: 358 (c. 1655). (*Lärarna*) skole alltid låta Barnen **begynna** sine Studier med Gudz Åkallan. *Skolordn.* 1693, s. A 3 c. Wid Prästmötet i Westerås 1787 .. (*blev*) alt Prästerskapet upmuntradt at beflita sig om studier, särdeles dem som närmast höra til Präste-Embetet. WALLQUIST *EcclSaml.* 164: 107 (1788). **Slå sig, lägga sig på** studier. MÖLLER (1790). Han har **slutat** sina studier. ÖoL (1852). I sina studier af den nordiska vitterheten. *Finland* 270 (1893). (*Uppsatserna*) ha tillkommit .. som följskrifter till förutgående studier över folkfester och tideräkning NILSSON *FestdVard.* 7 (1925). Återuppta studierna i fornsvensk syntax. ÖSTERGREN (1948). (SAOB S 13196f.)

Ordförbindelserna *försumma sina studier*, som anges som redaktions-exempel i exempel (6:6) ovan, och *återuppta studierna*, som återfinns i ett språkprov från 1948, representerar också semantiska relationer som kan betraktas som generella: att $\varnothing$ missköta $\varnothing$ något resp. att $\varnothing$ åter fortsätta med $\varnothing$ något. Jag betraktar dock inte dessa ordförbindelser som kollokationer eftersom verben är förutsägbara och genomskinliga och inte konkurrerar med verb som *inte* är det. Som nämndes i avsnitt 3.1.3 menar jag (i likhet med Malmgren 2003:136) att någon av de kollokatorer som kan användas tillsammans med en bas för att realisera en viss lexikal funktion ska vara oförutsägbar för att ordförbindelserna ska utgöra kollokationer.

En sammanställning av redovisade kollokationer av typen verb + substantiv ges nedan. Årtalen avser belägg i SAOBArkiv och understruket årtal betyder att belägget finns med i artikeln. Artikeln STUDIUM är tryckt år 1993, vilket innebär att lexikonbelägg *inte* har sorterats bort utan ligger kvar i arkivmaterialet. Det visar sig då att lexikonbeläggen utgör en anmärkningsvärt stor del av beläggen vad gäller kollokationer. Många kollokationer är endast belagda i lexikon. Detta gäller för *lägga sig på studier, slå sig på studier, bedriva studier, ägna sig åt studier, avbryta sina studier, avsluta sina studier* och *sluta sina studier*.

ϕpåbörja studierϕ

begynna sina studier 1693

lägga sig på studier 1749, 1773, 1788, 1790, 1805, 1824, 1852 (endast i lexikon)

slå sig på studier 1790 (endast i lexikon)

utföra studierø

bedriva studier 1948, 1966 (endast i lexikon)

idka studier 1689, 1760, 1766, 1788, 1790, 1817, 1869, 1904, 1944

ägna sig åt studier 1891, 1921, 1921, 1966 (endast i lexikon)

avbryta studierø

avbryta sina studier 1948, 1966 (endast i lexikon)

fullfölja studierø

avsluta sina studier 1948, 1966 (endast i lexikon)

sluta sina studier 1852, 1880, 1913, 1921 (endast i lexikon)

Av sammanställningen framgår att läsaren av artikeln STUDIUM inte får mycket information om när de olika kollokationerna är belagda i SAOB-Arkiv. I tre fall återfinns arkivmaterialets äldsta belägg i artikeln, nämligen för *slå sig på* (1790), *begynna* (1693) och *sluta sina studier* (1852). Läsaren kan dock inte vara säker på detta, eftersom inget av dessa belägg utgör förstabelägg i hela momentet.

Läsaren får däremot en hel del information om vilken variation som förekommit över tid, t.ex. att kollokationerna *lägga sig på studier* och *sluta sina studier* har kunnat användas förr.

I SAOBArkiv återfinns flera ordkombinationer som inte har tagits med i artikeln:

påbörja studierø

börja studierna 1892, 1921

ge sig till studier 1680

påbörja studier 1966 (endast lexikon)

slå sig till studier 1749 (endast lexikon)

utföra studierø

driva studier 1932

göra studier 1876, 1903, 1904, 1925, 1944

ha studier före 1680

hållas till studier 1773 (endast lexikon)

hållas vid studier 1769

hålla sig vid studier 1773, 1788 (endast lexikon)

öva sina studier 1704

avbryta studierø

bordlägga sina studier 1681

fullfölja studierø

fullborda sina studier 1854, 1872 (endast lexikon)

fullfölja sina studier 1613

ååta ngn studeraø

åålla ngn till studier 1774, 1788, 1807

Ett stort antal möjliga kollokationer förekommer således med ordet *studier* som bas. De flesta av ovanstående ordförbindelser är dock bara belagda en enda gång och enligt min bedömning har artikelförfattaren gjort ett bra urval. En kollokation som dock gärna hade kunnat tas upp i artikeln är *göra studier*. Den är belagd ett flertal gånger och *göra* är en oförutsägbar kollokator som inte fungerar tillsammans med ordet *studier* i nusvenskan. Malmgren (2003:161) uppmärksammar att kollokationspotentialen hos verbet *göra* är väldigt stor, men att verbets användning som kollokator ändå tycks ha minskat över tid. Han noterar att man ofta träffar på kollokationer med detta verb i äldre svenska som öknappast skulle passera i nusvenskanö. Ett sådant exempel är uppenbarligen *göra studier*. Ett av språkproven från SAOBArkiv återges som exempel (6:7):

(6:7) **Studierna** ämnade han **göra** på skuld. 1925

Jag kan dock konstatera att den aktuella användningen av *göra* som kollokator beskrivs i artikeln GÖRA (v.¹) och att kollokationen *göra (sina) studier* redovisas där, både i metatexten och i ett språkprov från 1840, vilket betyder att kollokationen trots allt tas upp i SAOB:

(6:8) GÖRA, v.¹: [...] idka, bedriva (studier, övningar o. d.). [...] Naumann **gjorde** sina **studier** under Tartini i Padua. CRUSENSTOLPE *Mor.* 2: 306 (1840). (SAOB G 1719)

Kollokatorerna *driva* och *öva*, som också valts bort vid redigeringen av artikeln STUDIUM har tidigare, i likhet med *göra*, utgjort verb med stor kollokationspotential. Deras användning som kollokatorer har minskat drastiskt över tid (se bl. a. Malmgren 2003:160, om *driva*). Detta bör framgå tydligt i verbartiklarna, men verben måste inte nämnas vid varje substantiv som förr kunnat användas som bas. Jag konstaterar att kollokationen *driva studier* redovisas vid kollokatoren, dvs. DRIVA (v.² moment 45 c), vilket är positivt.

Inget förstabelägg ges för kollokationen *bedriva studier* i artikeln STUDIUM eftersom den redovisas som redaktionsexempel. I SAOBArkiv finns två belägg, från 1948 och 1966. Nedan har jag undersökt den artikel

som beskriver kollokationens andra konstituent, dvs. BEDRIVA, för att se vilken information som ges där, dels om kollokationen *bedriva studier*, dels om användningen av *bedriva* tillsammans med andra potentiella baser i kollokationer.

6.2.2. BEDRIVA, tryckt 1901

Den betydelse som föreligger för verbet *bedriva* i kollokationen *bedriva studier* utgör verbets grundbetydelse och beskrivs i moment 1 som återges (med undermoment) i exempel (6:9). Definitionerna samt de olika objekt som förekommer har markerats i texten.

(6:9) BEDRIVA: [jfr motsv. anv. i d., holl. o. t.] **med afs. på viss(t) loflig(t) företag l. verksamhet:** (intensivt, med kraft) **arbeta på l. sköta, föra (framåt), leda, handhafva;** numera företrädesvis med adverbial, i sht adverbial till sättet. Någre fulmyndige .. som **saken** (dvs. *underhållningen med Lübeck*) bedriffua skole tiil en endelig ende. *G. I:s reg.* 8: 319 (1533). Mong **ärender** til lijka (dvs. *samtidigt*) vthretta eller bedriffua. B. OLAVI 9 b (1578); jfr 4. 2RARP I. 2: 289 (1720). De **underhandlingar** han hade at bedrifva. HÖPKEN 1: 260 (1771). Bedrifva en **rättegång**. MÖLLER (1790); jfr ALMQVIST (1842). Under tiden bedref han med ifver sina **rustningar**. CARLSON *Hist.* 1: 140 (1855). **Agitationer** .. som .. ifrigt bedrefvos. FORSSELL *Stud.* 2: 417 (1888). Bismarcks med en öfverlägsen skicklighet bedrifna .. **politik**. *SD(L)* 1896, nr 28 s. 1. ó särsk.

a) (föga br.)opers. i pass. med prep. *med:* ordnas med. Huru .. det skall med detta ärende ställas och bedrifvas. MELLIN *Nov.* 1: 182 (1865).

b) **med afs. på näring, yrke l. yrkesmässig sysselsättning, vetenskap, konst, sport o. d.: idka, drifva;** i sht med adverbial; jfr BEDRIFT II 4. Noghra saadhana .. ther **landtzkööp** bedriffua. *G. I:s reg.* 3: 137 (1526). Judar, hwilka .. kommo om Bordh, till att bedrifwa **Schackerij och Köpmanskap**. KIÖPING *Resa* 29 (1667). (*De ostjaker som sysselsätta sig med fiske*) framte en olikhet i sitt lefnadssätt, i det somliga endast idka fiskafänge, andra åter derjemte bedrifva **renskötsel**. CASTRÉN *Resor* 1: 313 (1852). Såsom **konsten** bedrifves, snarare skadar än gagnar hon (*menar Plato*). LJUNGGREN *Est.* 1: 4 (1856, 1869) Matjorden bör vara djupt bearbetad, om **betodling** med framgång skall kunna bedrifvas. ARRHENIUS *Socketerb.* 18 (1870). **Sillfisket**, som då ännu bedrefs vid denna kust. CARLSON *Hist.* 3: 30 (1874). Under båda åren bedrefs **ordboks-arbetet** med ökad fart. LJUNGGREN *SAHist.* 2: 142 (1886). En .. **sport** som bedrifves i Falkenberg .. är perlfiske. ÖDMAN *Vexl. bild.* 13 (1887, 1893) I Prag, Ingolstadt och Paris bedrefvos **studier** i magien. RYDBERG *Vap.* 94 (1891). I Upsala bedrefs **undervisningen** på ett ganska förtjänstfullt sätt. DE GEER

Minnen 1: 30 (1892). Detta (*Guds hus*) bygger man nu af stora stenar .. och **arbetet** bedrifves samvetsgrant. *Esra* 5: 8 (öfv. 1896). (SAOB B 584f.)

Kollokationen *bedriva studier* förekommer i ett citat från Viktor Rydbergs *Vapensmeden* från 1891: öI Prag, Ingolstadt och Paris bedrefvos studier i magienö. Läsaren får därmed en datering av kollokationen. En undersökning av SAOBArkiv visar att detta belägg faktiskt är det äldsta i samlingarna, vilket ordboksanvändaren dock inte kan vara säker på.

I övrigt förekommer objekt som, i likhet med *studier* (och i enlighet med momentets definition), avser verksamhet eller sysselsättning. De flesta objekt i artikeln verkar faktiskt kunna användas tillsammans med *bedriva* också i dag, dvs. ca 110 år efter att artikeln skrevs. Så t.ex. *politik*, *handel* (representerat av *landsköp* och *schackreri*), *betodling*, *sillfiske*, *ordboksarbete*, *sport* och *undervisning*.

Utöver objekt av nyss nämnda typ förekommer även objekt som betecknar øklandervärda l. brottsliga handlingarø i dagens svenska. Sådana objekt tas upp i ett särskilt betydelsemoment (moment 6) i SAOB:s artikel och definitionen för BEDRIVA lyder då øtöva, föröva, göra sig skyldig tillø Momentindelningen tycks här motiveras av semantiska egenskaper hos objekten snarare än av tydliga betydelseskilnader hos verbet *bedriva*. Såväl i ordförbindelsen *bedriva studier* som i ordförbindelsen *bedriva hor* skulle *bedriva* kunna definieras øägna sig åt, utövaø

Moment 1, som citeras i exempel (6:8) ovan, inleds med en etymologisk parentes där läsaren uppmanas att jämföra den användning av ordet *bedriva* som beskrivs där med motsvarande användning i danska, holländska och tyska. Här ges alltså information om att det finns liknande kollokationer i andra germanska språk och att den svenska användningen kan vara inlånad från något av dessa. Etymologiska parenteser av denna typ förekommer ibland, men det finns inget konsekvent system för deras införande. Kollokationer som beskrivs i ett visst betydelsemoment kan mycket väl vara inlånade från ett annat språk även om det inte finns någon inledande etymologisk parentes i momentet som antyder detta.

Nilsson (u. u.) noterar för övrigt en skillnad i hur jämförelser med andra språk görs i äldre band jämfört med i senare band. Förr (t.ex. då artikeln BEDRIVA skrevs) gjordes jämförelser med andra germanska språk ganska rutinmässigt för att visa på likheter mellan språken, medan jämförelser numera bara görs då inlån till svenskan från ett visst språk är troligt.

6.3. Kollokationsinformation i artiklarna BLIXT och LJUNGA

6.3.1. BLIXT, tryckt 1915

Kollokationen *blixtarna ljungar* förekommer i redaktionsexempel i moment 1 a i artikeln BLIXT, tillsammans med en rad andra ordförbindelser som betecknar vad blixterna (mer eller mindre typiskt) gör: *flammar, skär luften, korsar varandra, skjuter ned ur molnen, slår ned, träffar föremål och tänder* (se ex. 6:10). I språkprovet från 1825 ger Tegnér en ytterligare, målande, beskrivning av vad blixterna gör, nämligen ödraga / här och der en blodig randö. Även språkprovet från 1913 exemplifierar något som blixten gör (med frasen öblix t följde på blix t ö).

(6:10) BLIXT: vid urladdning af luftens elektricitet uppkommande gnista, naturlig blix t; sken från nämnda gnista, ljungeld, åskstråle; åskslag, åskvigg. *Blixtar ljunga, flamma, skära luften, korsa hvarandra, skjuta ned ur molnen, slå ned, träffa föremål, tända*. Kåhlswarta moln med hysliga blixtar. A. WOLLIMHAUS (c. 1669) i 2 *Saml.* 1: 117. [...] **Blixtarna** i molnen **draga** / här och der **en blodig rand**. TEGNÉR 1: 60 (1825). [...] **Blixt följde på blix t**, åtföljda af skarpa åskknallar. NDA 1913, nr 64, s. 4. (SAOB B 3267)

I mängden av redaktionsexempel i (6:10) blandas kollokationer med fria ordförbindelser. Jag betraktar *blixtarna ljungar, flammar, slår ned* och *tänder* som betydligt mer typiska ordförbindelser än *blixtarna skär luften, korsar varandra, skjuter ned ur molnen* och *träffar föremål*, och de ovan nämnda språkproven från 1825 och 1913 exemplifierar definitivt fria kombinationer snarare än kollokationer. Alla uttrycken bidrar dock till beskrivningen av ordet *blix t*. Kanske skulle artikelförfattaren ha placerat de mer typiska uttrycken, som kan sägas motsvara kollokationer, först bland redaktionsexemplen, följda av de friare uttrycken. Men jag noterar att man då hade stört den logiska ordning som nu råder bland exemplen; först rör sig blix tarna på himlen, sedan slår de ner, träffar något och antänder det.¹² Som nämndes i avsnitt 3.2.2.3 innebär denna ordningsföljd att ordförbindelser med liknande betydelser hamnar intill varandra, vilket ger läsaren en god överblick över uttrycksmöjligheterna. En logisk ordning mellan uttryck tillämpas dock inte på något konsekvent sätt i SAOB:s artiklar och inga principer för ordningsföljd nämns i manualer eller riktlinjer.

---

¹² Jag tolkar verbet *tända* i uttrycket *blixtar tända* som transitivt, med betydelsen *antända* trots att objektet utelämnats i redaktionsexemplet.

En annan möjlighet hade varit att illustrera de friare förbindelserna med hjälp av autentiska språkprov, så som har gjorts 1825 och 1913, och bara ge fastare ordkombinationer som redaktionsexempel. En undersökning av SAOBArkiv visar dock att detta inte lät sig göras eftersom varken *skär luften, korsar varandra, skjuter ned ur molnen* eller *träffar föremål* återfinns bland språkproven. Det gör för övrigt inte heller verben *tänder* eller *flammar*. Det är dock mycket möjligt att det då artikeln BLIXT redigerades fanns belägg från lexikon på dessa ordförbindelser.

Då det gäller kollokationernas kronologi får ordboksanvändaren inte veta så mycket i artikeln BLIXT eftersom de alla redovisas som redaktionsexempel och inte i daterade språkprov. Det användaren får information om är att den aktuella betydelsen av ordet *blixt* är anträffad första gången år 1669, då i förbindelsen öhijsliga blixtarö.

Eftersom inget språkprov ges på kollokationen *blixtarna ljungar* får läsaren inte veta att äldsta belägg i SAOBArkiv är öVid de blix, som ljungaö från Bellmans samlade skrifter 1787. Det första förekomsten av kollokationen (1787) kan för övrigt tyckas vara ganska sen i förhållande till momentets första belägg från 1669. Kanske föredrog språkbrukarna att använda verbet *blixtra* (som är belagt åtminstone sedan 1649) med opersonligt subjekt i stället för en kollokation med ordet *blixt* som bas? Vid ordet *blixt* återfinns endast två relevanta verb i SAOBArkiv som är daterade före 1787, nämligen verben *komma* och *utgå* (se ex. 6:11 och 6:12). Dessa verb användes år 1623 resp. år 1682 och redovisas båda i artikelns moment 1 *a* där *blixt* sägs ha kollektiv användning: ökoll.; numera bl. i förb. *blixt och hagel, blix och dunder* o. d.ö. Det är inte omöjligt att använda verben *komma* och *utgå* på detta sätt i dag, men de utgör definitivt inte typiska kollokatorer till ordet *blixt*.

(6:11) **Eld och blix kom** natten efter. J. BUREUS (1623) i 2 *Saml.* 4: 79.
(SAOB B 3269)

(6:12) Tridie Dagen **vthgick** ifrån alla Himmelens kanter **ett förskräckeligit Blix**, så at thet stundom war klart, vndertijden (*dvs. stundom*) helt mörckt. SYLVIUS *Curtius* 570 (1682). (SAOB B 3269)

Verb som i övrigt återfinns i SAOBArkiv, och som har valts bort vid redigeringen är *fly* (ur molnens mörker), *lysa*, *nedslungas*, *urladda sig*, *börja anfalla* och *ila* (samt *dela molnen*), alla bara belagda en gång.

I avsnitt 2.4.1 konstaterade jag att informationstypen anmärkning (*Anm.*) sällan används för att beskriva ordförbindelser och att den därför saknar intresse för detta arbete. I artikeln BLIXT nämns dock några kollo-

kationer i en anmärkning, liksom i förbigående, för att tydliggöra betydelsen av ordet *blixt*:

- (6:13) *Anm. till a. 1:o* Vid ordet *blixt* tänker man närmast på det den elektriska urladdningen åtföljande ljusfenomenet; för att tanken skall riktas på blixstens egenskap af nedslående elektrisk gnista fordras i allm., att de språkliga bestämningarna tyda därpå, t. ex. **i uttr. en förhärjande blixt, en tändande blixt, den blixten slog ned.** Det ser ut, som om ordet förr ännu mera exklusivt än nu betecknat ljusfenomenet; så motsvara t. ex. i äldre ordböcker *blixt* o. lat. *fulgur* hvarandra, medan lat. *fulmen* återgifves med ÅSKSLAG. Jfr: Åskan är ingenting annat, än en .. elektrisk gnista ... Blixten är ljuset från gnistan. BERLIN *Läseb.* 396 (1852, 1866). (SAOB B 3269)

Två av kollokationerna är av typen (participiellt) adjektiv + substantiv, *förhärjande* resp. *tändande blixt*, och en är av typen substantiv + (partikel)verb, *blixten slår ner*. Den senare ordkombinationen har redan återgivits i redaktionsexempel i moment 1 *a* och så även kombinationen *tändande blixt*, då i den grammatiska formen *blixten tänder*. Ordförbindelsen *förhärjande blixt* återges inte på något annat ställe i artikeln.

Kollokationer kan som bekant uppträda i olika strukturer och som jag nämner i avsnitt 5.2.3 räknar t.ex. Bahns (1996:74) med att den ena strukturen regelmässigt kan härledas ur den andra. Man skulle således kunna härleda kollokationen *blixten förhärjar* ur kollokationen *förhärjande blixt*, vilket skulle innebära att ännu en kollokation av typen verb + substantiv som talar om vad blixten typiskt gör redovisas i artikeln. Jag menar dock att den ena strukturen inte alltid kan härledas ur den andra (se vidare avsnitt 5.2) och anser därför inte att kollokationen *blixten förhärjar* återfinns i artikeln BLIXT.

6.3.2. LJUNGA, tryckt 1941

I metatexten i artikeln LJUNGA (moment 1) nämns *blixt*, *åska*, *himmeln* och *gudomligt väsen* som möjliga subjekt, alla föregångna av bruklighetsinskränkningspartikeln *bl(ott)* mera tillf(älligt)ö. Momentets första belägg är från översättningen av Nya testamentet från 1526, då med ett äldre ord för *øblixto* som subjekt, nämligen *ljungeld*:

- (6:14) LJUNGA: (numera bl. i vitter stil o. i folkligt spr. i vissa trakter) blixtra; oper. l. (numera bl. mera tillf.) **med subj. betecknande blixt, åska, himmeln, gudomligt väsen o. d.** Så som *liwngeld* *liwngar* och skjinn frå then ena platsen .. til then andra. *Luk. 17: 24 (NT (1526))*. Om

sommaren när **Åskien** buldrer och liunger. BERCHELT *PestOrs*. D a (1589). Liunger **det** om Aftnorne uhr klaar Himmel, föruthan Tordön, får man klart Wäder. RIDDERMARCK *Alm*. 1697, s. 19. När bonden går till byn / Ser han **firmamentet** ljunga. SÄTHERBERG *Dikt*. 1: 136 (1838, 1862). SNOILSKY 2: 37 (1881; *i bild*). (SAOB L 961)

Vidare är *åskan ljungar* belagt 1589, *det ljungar* 1697 och *firmamentet ljungar* 1838. Källhänvisningen från 1881 representerar kollokationen *blixten ljungar* som där enligt kommentaren i årtalsparentesen (öi bildö) inte används i egentlig bemärkelse utan i en öutförd bildö (där den ena bildliga uttrycket leder till det andra, se t.ex. Lundbladh 1992:23). Att uttrycket används i bild framgår dock inte av det korta citat som återges på excerptlappen (se ex. 6:15) utan torde ha visat sig då citatet kontrollerades mot källan inför publiceringen av artikeln LJUNGA.

(6:15) Midt emot en **blixt** sågs **ljunga**. SNOILSKY 2:37 (1881)

I det belägg i SAOBArkiv där *blixt* tidigast anträffas som subjekt till *ljunga*, om än bara som andra led i sammansättningen *dunder-blixt*, rör det sig om en bildlig användning:

(6:16) När **krigets dunder-blixt** kring alla sidor **ljungar**. 1746

Äldsta belägg med det enkla ordet *blixt* som subjekt är från 1793, alltså något senare än det äldsta belägg som fanns i SAOBArkiv vid ordet *blixt* (som var från 1787). Att de tidiga förekomsterna av kollokationerna avser bildlig användning tyder dock på att den egentliga användningen redan förekom vid den här tiden. Egentlig betydelse borde rimligtvis föregå bildlig betydelse.

6.4. Kollokationsinformation i artiklarna SJUK och SVÅR

6.4.1. SJUK, tryckt 1968

I artikeln SJUK redovisas flera kollokationer av typen adverb + adjektiv som redaktionsexempel i moment 1, nämligen *lindrigt*, *lätt*, *svårt*, *illa*, *allvarligt*, *häftigt*, *obotligt* och *dödligt sjuk* (se ex. 6:17). Ingen av kollokationerna beläggs med språkprov, vilket betyder att läsaren endast får veta att de har anträffats för första gången efter år 1521 (vilket utgör årtalet för momentets första belägg). Eftersom momentet inte innehåller

någon bruklighetsinskränkning får läsaren också veta att alla kollokationerna är brukliga i nuspråket (dvs. då artikeln trycktes, 1968).

(6:17) SJUK: om människa l. djur l. växt l. kropp(sdel) l. sinne o. d.: som icke är i sitt friska l. sunda tillstånd, som lider av funktionsrubbningsnedsättande den normala verksamheten l. (vid allvarligare fall) ledande till organismens död; äv. om kvinna i fråga om menstruation l. barnsbörd med tanke på åtföljande smärtor l. nedsatt vigör l. dyl. (numera nästan bl. i fråga om onormala tillstånd); ofta substantiverat; i fråga om själslivet stundom utan bestämd avgränsning från 2. **Lindrigt, lätt, svårt, illa, allvarligt, häftigt, obotligt, dödligt sjuk**. *Ligga sjuk*. *SthmSkotteb.* 3: 171 (1521; *om person*). (*Abraham*) bleff siwk, och dödde. *IMos.* 25: 8 (*Bib.* 1541). Efter Predikan, skola Böner för the Siuke, .. skee på Predikstolen! *Kyrkol.* 2: 5 (1686). (*Eng.*) Sore Ears, (*sv.*) siuka öron. SERENIUS (1734; *under sore*). En .. eldsvåda utbröt i vårt kök, medan min hustru ännu låg sjuk efter barnsängen. *DE GEER Minn.* 1: 183 (1892). Sjuk mage. *WoH* (1904). Den sjuka kroppen. *FÅHRÆUS LäkH* 1: 15 (1944). Med nödslakt avses .. (*slakt av*) alla sjuka djur, även sådana som brutit ben eller råkat ut för liknande olycksfall. *RiksdP* 1956, 2K nr 3, s. 10. (SAOB S 2832)

Artikeln innehåller således de lexikala funktionerna **Magn** (*svårt, illa, allvarligt, häftigt, obotligt, dödligt*) och **AntiMagn** (*lindrigt och lätt*), vilket innebär att de mest centrala semantiska konstruktionstyperna finns representerade (jfr avsnitt 4.1.5).

Jag noterar att *illa sjuk* är den kollokation som är vanligast i SAOB-Arkiv. Den är belagd fyra gånger, mellan 1534 och 1963. Det äldsta belägget lyder som följer:

(6:18) Söffuering Kiil är nu **illa siuck**. 1534

Häftigt sjuk är belagt tidigast år 1616 och *obotligt sjuk* år 1939. För förvånansvärt många av kollokationerna i redaktionsexemplen saknas dock belägg i samlingarna, så för *lindrigt, lätt, svårt, allvarligt* och *dödligt sjuk*, vilket tyder på brister i excerperingen. Flera av kollokationerna är dock troligtvis belagda i lexikon som fanns med i SAOBArkiv vid redigeringen av artikeln SJUK. Det är hur som helst positivt att kollokationerna har tagits upp i artikeln eftersom de, enligt min mening, utgör bra exempel på kollokationer.

I det material som har valts bort vid redigeringen finner jag två belägg som möjligen innehåller adverbial som realiserar funktionen **Magn**: öi dödenö (1710) och öi högsta gradö (1752). Båda förekommer endast en gång vardera. Uttrycket *i döden sjuk* kan analyseras på olika sätt, men en rimlig tolkning är att det rör sig om en ordförbindelse som uttrycker øhög

gradø av *sjuk*, jämförbart med uttrycket *dödligt sjuk*. Ordförbindelsen beskrivs som ett uttryck i artikeln DÖD, sbst.¹ 1 *h* i SAOB. Där lyder definitionen öligga på sin dödsbäddö. Uttrycket är belagt mellan 1622 och 1693, vilket innebär att belägget från 1710 utgör ett yngre belägg. Detta belägg kunde därmed, oavsett om det kan betraktas som en kollokation eller inte, gärna ha citerats i artikeln SJUK, med en hänvisning till aktuellt moment i artikeln DÖD.

(6:19) Blef jag **i döden siuker** i staden Reschof. 1710

Jag konstaterar sammanfattningsvis att artikelförfattaren tycks ha gjort ett bra urval vad gäller kollokationer.

6.4.2. SVÅR, tryckt 1999

Den adverbiala **Magn**-funktionen beskrivs i moment 5 *a* i artikeln SVÅR och det framgår att denna allmänt förstärkande betydelse är belagd sedan 1572. Kollokationen *svårt sjuk* anges i denna artikel på samma sätt som i artikeln SJUK, dvs. i redaktionsexempel, vilket betyder att inget ytterligare framkommer om kollokationens ålder. Även varianterna *svårt förkyld*, *skadad* och *handikappad* nämns bland redaktionsexemplen:

(6:20) SVÅR: ss. adv. motsv. (ó) ofta liktydigt med dels: i hög grad l. högeligen l. allvarligt l. grovt l. hårt, dels [jfr motsv. anv. av d. *svær*] (med förbleknad bet.): väldigt l. mycket l. kolossalt o. d. ***Svårt sjuk, förkyld, skadad, handikappad.*** Man skal . . göra hela hwset wel luchtande ther then siwke ligger, ellies bliffuer han **swårare befengd.** LEMNIUS *Pest.* 18 (1572; *uppl.* 1917). Här är helt mager ort och **svårt onda** vägar. *VDAkt.* 1689, nr 890. Swårt försynda sig. NORDFORSS (1805). Säj mej ärligt å rakt på saken, ä Aøgust **svårt begifven** på brännvinet? JANSON *Ön* 190 (1908). Nu var han i St. Louis och svettades svårt, ty solen brände värre än någonsin på en Dakotaprärie. NYBLOM *Golfstr.* 133 (1911). Stupade och **svårt sårade.** *SvHandordb.* (1966). (*Låset*) gnisslade svårt. GYLLENSTEN *Huvudsk.* 139 (1981). Då vi var **svårt ansatta** av stormen, gjorde . . (*fartygets besättning*) sig nästa dag av med en del av lasten. *Apg.* 27: 18 (*NT* 1981). Broadway är världens längsta gata. Jag kan ha fel, men den är **svårt lång.** *GbgP* 4/5 1997, s. 31. (SAOB S 15254)

De många synonymerna i definitionen, *i hög grad*, *högeligen*, *allvarligt*, *grovt*, *hårt*, *väldigt*, *mycket* och *kolossalt*, varav många har ytterst generell användning, tyder på att *svårt* kan användas i många olika semantiska

sammanhang. Angivelsen öss. adv. motsv. (ó)ö i momentets inledning säger samma sak. I dessa moment beskrivs ordet *svår* som **Magn-**adjektiv ganska utförligt, och det framgår att adjektivet inte är begränsat till några få huvudord eller enstaka semantiska fält. Eftersom användningen som adverb i föreliggande moment (5 a) sägs motsvara den adjektiviska användningen i 5 a ó gäller samma sak här.

De adjektiv eller particip som förekommer som huvudord i språkproven är *befängd* (i betydelsen *øangripenø* eller *øsmittadø*), *ond* (i betydelsen *øndermåligø*), *begiven*, *sårad*, *ansatt* och *lång*.

Trots att *svårt* kan bestämma en lång rad olika adjektiv är det vissa som genom frekvent samförekomst är starkare bundna till adverbet, som t.ex. *sjuk* eller *sårad*. *Svårt lång*, som förekommer i språkprovet från Göteborgs-Posten 1997, är onekligen en mer oväntad kombination.

De adjektiviska huvudord som förekommer mest frekvent i SAOB-Arkiv tillsammans med det adverbiala *svårt* är *ansatt*, *sjuk*, *skadad* och *sårad*, som alla också finns representerade i artikeln. Påfallande många av de belägg där dessa adjektiv förekommer utgörs av lexikonbelägg: 6 av 7 för *ansatt*, 2 av 3 för *sjuk*, 4 av 4 för *skadad* och 3 av 4 för *sårad*.

I övrigt återfinns adjektiviska huvudord som *arsenikhaltig*, *bedrövad*, *brant*, *förkyld*, *förolämpad*, *försupen*, *trött* och *utsatt* bland de bortvalda språkproven. Inget av dessa adjektiv tycks pocka på särskild uppmärksamhet och jag har inget att invända mot artikelförfattarens urval.

6.5. Sammanfattning och diskussion

De artiklar jag har granskat ovan innehåller alla ett bra kollokationsurval (av de konstruktionstyper som undersökts). De viktigaste semantiska relationerna redovisas vid baserna och vid kollokatorerna anges ett antal representativa baser som den aktuella kollokatorn förekommer (eller har förekommit) med.

Vad gäller kollokationernas ålder och användning över tid får läsaren däremot inte särskilt mycket information. Angivelsen av årtal vid kollokationer är ofta ganska slumpmässig. Vid baserna anges första belägg på den aktuella betydelsen och detta kan avse vilken konstruktion som helst. Kollokationer utgör oftast inte första belägg eftersom de representerar konventioner och uttryckssätt som vanligtvis behöver lite tid för att utvecklas. Kollokationerna förekommer därför ofta mitt bland språkproven i ett moment, och då är det inte säkert att det är den första förekomsten som anförs.

Vad gäller kollokatorerna får man däremot nästan alltid information om första årtal för ordets användning som kollokator eftersom denna ofta beskrivs i ett särskilt betydelsemoment.

En genomgång av det excerptmaterial i SAOBArkiv som artiklarna grundar sig på visar att många kollokationer är ganska sparsamt belagda, även de som fortfarande är fullt brukliga vid artikelns tryckning. Arkivmaterialet vid artiklarna STUDIUM och SVÅR, där lexikonbeläggen är bevarade, avslöjar att dessa belägg utgör en stor del av excerpterna. Eftersom lexikon har till uppgift att beskriva det gängse språket borde man kunna förvänta sig att det som anförs i lexikon också finns belagt i litteratur, brev, tidningar etc. Mot den bakgrunden verkar det klokt att SAOB inte noggrant anger första och sista belägg för varje enskild kollokation. Arkivmaterialet är inte tillräckligt komplett för att det ska vara meningsfullt att systematiskt datera varje enskild ordförbindelse.

Förekomsten av många belägg från lexikon och få belägg från andra källor måste dock inte nödvändigtvis tyda på ett bristfälligt material. Vissa kollokationer, som t.ex. *blixtarna ljungar* och *hysa fruktan*, förtjänar inte sin plats i moderna ordböcker främst genom frekvent förekomst i korpusar, utan genom att de utgör oförutsägbara uttryck. Vidare kan förekomsten av många lexikonbelägg i vissa fall förklaras av det välkända förhållandet att lexikografer skriver av andra lexikografer (se t.ex. Hannesdóttir 1990:169). Vid ordboksarbete är det därför viktigt att, i likhet med Hannesdóttir (1990), försöka bilda sig en uppfattning om hur man ska se på äldre lexikonbelägg och fundera över huruvida artiklarna är grundade på noggranna språkliga analyser eller inte.

Det händer att läsaren får information om huruvida de kollokationer som beskrivs i ett visst betydelsemoment har bildats i svenskan eller kan ha lånats in från något annat språk. I artikeln BEDRIVA tycks den etymologiska parentes som inleder moment 1 antyda att verbets användning som kollokator (så som den beskrivs i moment 1) är inlånad från danska, holländska eller tyska (medan ordet som helhet i den inledande etymologiska parentesen sägs komma från medellågtyskans *be-driven*). Sådana etymologiska upplysningar ges dock inte på något konsekvent sätt och i senare band är de betydligt mer sällsynta än i de tidiga banden. Förr gjordes jämförelser med andra germanska språk ganska rutinmässigt för att påvisa likheter språken emellan, men numera ska sådana jämförelser bara göras då lån från ett visst språk verkar troligt. En etymologisk parentes kan därmed ha olika innebörd i olika band.

Vid läsningen av artikeln BLIXT diskuterades redaktionsexemplens presentationsordning. Som nämndes i avsnitt 5.6 finns det ingen specificerad fast ordning för kollokationer i SAOB. Ordkombinationerna i

artikeln BLIXT presenteras i logisk ordning (se ex. 6:10). I artikeln STUDIUM har kollokationerna ordnats enligt grammatisk konstruktionstyp (se ex. 6:6) och i föregående kapitel nämndes några exempel på att kollokationer har ordnats i bokstavsordning, t.ex. i artikeln HYSA. Kanske skulle kollokationsinformationen bli mer lättillgänglig om redaktionsexemplen alltid presenterades i en specifik ordning. En fast struktur skulle underlätta för läsaren och dessutom hjälpa redaktören att beskriva kollokationer på ett systematiskt sätt. Eftersom inte bara kollokationer kan anges som redaktionsexempel ó vilken språklig företeelse som helst kan ju illustreras på detta sätt ó tror jag dock inte att presentationsordningen är av någon större betydelse från kollokationssynpunkt. Alla kollokationer redovisas ju som bekant inte som redaktionsexempel. En fast ordning för kollokationer är nog bara meningsfull i en ordbok vars artiklar innehåller en särskild kollokationsdel.

7. Avslutande diskussion

Syftet med denna studie har varit att undersöka kollokationsbeskrivningen i SAOB med utgångspunkt i en oberoende kollokationssamling som har hämtats från Svensén (2004:212f.). Kollokationssamlingen består av sammanlagt 81 kollokationer av olika grammatiska konstruktionstyper: 1) verb + substantiv (t.ex. *fatta beslut*), 2) substantiv + verb (t.ex. *dagen gryr*), 3) adjektiv + substantiv (t.ex. *hård kritik*), 4) verb + adverb (t.ex. *betvivla starkt*) och 5) adverb + adjektiv (t.ex. *fast besluten*). Jag har kunnat konstatera att 65 av de 81 kollokationerna i undersökningsmaterialet redovisas i SAOB (dvs. ca. 80 %), vilket jag betraktar som ett gott resultat, särskilt med tanke på att 21 av de totalt 162 konstituenterna i exemplen ännu inte har beskrivits i SAOB eftersom verket inte är avslutat.

Det visar sig dock att resultatet ser olika ut i de olika kollokationsgrupperna. Konstruktionstypen verb + substantiv uppvisar det bästa resultatet. I denna grupp redovisas 23 av 25 kollokationer (dvs. 92 %), och 40 av 45 möjliga konstituenten (dvs. ca 89 %). Den grupp som uppvisar det sämsta resultatet är den som består av kollokationer av konstruktionstypen verb + adverb. Här redovisas bara 3 av 9 kollokationer (dvs. ca 33 %), och 3 av 14 möjliga konstituenten (dvs. ca 21 %). (Några av konstituenterna utgår alltså eftersom de aktuella artiklarna inte är tryckta.) En förklaring till olikheterna i resultaten är att adverb generellt får ganska litet utrymme i ordböcker. En annan förklaring är att kollokationer innehållande adverb ofta inte är lika prototypiska som kollokationer av andra konstruktionstyper (vilket diskuteras vidare i avsnitt 7.2 nedan).

I samband med undersökningen har olika kollokationsuppfattningar diskuterats och jag har kommit fram till att en systemorienterad, dvs. främst kvalitativ, syn på kollokationer är den mest förtjänstfulla vid lexikografiskt arbete. Jag betraktar därmed kollokationer som grammatiskt sammanhängande och välformulerade ordkombinationer bestående av två innehållsord varav det ena (basen) kan ses som ett semantiskt huvudord och det andra (kollokatoren) som ett biord. Kollokatoren har ofta begränsad kombinerbarhet och är oförutsägbar på så sätt att ett visst ord

av någon anledning föredras framför ordets synonymer (jfr *strängt upptagen* / **starkt upptagen*). Vidare kan den semantiska relation som råder mellan bas och kollokator ofta beskrivas på ett generellt sätt. I exemplet *strängt upptagen* uttrycker kollokatorn *sträng* t.ex. *øhøg gradø* av basen *upptagen*.

Jag har haft ambitionen att urskilja vilka kollokationsstrukturer man kan räkna som de viktigaste från grammatisk resp. semantisk synpunkt. Vad gäller grammatiska strukturer har jag kunnat konstatera att de fem konstruktionstyper som finns representerade i undersökningsmaterialet (dvs. verb + substantiv, substantiv + verb, adjektiv + substantiv, verb + adverb och adverb + adjektiv) ses som de viktigaste av flera forskare (t.ex. Benson 1986, Hausmann 1989, Svensén 2004). Även ordkombinationer där ett substantiv betecknar en *ø*samling eller mängdø av ett annat substantiv, som t.ex. *sværm (av) bin* och *flock (av) gæss* utgör enligt min mening kollokationer, eftersom de kan sägas innehålla en kollokator som uttrycker en generell semantisk relation av en bas. Ytterligare grammatiska konstruktionstyper är möjliga, kombinationen verb + adjektiv och det svenska exemplet *sätta matt* har nämnts i studien, men min undersökning tyder på att de sex nyss nämnda konstruktionstyperna utgör de viktigaste grammatiska kollokationsstrukturerna.

Med sitt analysverktyg *lexikala funktioner* sätter Melø uk och hans kollegor fokus på hur kollokationer kan vara konstruerade i semantiskt avseende. De lexikala funktionerna innebär att generella semantiska relationer mellan bas och kollokator identifieras och namnges. Några exempel är **Magn** øhøg grad, myckenhet, intensitetø **Oper**₁ øå till stånd, genomföraø och **Son** øatt frambringa ljudø I detta arbete nöjer jag mig dock oftast med en mindre subtil semantisk kategorisering och talar därför ofta om *semantiska relationer* snarare än om *lexikala funktioner*. De semantiska konstruktionstyper av kollokationer som enligt analysen i detta arbete bör kunna ses som de viktigaste (för var och en av de grammatiska konstruktionstyperna) listas i tabell 7.1.

TABELL 7.1. *Kollokationers viktigaste grammatiska och semantiska konstruktionstyper*

Grammatisk konstruktion	Semantisk relation	Exempel
verb + subst.	genomföra ngt, få till stånd, utföra	<i>fatta beslut, begå ett brott, vidta åtgärder, hålla tal</i>
	få något att upphöra, avsluta	<i>släcka törsten, bryta ett löfte</i>
	ngt föreligger, är för handen	<i>hysa tacksamhet</i>
subst. + verb	ngt startar, uppstår	<i>dagen gryr, kriget utbryter</i>
	ngt avslutas, upphör	<i>regnet upphör, avtalet bryts</i>
	ngt ökar	<i>antalet ökar, temperaturen stiger</i>
	ngt minskar	<i>priset sjunker, vinden mojnar</i>
	ngn/ngt utför (för subjektet typisk) aktivitet	<i>blixtarna ljungar, katten jamar, svetten lackar</i>
adjektiv + subst.	hög grad	<i>sträng kyla, svår sjukdom</i>
	låg grad	<i>mild kritik, svag värme</i>
verb + adverb	hög grad	<i>neka blankt</i>
adjektiv + adverb	hög grad	<i>fast besluten, strängt upptagen</i>
subst. + subst.	samling eller mängd	<i>en flock (av) gäss, en kopp kaffe</i>

Tabell 7.1 skulle eventuellt kunna ses som ett första utkast till en ökollokationschecklista för lexikografer av den typ som rekommenderas av Atkins & Rundell (2008:152). De semantiska relationerna skulle förvisso kunna indelas ytterligare och ges exaktare beskrivningar, men jag tror (i enlighet med bl.a. Benson 1985) att det vid praktiskt lexikografiskt arbete är klokt att inte driva analysen för långt. Svårigheter uppstår då man har ambitionen att precisera lexikala funktioner exakt för varje ordförbindelse. Det viktiga är att pregnanta exempel fångas upp och förklaras.

En annan ambition med detta arbete har varit att presentera de olika beskrivningssätt som används i SAOB och diskutera hur ändamålsenliga de kan sägas vara. Av de fem olika beskrivningssätt som är aktuella är

det *redaktionsexempel* som används mest frekvent, följt av *definition*, *språkprov*, *uttryck* och slutligen *förbindelse*.

Redaktionsexempel anges med en avvikande (kursiv) stil på en fast plats (mellan definition och språkprov), vilket innebär att kollokationerna tydliggörs, särskilt om de anges explicit i kortare fraser som i artikeln STUDIUM:

(7:1) STUDIUM: i pl., konkretare, med särskild tanke på att studerandet utgör en upprepad sysselsättning vanl. under en längre period l. på det ämne l. ämnesområde studerandet gäller [...] *Bedriva, idka, ägna sig åt*, äv. (vard.) *slå sig på*, i sht förr äv. *lägga sig på studier*. (SAOB S 13196)

Då kollokationerna ingår i fullständiga exemplifierande meningar, som i följande exempel, kan det däremot vara lite svårare för användaren att urskilja kollokationen och förstå att det rör sig om ett fast uttryck:

(7:2) BESLUT: om (offentligt l. laggiltigt) afgörande l. bestämmande (efter föregående öfverläggning) af (lagstiftande) församling, regent, domstol l. myndighet o. d.; resolution, bestämmelse; äfv. konkretare: förordning, stadga. *Riksdagen har nu fattat (sitt) beslut i frågan*. (SAOB B 1558)

Eftersom redaktionsexemplen ska ses som språkliga exempel (som ingår i demonstrationsdelen) kompletteras de inte med autentiska språkprov. Detta är en arbetsteknisk fördel för redaktionen såtillvida att redaktören på ett snabbt och enkelt sätt kan ange många ó i olika avseenden typiska ó konstruktioner och användningar utan att ta särskilt mycket utrymme i anspråk. Exemplen behöver inte beläggas och därmed inte heller kontrolleras i några källor (citatkontrollen utgör ett tidskrävande moment i ordboksarbetet). Från den språkhistoriskt intresserade ordboksanvändarens synpunkt kan det dock ses som en nackdel att inga autentiska (och daterade) belägg förekommer för de kollokationer som exemplifieras med redaktionsexempel.

Även då kollokationer redovisas som *uttr.* eller *förb.* framträder de tydligt eftersom de då identifieras just som uttryck (eller förbindelser) och dessutom, i likhet med redaktionsexemplen, anges med en från den omgivande texten avvikande stil. Till skillnad från redaktionsexemplen kompletteras dock informationstyperna *uttr.* och *förb.* med belägg. Jag har för övrigt noterat att det är oklart varför båda beteckningarna *uttr.* / *förb.* behövs i metaspråket och hur den ena beteckningen ska användas i förhållande till den andra.

Jag har konstaterat att det för verb finns formler för att ange möjliga (och troliga) subjekt eller objekt i definitionen (se ex. 7:367:5) och att det för adjektiv finns en formel för att ange (typiska) substantiviska huvudord (se exempel 7:6).

(7:3) MOJNA: **om vind**: avtaga i styrka, minska, stillna. (SAOB M 1274)

(7:4) BEDRIVA: **med afs. på näring, yrke l. yrkesmässig sysselsättning, vetenskap, konst, sport o. d.**: idka, drifva. (SAOB B 584)

(7:5) TRÄFFA: ingå l. sluta (**överenskommelse l. avtal**); komma överens om l. göra upp om (ngt). (SAOB T 2942)

(7:6) SVÅR: **om sjukdom, följd(er), olycka o. d.**: allvarlig; farlig; om sjukdom äv.: plågsam l. svåruthärdlig o. d. (SAOB S 15252)

De ovan nämnda definitionsformlerna används i stor utsträckning, varför många av de kollokationer som redovisas i definitionen, utan att betecknas som *uttr.* eller *förb.*, återfinns i verb- eller adjektivartiklar. Det finns däremot ingen formel i SAOB för att i en substantivartikel ange vilka verb eller adjektiv substantivet brukar bilda konstruktioner tillsammans med. Det finns inte heller någon formel för att ange vanliga konstruktioner i adverbartiklar. Följaktligen redovisas kollokationer nästan aldrig i definitionstexten vid uppslagsord som är substantiv eller adverb.

Då kollokationer anges i definitionstexten kan angivelsen för övrigt sägas vara implicit eftersom kollokationen som helhet inte förekommer i texten, utan måste uttolkas av ordboksanvändaren. Även då kollokationer förekommer i språkprov utan att ha nämnts i den föregående definitionen handlar det om implicit information. Det är då helt upp till läsaren att tolka informationen i språkproven.

Flera av de frågor som har berörts i detta sammanfattande avsnitt kommer att diskuteras ytterligare nedan.

7.1. Är SAOB:s kollokationsurval tillfredsställande?

Vid min analys av undersökningsmaterialet har jag konstaterat att det huvudsakligen består av starka kollokationer som bör beskrivas i en ordbok. Jag har också kommit fram till att kollokationsmaterialet kan anses vara representativt med avseende på grammatiska såväl som semantiska konstruktionstyper. Att så mycket som 80 % av kollokationerna

redovisas i SAOB tyder därför på att ordboken täcker kollokationer på ett tillfredsställande sätt, även om olika typer av kollokationer alltså beskrivs i olika stor utsträckning.

Även närläsningen av några utvalda artiklar i kapitel 6 har gett indikationer på att kollokationer ägnas tillbörlig uppmärksamhet i SAOB. Jag undersökte där variationen hos kollokationer av några utvalda grammatiska konstruktionstyper. Så noterades alla kollokationer med strukturen verb + substantiv i artiklarna INJAGA, FRUKTAN, BEDRIVA och STUDIUM, kollokationer med strukturen substantiv + verb i artiklarna BLIXT och LJUNGA och kollokationer med strukturen adverb + adjektiv i artiklarna SVÅR och SJUK.

Vid de artiklar som beskriver substantiv som kollokerar med verb, dvs. FRUKTAN, STUDIUM och BLIXT, har jag funnit att de relevanta semantiska relationerna är representerade. I artikeln FRUKTAN finns kollokationer med betydelseerna *øbli räddø*, *øvara räddø* och *øgöra någon räddø* och i artikeln STUDIUM finns kollokationer med betydelseerna *øpåbörja studierø*, *øutföra studierø*, *øavbryta studierø* och *øfullfölja studierø*. I artikeln BLIXT, slutligen, anges kollokationer som betecknar vad blixten typiskt gör.

Även vid den artikel som beskriver basen *sjuk* (som kollokerar med adverb) återfinns de semantiska relationer som kan ses som mest centrala för den aktuella konstruktionstypen, nämligen *øhög gradø* och *ølåg gradø*. Jag konstaterar också att en stor mängd möjliga baser anges i de artiklar som beskriver kollokatorerna *injaga*, *bedriva*, *ljunga* och *svårt*.

Bland de kollokationer som inte tagits med i artiklarna har jag dock funnit några som från kollokationssynpunkt skulle ha höjt artiklarnas kvalitet ytterligare, så t.ex. de i äldre språk fullt brukliga *sätta i fruktan* och *göra studier*. Verben *sätta* och *göra* är intressanta eftersom de utgör oförutsägbara kollokatorer som inte kan användas i nusvenskan tillsammans med de aktuella baserna. Verben tillför därmed språkhistorisk kollokationsinformation.

Jag kan således konstatera att kollokationsbeskrivningen är god, men att en ökad medvetenhet om kollokationer kan förbättra kvaliteten ytterligare.

7.2. Täcker SAOB Arkiv kollokationer på ett tillfredsställande sätt?

Eftersom jag i föregående avsnitt konstaterade att SAOB täcker kollokationer på ett bra sätt måste även det material som utgör grund för artiklarna anses vara tillfredsställande från kollokationssynpunkt. Det

faktum att kollokationer av olika grammatiska strukturer anges i artiklarna i olika stor utsträckning återspeglas dock i SAOBArkiv. De grupper av kollokationer som består av verb + objekt eller av subjekt + verb, som t.ex. *fatta beslut* och *dagen gryr*, är väl belagda i SAOB:s material och så gott som alla kollokationer i dessa grupper redovisas också i ordboken.

Vad gäller kollokationer bestående av adjektiv + substantiv har min undersökning av de aktuella substantiven i SAOBArkiv däremot visat att flera av de eftersökta kollokationerna inte finns representerade i arkivmaterialet (och inte heller i artiklarna). Bland excerpterna för orden *brottsling*, *kritik*, *lögnare*, *mängd*, *nederlag* och *regn* finns inga belägg på de kollokationer som ingår i undersökningsmaterialet, dvs. *förhärdad brottsling*, *hård kritik*, *mild kritik*, *notorisk lögnare*, *riklig mängd*, *förkrossande nederlag* och *ihållande regn*. Vid ordet *lögnare* finns över huvud taget inget belägg där betydelsen $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ uttrycks. Vid ordet *mängd* återfinns å andra sidan så mycket som elva olika **Magn**-adjektiv bland excerpterna: *avsevärd*, *gräslig*, *oerhörd*, *ofantlig*, *oräknelig*, *otalig*, *otrolig*, *oändlig*, *stor*, *talrik* och *väldig* (men alltså inte det i undersökningsmaterialet ingående *riklig*). Jag kan således konstatera att SAOBArkiv uppvisar brister vad gäller kollokationer, men jag noterar samtidigt att den språkliga variationen är stor och att uttryckssätten är många för konstruktionstypen adjektiv + substantiv. Konstruktionstyperna verb + substantiv och substantiv + verb utgör grundläggande mönster på så sätt att ett transitivt verb måste ha ett objekt och ett subjekt måste ha ett predikat. Det är däremot ett frivilligt val att ha adjektivattribut till substantiviska huvudord. Därmed är kanske också valet av adjektiv öppnare.

Då det gäller de två grupper av kollokationer vars ena konstituent är ett adverb, dvs. grupperna verb + adverb och adverb + adjektiv, är möjligheterna till språklig variation ännu större. Konstituenterna tycks än mindre fast knutna till varandra och många av kollokationerna i undersökningsmaterialet är inte lika lexikaliserade som kollokationer av andra konstruktionstyper. $\emptyset$ Hög grad $\emptyset$ av ordet *förälskad* kan t.ex. uttryckas med den ordkombination som ingår i undersökningsmaterialet, *häftigt förälskad*, men det finns många konkurrerande ordförbindelser att välja på, t.ex. *djupt*, *dödligt*, *hopplöst*, *hjäplöst*, *fatalt*, *lidelsefullt*, *passionerat* och *vansinnigt förälskad*. Samtidigt som adverbena ger uttryck för betydelsen $\emptyset$ hög grad $\emptyset$ uttrycker de också andra betydelser och dessa betydelser kan motivera valet av adverb. **Magn**-adverb kan således ha många olika nyanser.

Möjligen är det svårt att fånga upp den språkliga variationen vad gäller adjektiviska och adverbiala bestämningar med en traditionell, selektiv

excerpering. En (elektronisk) totalexcerpering blir mer heltäckande i detta avseende. De mest frekventa och/eller pregnanta ordkombinationerna torde dock fastna i nätet även vid selektiv excerpering och kanske är detta tillräckligt. Alla ordkombinationer kan ju trots allt inte beskrivas i en ordbok.

7.3. Synkron och diakron variation hos kollokationer i SAOB:s beskrivning

Synkron variation kan anges med hjälp av alla de informationstyper som har diskuterats i studien utom *språkprov*, eftersom dessa regelmässigt fördelar sig över tid. Vid verb och adjektiv kan de formler som finns för att ange möjliga (och troliga) subjekt/objekt resp. substantiviska huvudord i definitionen användas eftersom det vid dessa beskrivningsätt finns möjlighet att räkna upp flera olika varianter:

(7:7) BITTER: hätsk, svår, häftig. [...] **om afund l. afundsman, hat, harm, vrede, fiendskap l. fiende, förföljelse, strid o. d.** (SAOB B2844)

(7:8) HÅLLA, v.¹: **med avs. på tal, föredrag, predikan, musik o. d.:** framföra, framsäga; utföra, ögivaö. (SAOB H 1764)

Beteckningarna *uttr.* och *förb.* kan användas vid uppslagsord av vilken ordklass som helst och även här kan synkron variation anges genom uppräknings av olika varianter:

(7:9) DAG: i **uttr.** som beteckna, att dagen börjar l. slutar: ***dagen bräcker l. gryr l. randas l. bryter in osv., dagen skymmer l. (i sht i poesi) slocknar l. släckes osv.*** (SAOB D18)

Samma möjlighet till uppräknings föreligger då informationstypen *redaktionsexempel* används, vilket har exemplifierats på flera ställen i denna studie.

Även diakron variation kunde förr anges med hjälp av redaktions-exempel, men detta är inte längre möjligt. Redaktionsexempel ska endast avse det brukliga språket. För att tydliggöra diakron variation är det därmed *definition*, *uttr.*, *förb.* eller *språkprov* som kommer i fråga. Det är möjligt att tillfoga bruklighetsangivelser som öförr äv.ö i metatexten vid de tre förstnämnda informationstyperna som följande exempel, där etiketten *uttr.* används, får illustrera:

(7:10) BJUDA: i uttr. *bjuda* (ngn l. ngt) *motstånd* (förr äfv. *motvärn*), **fordom** äfv. *bjuda värn för sig*, o. d., göra motstånd, sätta sig till motvärn, (försöka att) försvara sig (mot ngn l. ngt). (SAOB B 2904)

Diakron variation kan naturligtvis också redovisas genom anförande av autentiska språkprov. Så anges t.ex. en rad möjliga huvudord för det participiella adjektivet *inbiten*:

(7:11) INBITA: i p. pf., ofta i mer l. mindre adjektivisk anv. [...] ss. bestämning till sbst. betecknande person med viss egenskap l. värksamhet o. d.: som envist håller fast vid sina vanor l. åsikter o. d.; inpiskad, öoförbätterlig; stundom: öäktaö, genuin. En **inbiten egoist**. *SvLittFT* 1836 sp. 232. En **inbiten gotlänning**. *Landsm.* 1: 350 (1879). En **inbiten ungtkarl**. *AB* 1889, nr 266, s. 3. **Inbitna rökare**. *SvD(A)* 1929, nr 95, s. 10. (SAOB I 297)

Det är här upp till läsaren att bedöma huruvida språkproven representerar ett typiskt (och lexikaliserat) eller ett mer personligt språkbruk och huruvida det rör sig om brukligt eller obrukligt språk. SAOB anger numera inte bruklighet för enskilda språkprov. Man kan dock hitta flera exempel på att detta görs i äldre band.

7.4. Redovisning av första (resp. sista) belägg på kollokationer

I vilken mån första (eller sista) belägg ges för kollokationer diskuterades främst i kapitel 6. Jag konstaterade där att angivelsen av årtal vid kollokationer ofta är ganska slumpmässig. Detta gäller särskilt för artiklar som beskriver kollokationsbaser. Eftersom förstabelägg ges för ett betydelsemoment som helhet kan detta belägga vilken konstruktion som helst. Kollokationer utgör oftast inte första belägg eftersom de representerar konventioner och uttryckssätt som kan behöva tid för att utvecklas. Det är därför vanligt att de förekommer mitt bland språkproven i ett moment och då är det inte säkert att det är den första förekomsten i SAOBArkiv som anføres.

Vad gäller artiklar som beskriver kollokationer har jag dock funnit att man nästan alltid får information om första årtal för ordets användning som kollokator eftersom denna användning ofta beskrivs i ett eget betydelsemoment.

Då någon betydelse eller användning som beskrivs i ett moment har inskränkt bruklighet gäller samma principer för angivande av sista belägg som för angivande av första belägg, dvs. sista belägg behöver bara ges för momentet som helhet. Om någon av de användningar som beskrivs

kan användas i nuspråket behöver momentet inte innehålla det senaste belägget för någon användning, inte ens för den (eller de) som har angetts som obrukliga. Kollokationen *hava fruktan*, som anges som obruklig i exempel (7:12) nedan, beläggs i artikeln med ett språkprov från 1533, men detta språkprov behöver alltså varken vara det första eller sista som finns på kollokationen i SAOBArkiv:

(7:12) FRUKTAN 1: rädsla, skräck, bävan. *Känna l. hysa, förr äv. hava fruktan för ngn l. ngt. Injaga fruktan hos ngn.* OPETRI *IPost.* 31 a (1528). **Så att .. (holländarna) j Öster Syön ingenn frucktann .. haffua skulle för the Lubske. GR 8: 251 (1533).** Fruchtan för döden är menniskian medfödd. NEHRMAN *InlJurCr.* 222 (1756). Den äldsta religion var fruktan, i hvilken menniskan endast kunde begripa Gud såsom makt och dyrkade honom i naturens krafter. GEIJER I. 5: 410 (1847). En riddare utan fruktan och tadel. TOPELIUS *Vint.* I. 1:260 (1859, 1880). (SAOB F 1605)

Då kollokationer redovisas som redaktionsexempel ges som sagt inga autentiska (och daterade) belägg alls. De redaktionsexempel som föregås av bruklighetsinskränkning i äldre band beläggs dock med språkprov. Som konstaterades i kapitel 6 behöver detta språkprov dock inte utgöra första eller sista belägg på frasen.

7.5. Slutord

Jag har i detta arbete undersökt SAOB:s artiklar ur ett kollokationsperspektiv trots att beskrivningen av kollokationer naturligtvis inte kan sägas utgöra den primära uppgiften för SAOB. Ordbokens artiklar ska inrymma mycket information och allra viktigast är beskrivningen av ordens betydelser och av den historiska utvecklingen av dessa betydelser. Det har dock alltid ingått i SAOB:s uppgift att beskriva hur uppslagsorden kan kombineras med (och tidigare har kunnat kombineras med) andra ord.

Eftersom modern datorteknik har möjliggjort hantering av stora, elektroniskt sökbara textmängder har det blivit allt lättare att undersöka ordens kombinatoriska egenskaper på ett systematiskt sätt. Förutsättningarna för nutidens lexikografer att beskriva den företeelse som i detta arbete kallas *kollokationer* är därmed betydligt bättre än de var för lexikografer som arbetade med manuellt excerperat material för över 100 år sedan, dvs. långt innan termen *kollokation* var påtänkt. Det är därför glädjande att se att SAOB, enligt resultatet i föreliggande undersökning,

täcker kollokationer på ett tillfredsställande sätt och att ingen märkbar skillnad tycks föreligga i täckningsgrad mellan ordbokens tidigare och senare delar. En ökad medvetenhet om kollokationer på ordbokens redaktion skulle dock kunna förbättra kvaliteten ytterligare. Detta är särskilt viktigt vad gäller beskrivningen av de äldre språkskedena. Även om SAOB beskriver nuspråket är det trots allt det historiska perspektivet som är unikt för denna ordbok. Som nämns ovan kan SAOB på sätt och vis sägas vara en ställföreträdande produktionsordbok för det äldre språket.

Jag har funnit att beskrivningen av kollokationer sker på många olika sätt och konstaterat att det finns både för- och nackdelar med de beskrivningssätt som används. Det vore också synnerligen anmärkningsvärt om en mikrostruktur som utformades på 1800-talet skulle ha setts som helt ändamålsenlig på 2000-talet. Färdigställandet av SAOB närmar sig och förhoppningsvis också en kommande uppdatering av den tryckta ordboken. Det vore positivt om SAOB under de närmaste åren utsattes för fler kritiska granskningar, ur olika perspektiv, och om detta kunde leda till en genomtänkt förändring av artikelstrukturen i en kommande uppdatering. Därmed skulle den information som finns i SAOB i dag kunna göras mer lättillgänglig samtidigt som den kompletterades. På så sätt skulle SAOB i framtiden kunna bli en modern ordbok med ett unikt historiskt perspektiv.

Eftersom SAOBArkiv har fyllts på kontinuerligt finns ett uppdaterat excerptmaterial att tillgå. Detta material kan i ett fortsatt arbete kompletteras med sökningar i tillgängliga korpusar (så som också sker i dag). En inläsning av några väl valda äldre källor skulle ytterligare öka redaktionens möjligheter att göra systematiska beskrivningar av det äldre språket.

Litteraturförteckning

A. Ordböcker

The Advanced Learner's Dictionary of Current English 1948 & 1963. London.

BBI = *The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations* 1986 & 1997. Amsterdam/Philadelphia.

Collins COBUILD English Language Dictionary 1987. London.

Dalin, Anders Fredrik 1850/55. *Ordbok öfver svenska språket* 162. Stockholm.

Dictionary of Contemporary English 1978. Harlow.

Lincopensen = Dictionarium Latino-sveco-germanicum ex variis preobatorum authorum lexicis 1640. Linköping.

Longman Dictionary of Contemporary English 1987. Harlow.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok* 163 1995/96. Höganäs.

Norstedts stora svensk-engelska ordbok 2000. Stockholm.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English 1974. Oxford.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English 1989. Oxford.

The Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 162 1975/6 1983. Oxford.

Sahlstedt, Abraham 1773. *Swensk ordbok*. Stockholm.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 1898/6. Lund.

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* 162 2009. Stockholm.

Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser 2003. Stockholm.

Söderwall, Knut Fredrik 1884/1918. *Ordbok Öfver svenska medeltids-språket* 163. Lund.

B. Övrig litteratur

- Allén, Sture 1965. *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639-1655*. Utgiven med inledning, kommentar och register av Sture Allén. Göteborg.
- Allén, Sture 1972. *Tiotusen i topp*. Stockholm.
- Allén, Sture et al. 1975. *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext 3. Ordförbindelser*. Stockholm.
- Allén, Sture 1980. Hur djupt går SAOB? *Nysvenska studier* 59:60, s. 119-129.
- Alonso Ramos, Margarita 2006. Towards a Dynamic Way of Learning Collocations in a Second Language. I: Corino, E., C. Marello & C. Onesti (eds.), *Proceedings of the XIIth EURALEX International Congress, Turin, September 6-9, 2006*. Turin, s. 909-921.
- Andersson, Henrik 2006. ODS ó træk af en historisk ordbogs historie. *LexicoNordica* 6, s. 25-39.
- Anvisningar = Anvisningar till insamlade av språkprov för Svenska Akademiens ordboksarbete*. 4:e upplagan. Lund 1916.
- Atkins, Sue & Michael Rundell 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford.
- Bahns, Jens 1996. *Kollokationen als lexikographisches Problem*. Tübingen. (Lexicographica. Series Maior 74.)
- Benson, Morton 1985. Collocations and Idioms. I: Ilson, R. (ed.), *Dictionaries, Lexicography and Language learning*. Oxford, s. 61-68.
- Berg, Ruben G:son 1904. Svar till Otto Hoppe. *Pedagogisk tidskrift* 49:6, s. 225-238.
- Butler, Christopher 1985. *Systemic Linguistics. Theory and Applications*. London.
- Cederholm, Yvonne 1996. A Historical Lexical Database of Swedish. The OSA Project. I: Gellerstam, M., J. Järborg, S.-G. Malmgren, K. Norén, L. Rogström & C. Røjder Papmehl (eds.), *Euralex 1996 Proceedings I. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg, s. 65-72.
- Cederholm, Yvonne 2000. Förord. I: Cederholm, Yvonne, Mickel Grönroos, Susanne Mankner & Lena Rogström, *SAOB ó en bok för hela folket. Rapport 2 från projektet OSA*. Göteborg, s. 5.
- Cederschiöld, Gustaf 1893. *Några meddelanden om Svenska Akademiens ordbok öfver Svenska Språket. Föredrag vid femte allmänna flickskolemötet i Lund den 14 juni 1893*. Lund.

- Christensen, Lisa 2002. Universitetssemantik och ordbokssemantik. I: Mattisson, A., P. Stille, G. Swietlicki & B.-A. Wendt (red.), *Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson den 28 februari 2002*. Stockholm, s. 24639.
- Coseriu, Eugenio 1967. Lexikalische Solidaritäten. *Poetica* 1, s. 2936303.
- Cowie, Anthony Paul 1978. The place of illustrative material and collocations in the design of a learner's dictionary. I: Strevens, P. (ed.), *In Honour of A.S. Hornby*. Oxford, s. 1276139.
- Cowie, Anthony Paul 1981. The treatment of collocations and idioms in learner's dictionaries. *Applied Linguistics* 2, s. 2236235.
- Cowie, Anthony Paul (ed.) 1998. *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford.
- Cowie, Anthony Paul 1998. Phraseological Dictionaries: Some East-West Comparisons. I: Cowie (ed.) 1998, s. 2096228.
- Cowie, Anthony Paul 2004. Phraseology ó the Hornby legacy. I: Williams, G. & S. Vessier (eds.), *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, Lorient, France July 6610, 2004*. Lorient, s. 37652.
- Ekberg, Lena 1989. *Gå till anfall och falla i sömn. En strukturell och funktionell beskrivning av abstrakta övergångsfraser*. Lund.
- Eriksson, Ulrik 1975. Om betydelse, betydelseanalys och betydelsebeskrivning. I: *Kring en ordbok. Festskrift till Sven Ekbo*. Stockholm, s. 1645.
- Eriksson, Ulrik 1993. Koloss på lerfötter. I: Svensson, L., I. Hansson & B. Ruthström (red.), *Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson*. Stockholm, s. 16633.
- Farø, Ken & Henrik Lorentzen 2009. De oversete og mishandlede ordforbindelser ó hvilke, hvor og hvorfor? *LexicoNordica* 16, s. 756102.
- Firth, John Rupert 1957a. A Synopsis of Linguistic Theory, 193061955. I: *J. R. Firth, Studies in Linguistic Analysis*. Oxford, s. 1632.
- Firth, John Rupert 1957b. Modes of Meaning. I: *J. R. Firth, Papers in Linguistics 193461951*. London, s. 1906215.
- Gläser, Rosemarie 1998. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. I: Cowie (ed.) 1998, s. 1256144.
- Granger, Sylviane 1998. Prefabricated Patterns in EFL Writing. I: Cowie (ed.) 1998, s. 1456160.
- Halliday, Michael A. K., Angus McIntosh & Peter Strevens 1964. *The Linguistic sciences and language teaching*. London.

- Halliday, Michael A. K. 1966. Lexis as a linguistic level. I: Bazell, C., M. A. K. Halliday & R. H. Robins (eds.), *In Memory of J.R. Firth*. London, s. 148ó162.
- Hannesdóttir, Anna Helga 1990. Språkprovens funktion i äldre svenska ordböcker. I: Thelander, M., B.-L. Gunnarsson, O. Hammermo, O. Josephson, C. Liberg, B. Nordberg & C. Östman (red.), *Föreläsningar vid Artonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Uppsala 25ó26 oktober 1990*. Lund, s. 163ó171.
- Hast, Sture 1983. Om SAOB:s material. *Nysvenska studier* 63, s. 159ó192.
- Hast, Sture 1993. SAOB och dess likar. I: Svensson, L., I. Hansson & B. Ruthström (red.), *Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson 10 juni 1993*. Stockholm, s. 53ó84.
- Hausmann, Franz Josef 1985. Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. I: Bergenholtz, H. & J. Mugdan (Hrsg.), *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28ó30/6 1984*. Tübingen, s. 118ó129.
- Hausmann, Franz Josef 1989. Le dictionnaire de collocations. I: Hausmann, F. J., O. Reichmann, H. E. Wiegand & L. Zgusta (Hrsg.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, Volume I. Berlin/New York, s. 1010ó1019.
- Hausmann, Franz Josef 2004. Was sind eigentlich Kollokationen? I: Steyer, K. (ed.), *Wortverbindungen ó mehr oder weniger fest*. (Institut für Deutsche Sprache, Jahrbuch 2003.) Berlin, s. 309ó334.
- Heid, Ulrich 2004. On the presentation of collocations in monolingual dictionaries. I: Williams, G. & S. Vessier (eds.), *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, Lorient, France July 6ó10, 2004*. Lorient, s. 729ó738.
- Henke, Käthe & Kurt-Michael Pätzold 1985. Englische Wörterbücher und Nachschlagewerke. *Bielefelder Beiträge zur Sprachlehrforschung* 14, s. 98ó180.
- Hjelmqvist, Theodor 1893. *En ny källa för vår fosterländska odling. Några anteckningar om Svenska Akademiens ordbok*. Lund.
- Hollós, Zita 2010. Auf dem schmalen Grad zwischen Kollokationen und festen Wortverbindungen. I: ur o, Peter (Hrsg.), *Feste Wortverbindungen und Lexikographie. Kolloquium zur Lexikographie und Wörterbuchforschung*. (Lexicographica. Series Maior 138.) Berlin/New York, s. 85ó96.
- Hoppe, Otto 1904. Genmåle till Ruben G:son Berg. *Pedagogisk tidskrift* 49: 6, s. 238ó247.

- Hoppe, Otto 1906. Das Wörterbuch der Schwedischen Akademie. *Zeitschrift für Deutsche Wortforschung VII. Band, 4 Heft März 1906*, s. 322-328.
- Howarth, Peter 1998. The Phraseology of Learners' Academic Writing. I: Cowie (ed.) 1998, s. 161-188.
- Jehle, Günther 1990. *Das englische und französische Lernerwörterbuch in der Rezension. Theorie und Praxis der Wörterbuchkritik.* (Lexicographica. Series Maior 30.) Tübingen.
- Jones, Susan & John Sinclair 1974. English lexical collocations. A Study in computational linguistics. *Cahiers de Lexicologie* 24, s. 15-61.
- Jonsson, Hans 1975. öPassivum med intransitiv betydelse och genera verbi i svenskan. I: *Kring en ordbok. Festskrift till Sven Ekbo.* Stockholm, s. 73-105.
- Kjellmer, Göran 1996. Idiomen, kollokationerna och lexikonet. *LexicoNordica* 3, s. 79-90.
- Larsson, Lennart 2004. Svenskt språkbruk. *Språk och Stil* 14 (ny följd), s. 209-19.
- Larsson, Lennart 2009. Hur märker användaren av SAOB de 110 åren mellan A och TYNA? *Språk och Stil* 19 (ny följd), s. 35-52.
- Lehr, Andrea 1996. *Kollokationen und maschinenlesbare Korpora. Ein operationales Analysemodell zum Aufbau lexikalischer Netze.* (Reihe Germanistische Linguistik 168.) Tübingen.
- Loman, Bengt 1965. Betydelseanalys. I: Ekbo, Sven & Bengt Loman, *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok.* (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 32.) Stockholm, s. 36-61.
- Loman, Bengt 1986. öEn inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring. I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier.* Stockholm, s. 1-141.
- Lundbladh, Carl-Erik 1992. *Handledning till Svenska Akademiens ordbok.* Lund.
- Lundbladh, Carl-Erik 1994. Grammatik i SAOB. I: Jörgensen, N., C. Platzack & J. Svensson (red.), *Språkbruk, grammatik och språkförändring. Festskrift till Ulf Teleman.* Lund, s. 189-198.
- Lundbladh, Carl-Erik 1996. Värdering av SAOB:s korpus och språkprovssamling. *LexicoNordica* 3, s. 91-103.
- Lundbladh, Carl-Erik 2003. Kritiken av SAOB. *LexicoNordica* 13, s. 273-284.
- Malmgren, Sven-Göran 2003. Begå eller ta självmord? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet. *Språk och Stil* 13 (ny följd), s. 123-168.

- Malmgren, Sven-Göran 2004. En ny svensk konstruktionsordbok. *LexicoNordica* 11, s. 2716294.
- Malmgren, Sven-Göran 2006. SAOB ett steg närmare målet. *LexicoNordica* 13, s. 2736284.
- Malmgren, Sven-Göran 2008. Collocations in Swedish Dictionaries and Dictionary Research. *Lexicographica* 24/2008, s. 1496158.
- Mattisson, Anki 2006. Genusperspektiv på SAOB:s källor. *LexicoNordica* 13, s. 55668.
- Melø uk, Igor & Andrej fiolkovskij 1984. *Explanatory combinatorial Dictionary of modern Russian*. Wien.
- Melø uk, Igor 1998. Collocations and Lexical Functions. I: Cowie (ed.) 1998, s. 23654.
- Melø uk, Igor 2007. Lexical Functions. I: Burger H., D. Dobrovolskij, P. Kühn & N. Norrick (eds.), *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Volume I. Berlin/New York, s. 1196131.
- Moon, Rosamund 2007. Phraseology in general monolingual dictionaries. I: Burger H., D. Dobrovolskij, P. Kühn & N. Norrick (Hrsg.), *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Volume II. Berlin/New York, s. 9096918.
- Nilsson, Pär u. u. Språkteoriens avtryck i SAOB. I: *Nordiska studier i lexikografi 11. Rapport från konferens om lexikografi i Norden, Lund, 24627 maj 2011*.
- Norelius, C. 1913. *Vårt ordboksarbete. En historisk framställning*. Malmö.
- Rogström, Lena 2000. Användarstrategier i OSA-databasen. I: Cederholm, Yvonne, Mickel Grönroos, Susanne Mankner & Lena Rogström, *SAOB ó en bok för hela folket. Rapport 2 från projektet OSA*. Göteborg, s. 7617.
- Roey, Jacques van 1990. *French-English Contrastive Lexicology: An Introduction*. Louvain-la-Neuve.
- SAOBArkiv = Samlingar till Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund.
- Siepmann, Dirk 2005. Collocations, Colligation and Encoding Dictionaries. Part I: Lexicological Aspects. *International Journal of Lexicography* 12, Vol 18, No. 4, s. 4096443.
- Sigurd, Bengt 1986. Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm, s. 1436231.

- Sinclair, John 1966. Beginning the Study of Lexis. I: Bazell, C.E., J.C. Catford, M. A. K. Halliday & R. H. Robins (eds.), *In Memory of J.R. Firth*. London, s. 410-430.
- Sköldberg, Emma & Maria Toporowska Gronostaj 2008. Modell för beskrivning av kollokationer i ett medicinskt lexikon (MedLex). I: Svavarsdóttir, Á., G. Kvaran, G. Ingólfsson & J. H. Jónsson (red.), *Nordiske Studier i Leksikografi 9. Rapport fra konference om leksikografi i Norden, Akureyri, 2007*. Reykavík, s. 433-445.
- Svanlund, Jan 2001. *Metaforen som konvention. Graden av bildlighet i svenskans vikt- och tyngdmetaforer*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, New Series 23.) Stockholm.
- Svensén, Bo 2004. *Handbok i leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm.
- Svensson, Lars 1992. Om SAOB:s material och en bibliografisk databas. I: Vatvedt Fjeld, R. (red.), *Nordiske studier i leksikografi 1. Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden*. Oslo, s. 369-379.
- Tarp, Sven 2008. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge*. (Lexicographica. Series Maior 134.) Tübingen.
- Wendt, Bo-A. 2002. Prepositionernas grammatik i SAOB. I: Mattisson, A., P. Stille, G. Swietlicki & B.-A. Wendt (red.), *Alla ord är lika roliga. Festschrift till Lars Svensson den 28 februari 2002*. Stockholm, s. 181-192.
- Zgusta, Ladislav 1971. *Manual of Lexicography*. (Janua Linguarum. Series Maior 39.) Prag.

C. Webb-adresser

<<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>

<<http://www.dicesp.com>>

<<http://www.saob.se>> (hämtat 2011-07-21)

<<http://spraakbanken.gu.se/konk/>> (hämtat 2011-10-01)

<<http://spraakbanken.gu.se/parole/>> (hämtat 2011-02-26, 2011-03-07)

Bilaga

Förkortningar i citat från SAOB:

abs. = absolut

avs. (afs.) = avseende

bet. = betydelse

förb. = förbindelse

bl. = blott

gg = gång

l. = eller

ngn = någon

ngt = något

nl. = nederländska

o. = och

o. d. = och dylikt

obj. = objekt

pl. = plural

p. pf. = perfekt particip

p. pr. = presens particip

sht = synnerhet

subj. = subjekt

sup. = supinum

särsk. = särskilt (med betydelsen öt.ex.ö)

t. = tyska

tillf. = tillfälligt

uttr. = uttryck

äv. (äfv.) = även